

SPRÅKLIG SAMLING

ÅRBOK 2012

Landslaget for språklig samling

© Landslaget for språklig samling 2013
www.samnorsk.no
ISSN 0333-0362

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverkloven og fotografiloven eller i strid med avtaler om kopiering inngått med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Henvendelser om denne årboka kan rettes til: Landslaget for språklig samling, Postboks 636, 0106 Sentrum, eller redaksjon@sprakligsamling.no

Redaktør: Andreas Drolsum Haraldsrud
Trykk: Hegland Trykk, Flekkefjord

Innhold

Forord	4
Pål Styrk Hansen: Tale til Ingvild Rishøi ved utdelinga av litteraturprisen for 2011	5
Ingvild Rishøi: Et utvalg dikt	9
Esther Refsdals minnepris til Dagbladet	13
Ingunn Indrebø Ims: Språknormering og normeringsprinsipp i norske aviser	16
Andreas Drolsum Haraldsrud: Sannsynlige forklaringer og forklarende sann- synligheter. Vitenskapsteoretiske betraktninger over forklaringsidealer i språkvitenskap jamført med naturvitenskap	49
Asbjørnsen og Moe 200 år	69
Ruth Vatvedt Fjeld: Den stygge a-en! Om radikalt eller konservativt bokmål i skrift og tale	77
Hege Fjeldseth Hellum: Fra skodde til stæveleg. Presentasjon av bind 10 av Norsk Ordbok	87
Lars S. Vikør: Eit pronomen i støypeskeia	89
Arne Torp: Landsnavnet <i>Hellas</i> – særnorsk og samnorsk	95

Forord

Året 2012 har bydd på mye forskjellig og spennende, og det har vi prøvd å vise med denne årboka. Denne gangen har vi prøvd å satse litt friskt og bredt, med både akademiske, populærvitenskapelige og skjønnlitterære tekster. Fagtekstene viser på si side at vi fortsatt holder en god og solid faglig profil, mens de skjønnlitterære innslaga er ment å underholde og glede på en litt mer avslappa måte.

Asbjørnsen og Moe ville vært 200 år i henholdsvis 2012 og 2013, og derfor har vi tatt med noen kjente og kjære eventyr i folkelig språkdrakt til glede for både unge og gamle lesere. Sjøl om vi ikke har noe om Knud Knudsen i denne årboka, har vi sjølsagt ikke glemt at han var født i det samme året som vår kjære Asbjørnsen. Vi har heller ikke glemt hans viktige rolle for fornorskinga av dansken, eller hans rolle som pedagog og språkviter i samtida. Vi gratulerer og hyller jubilentene!

Jeg håper at våre gamle og kjære lesere vil glede seg over både det faglige og det skjønnlitterære stoffet, i tillegg til at vi også får noen nye lesere. Det er i hvert fall det vi har prøvd å oppnå ved å ha med et så bredt spekter av tekster.

Igjen oppfordrer vi alle lesere til å sende inn stoff. Alt som omhandler norsk, eller nordiske, språk på en eller annen måte, blir godt mottatt. Vi tar imot både akademisk tekster, lettere tekster og skjønnlitterære bidrag. Har du noe i hodet eller på hjertet, så ikke nøl med å ta kontakt!

Som ny redaktør for *Språklig Samling* håper jeg at årboka faller i smak, og at du som leser er tilfreds med innholdet. God lesning!

Andreas Drolsum Haraldsrud
Redaktør

Tale til Ingvild Rishøi ved utdelinga av litteraturprisen for 2011

Jeg bor nær IKEA og er der noen ganger om natta; de er så utrolig seint åpne, og med bare et par hundre biler utafor ved halv elleve-tida om kvelden kan du gå der praktisk talt uten å møte folk. Jeg har aldri møtt monstret, men har ei megasamling av det jeg trudde het UMbrakonøkler, og har googla hemmeligheten bak den tilsynelatende trykkfeilen i tittelen.

Men du får ikke Språklig samlings litteraturpris for å være på *Ikea om natten*, Ingvild, den undertittelen er nærmest ekskluderende. Likevel er boka et praktstykke og et godt eksempel på at barnebøker kan leses med utbytte av voksne; den er pakka med språksprudling: alle varene du kan kjøpe, har duste svenske navn: et sett med fiskestang OG fisk heter *Garanterad*, dobbeltsenga med «ekstra ben» freidig nok *Reproducera*, og pengepungen du kan kjøpe på IKEA heter sjølsagt *Kamprad*. Neste gang jeg er på IKEA, skal jeg definitivt kjøpe å-strenger til gitaren!

Noe som har kommet til etter at jeg begynte å delta på disse pris-utdelingene – for 25 år sia – er blogger. Disse offentliggjorte dagbøkene er ofte skrivi av folk som leser, som blogger om det de leser. Og enten er det mange bloggere som leser, eller så er det mange lesere som blogger.

Uansett er det mange som blogger om at de har lest Ingvilds noveller, og det er helt tydelig at de gjør inntrykk. Ganske typisk er denne: «Jeg ble beveget av alle novellene, gråt en liten skvett både her og der». Nå gråter ikke store gutter på 55 år, iallfall ikke offentlig, men for å blogge bare bitte litt her nå, så kan jeg fortelle om en seinkveld, kan godt si det var en torsdag, da jeg som vanlig skulle prøve å få lest litt på senga. Både *Pondus* og *Levende historie* var utlest, og romaner er tunge å holde i liggende stilling. Men ei novelle går fort, og jeg kunne jo roe ned med ei fra den nye samlinga til Ingvild Rishøi, lita og lett bok også. Jeg gikk dermed rett på *Fru Berg* – og fikk ikke sove på de første to timene. Den satte seg så nådeløst fast inni her et sted, i hjertet, for å si det med en klisjé, eller i magan, for å si det som det var, at det ikke hjalp det spøtt å være rutinert gammel lektor og prøve å konsentrere seg om det litterære håndverket. Alle anmeldelser nevner det; du beveger leseren.

Pling i bollen er også sterk kost. Den er anmeldt av eliten av norske barnebokforfattere – jeg har lært mye litteraturteori av å lese Morten Haugens anmeldelse på barnebokkritikk.no. Men han overser flertydigheten i tittelen og Bendik Kaltenborns tegning av et overflødigshorn

av ei bolle, som rett og slett skvalper over – boka er et vanvittig over-skudd av morsomme og skrudde ideer i et leikent, folkelig, avansert og poetisk språk. Intertekstualiteten har vært kommentert av mange, her tillater du deg å være morbid, vakkert vemodig, ærbødig og freidig på én gang. Jeg har lest masse barnerim for egne barn, og med *Pling i bollen* i hende måtte jeg bare lese høyt om den gamle bakeren for mine 3 små (på 30, 25 og 22) en dag de alle var til middag. Og han på 25 kvitterte med at han huska så altfor godt hvor synd han syntes på Inger Hagerups gamle baker – å, hadde jeg bare den gangen hatt Ingvilds versjon!

Det er også en anmelder som mener at du i debutboka skriver for behersket og risikofritt, er for konvensjonell og kjedelig, liksom, og han konkluderer med at det er og forblir et mysterium at akkurat den novellesamlinga har blitt valgt som hovedbok i Nye Bøker. Man kan håpe, sier han, at hun rufser det til litt mer i neste omgang. Man kan vel kanskje si at han har fått ønsket sitt oppfylt med *Pling i bollen*. Og anmelderen som ga deg terningkast 2 fordi du hadde tydd til «nødrim» når den til de grader reinkarnerte – og nakne! – bakeren om bord på den freske speedbåten Havets Poesi gikk ned på kne og FREI på en dønning ved MARSEILLE, han har rimelig grunn til å skamrødme, og erklæres hermed litterært død og journalistisk begravet.

Språket ditt er det mange som kaller hverdagslig – vi vil i tillegg kalle det folkelig. Det virker som om det er ei utvikling i forfatterskapet fra natten til natta, men enda viktigere er at du skriver så suverent utvun-ent, at du tar den forma som passer stoffet og som passer deg, uten å underlegge deg noen konvensjon, men heller søker å finne et troverdig og personlig litterært uttrykk. Og vi har i si tid oppretta denne prisen blant annet for å vise at hverdagsspråket, det folkelige, radikale bokmålet, duger som bokspråk, litterært språk, kunstspråk, og at forfattere det passer for, ikke skal måtte ta steget over i prestisjeformer for å bli estimert. At sola kan være like høytidelig og flammende poetisk som solen. Dette er kanskje et totalt fremmed perspektiv for deg, men det er altså ikke mange åra sia jeg havna i polemikk med en renomert kulturjournalist på Aftenpostens kultursider (Ingunn Økland, ja!) som i en anmeldelse helt seriøst påsto at alle a-formene gjorde det aktuelle verket dårligere. Der var vi, men der er vi heldigvis ikke lenger; ingen anmeldelser jeg har lest, iallfall, har nedgradert dine bøker på grunn av de folkelige formene. I så måte har verden endra seg, og til det bedre. Det er nok ikke først og fremst vår fortjeneste, men det er ei annen sak – vi fortsetter å honorere forfattere som skriver radikalt, folkelig bokmål.

Novellene dine er fulle av forsømte unger og voksne som har evig nok med sitt. Det er pappaer som flytter, mammaer som sliter med nerver og hele vegger som faller ut i barns tilværelse. Og det er broren min, og det

er søstera mi, og det er først og fremst Mamma. Og det blir «den siste sommeren». Og etter hvert blir det så kaldt at man ikke kan skjønne at det noen gang kan ha vært sommer. Og det er kosmos og stjerner og sankthansormer som lyser, men før eller seinere kommer man for nær lyset og brenner seg, får arr. Men livet fortsetter og fortsetter. Det beste og det verste bare om hverandre og om hverandre, «hvorfors må det alltid bli sånn?».

Jeg kommer tilbake til *Fru Berg*: Her går vi rett inn i ungens perspektiv: må ikke rikke seg, ikke trå feil, ikke avbryte regla, da kan det forferdeligste skje. Og leseren lurar på hva som er det forferdeligste, hva som kan skje, hva som er fortryllesen og hva som er forbannelsen. Vi har alle vært unger, så vi får svaret midt i trynet: AT MAMMA IKKE KOMMER. (Jeg lurar litt på om det er favoritt-motivet ditt; det er uansett favoritt-MARERITTET til alle barn).

Men det er noe mer, vi får raske tilbakeblikk, gjennom en jentunge som prøver alt hun kan ikke å tenke på det, på alt det forferdelige som kan skje med et kjæledyr, om alt hun kunne ha gjort med Fru Berg. Om hvor skjor og flyktig lykken er, hvor skjort og flyktig livet er. Eksposisjonen er på to små sider. (Ibsen brukte en hel akt, trur jeg – ?). Og når jeg leser for 2. og 3. gang, legger jeg merke til setninger som dette: men Fru Berg var veldig redd og lå inni huset sitt, det var jo biler rundt oss og kald vind OG LYSKRYSS. Ja, det er mye for en hamster å være redd for, og som leser blir jeg lokka inn i jentungens perspektiv og tankeverden. OG følelser. Og det er dette som er det fine litterære grepet, det er dette som anmelderne i sitt jungelspråk kaller nært og sårt og vart og vondt. For meg er det først og fremst STERKT og BRA!

Og jeg, da, blir helt tårer i øya. Som Jimmy sa.

Om du skriver hjerteskjærende fra et barns synsvinkel, er du ikke mindre nådeløs når du gir stemme til en mann, som skriver et slags framtidsbrev til den eldste dattera si; novella heter «Jentene mine». Han skal fortelle henne «hele dritten» – hvis han får anledning. Det dreier seg om den dumme, dumme, men bønn ærlige mannen som møter den store, store kjærligheten, blir helt «skjor av lykke», og taper alt – alt. Igen er det tap, brudd og barn – men her med et annet og fornya litterært grep, likevel det samme truverdige (OKEI, DA – HVERDAGSLIGE!) språket, som altså er grunnen til at du først kom i betraktning for denne prisen.

Nå veit ikke jeg åssen salget av *La stå* som bokklubbok blei, men jeg syns det var modig gjort av Tuva Ørbeck Sørheim å satse på deg som debutant. Vi er ikke fullt så modige og venter gjerne til forfatteren har gitt ut flere bøker, men vi liker å framheve at vi var de første som ga Per

Petterson en pris (etter den 3. boka). Måtte vi ha vært like tøffe og fram-
synte denne gangen, når vi altså bidrar til å glede regnskapsføreren din
ved å gi deg Språklig samlings litteraturpris for 2011!

INGVILD H. RISHØI:

Et utvalg dikt

Vi har også vært så heldige å få trykke et utvalg dikt fra diktsamlinga *Pling i bollen: fine og ufine barnerim*, som passer for alle aldersgrupper. Vel bekomme!

TRE STEINER

Tre steiner lå i samme røys.
Den ene sov, den andre frøys
den tredje var litt sjuk og nøys.
Den store ropte: «Skjerp deg litt!
Du nøys jo rett i øret mitt!»
Den minste svarte: «Skjerp deg sjøl.
Din kjempedigre gråstein-knøl.»
Den mellomste sa: «Akk og ve
kan dere aldri holde fred?»

Ja, steinene var grundig lei
men kunne ikke flytte seg.
De stønna og de sleit og grein
men stein er stein og ha'kke bein.

Sånn lå de da i tusen år
ja, faktisk nettopp til i går.
Da kom en gutt og ropte: «Hei!
Tre steiner! Det var flaks for meg!»
Den minste blei et fiskesprett
den hylte: «Jippi! Jeg er lett!»
Den neste landa i et kratt
så einerbær og kongler skvatt.
Den største rulla rett til sjøss
og ropte: «Takk for meg! Adjøss!»

Så da kan tusenåra gå
for steinene er glade nå.
Nå har de endelig fått fred
nå ligger de på hvert sitt sted.

(Og for å takke gutten kvikt
ba de meg skrive dette dikt.
For stein er stein, det veit du, da.
De skriver ikke særlig bra.)

ANDRE BOLLER

Rettelse til Inger Hagerups vers «Det bor en gammel baker»

Det var en gang en baker
på en øy i Kattegat.
Han bakte søte kaker
så melk og tårer skvatt.
Han spiste sine kaker selv
for ingen kjøpte likevel.
Det rare var at bakeren ble borte her en natt.

Da morgensolen strålte
så himmelen ble rød
satt folk i båt og skrålte:
«Hei, bakeren er død!
Se, nå er øya helt forlatt
han døde sikkert nå i natt.
Det var jo synd, jeg likte godt den lukten av hans brød.»

De rimte om herr baker
og snakket stygt om han:
«Han åt for mange kaker
og loff og fattigmann.»
Men lurer du på hvor han er
så skal jeg gi deg svaret her.
Så hør på min historie, for den er faktisk sann.

En natt satt han ved ruta
i sitt lille bakeri.
Da så han denne skuta
som het Havets Poesi.
En nittihesters hurtigbåt
med hurtigbåters bråke-låt
og oppi sto en dame som var ung og frank og blid.

Hun ropte: «Kjære baker!
Jeg har sett deg mange år
du baker pepperkaker
som en sann conquistador.
Vel, hopp om bord, vis hva du kan
jeg rømmer fra min slemme mann.
Nå blir det andre boller, kan jeg kalle deg señor?»
Så krysset de Atlanten
som et flytebakeri.
Og det er litt på kanten
det jeg nå må få si.
Men på en dønning ved Marseille
så sank han ned på kne og frei.
Slik bare nakne bakere i bakerhatt kan fri.

Det var en gammel baker
på en bitte liten øy.
Han var så lei av kaker
med krem og syltetøy.
Nå bor han borti San Juan
og steker taco på en strand.
Så derfor: Ingen baker på en bitte liten øy.

MENN MED PROBLEMER 1

Jølle, en bølge
drakk masse av ølet
og fant ut at han skulle ri litt på føllet.
Men Jølle var stor
og hoppa var mor
og Jølle blei sparka dit brennesla gror.

MENN MED PROBLEMER 2

Ratcho, en macho
som likte gaspacho
nøys mandag sitt absolutt høyeste atsjo.
Nå synger han blues
blant planker og grus
han nøys jo i stykker sitt nybygde hus.

MENN MED PROBLEMER 3

Ferdinand Feie
han tjukke og breie
nekta fullstendig å slutte med bleie.
Nå er han blitt far
og røyker sigar
så folk syns jo bleia er littegrann rar.

SALIGE SALLY (16-årsgrense)

Salige Sally fra byen Melilli
gikk på en smell her en kveld med herr Shelley
en crime pasionel på hotell Botticelli.

Først satt de ved baren de tok seg en øl i
så gikk de på rommet og klina med hell i
den senga som Sally blei helt naturell i.
Og Sally var villig til mye forskjellig.

Men så sa herr Shelley: «Nå skal jeg på rally!»
«Nei, rally?» sa Sally. «Bli her da, herr Shelley?»
«Nei, Sally,» sa Shelley. «Min rally er hellig.»

Da kjente hu Sally at hu blei helt vill i
sitt hjerte – et hjerte så farlig som chili.
«Ja vel,» svarte Sally. Men har jeg fortelli
det helt spesielle med Salige Sally?

Hu var kriminell hu.

«Farvel,» snerra Sally og stakk sin skalpell i
den svartsmuska skallen til svermeren Shelley.

Og slik gikk det til at den kvelden med Sally
blei helt ulykksalig for stakkars herr Shelley.

(Og helt ulykksalig for herr Botticelli
Det hottellet hans har jo tattalt forfalli
For ingen vil ta seg en øl der hvor Sally
fant fram sin skalpell og tok kvelden på Shelley.)

Esther Refsdals minnepris til Dagbladet

Esther Refsdals minnepris for god offentlig språkbruk gikk i 2012 til Dagbladet. Prisen ble etablert i 2009 og deles ut til personer eller institusjoner som i media og offentlig språkbruk markerer seg med ei folkelig språkform i samsvar med moderne norsk språkutvikling. Språkforma kan inneholde dialektale elementer, men skal i hovedsak være ei form for radikalt bokmål.

Dagbladet får prisen for sin bruk av radikale bokmålsformer og sin friske og engasjerende språkbruk, både på nett og papir. I den forbindelse har vi også stilt noen spørsmål til sjefsredaktør John Arne Markussen angående Dagbladets språknorm og språkidentitet:

Hvor viktig er språknormen deres for Dagbladets identitet og for hvordan dere vil framstå for leserne deres?

Språknormen er en del av Dagbladets sjel, en hygienefaktor. Når du lever av kommunikasjon, helst god kommunikasjon, sier det seg sjøl at språknormen er viktig. Overfor leserne skal vi framstå som språklig direkte, men også rause, noen ganger litt småfrekke og kanskje også ironiske.

Dagbladet – og Dagbladets språk – skal vekke følelser, og engasjement – og noen ganger lokke fram smilet hos leserne. Vi skal kommunisere tydelig og enkelt – være forståelige. Vi skal skjære gjennom svada og tåkeprat. Vi er opptatt av å ha et godt og effektivt nyhetsspråk, mens man i andre deler av avisa kan finne helt andre stilarter – ja, noen litterære kvaliteter. Dagbladet har til alle tider hatt medarbeidere man forbinder med godt og spennende språk.

Har dere fått noe negativ kritikk eller positiv tilbakemelding på språknormen deres fra lesere eller andre? Hvordan stiller Dagbladet seg til en slik eventuell kritikk?

De som leser Dagbladet regelmessig ser ut til å leve godt med vår språknorm. Kanskje er det en av grunnene til at man velger avisa. Men naturligvis får vi kritikk, også for språknormen. Det er for eksempel noen som fortsatt mener at vi burde åpne våre spalter for mer nynorsk. Jeg er gjerne adressert når leserne blir provosert av slurv – dårlig språk, feil tegnsetting og ufullstendige setninger. Leserne passer på og nøler ikke med å skrike ut når de er misfornøyd med språket eller tar oss i feil.

Hos oss, som i andre medier, er det språklige kontrollapparatet bygget ned. Vi har ikke korrektur, og vanlig stavekontroll har sine klare begrensninger. Når vi ikke lenger har korrekturlesere som kan ta tak i struktur og setningsoppbygging, risikerer journalistene at det de leverer, faktisk kommer på trykk...

Hva syntes dere om å få en språkpris fra Landslaget for språklig samling?

Fantastisk moro! Men min første litt spøkefulle reaksjon var at vi kanskje får prisen en god del år for seint. Dagbladet hadde en språknorm i mange år i etterkrigstida – den såkalte «(Anton) Beinset-normen», som var reinspikka samnorsk. Etter hvert er vår rettskrivningsnorm blitt noe mer tilpasset mer «vanlig bokmål».

Men jeg kjenner meg igjen når juryen mener at vi fortsatt bruker radikale bokmålsformer. Dagbladspråkets folkelige preg holdes i hevd; vi har blant annet en del signalord som er tatt med i vårt interne språklige regelverk, og som våre medarbeidere bruker. Her framgår det blant annet at hos oss heter det ikke kun og dog, men bare og likevel. Det heter dokke og ikke dukke, svart og ikke sort. Og vi vil naturligvis se a-endinger. Men der er vi nok ikke konsekvente.

Hva synes dere er det viktigste med den språklige linja dere følger, og hva synes dere er det viktigste med språket i ei avis?

For oss er det folkelige viktigst. Vårt språk skal være frodig og mangfoldig, vi skal ikke være redde for å eksperimentere, bruke nye ord og begreper. Akkurat denne vinteren kjører vi en språkrøkt med interne ressurser. En gang i uka er det en evaluering som samler mange deltakere. Engasjementet er stort.

Bildet på neste side stadfester at redaksjonen i Dagbladet satt pris på prisen. Vi gratulerer, og vi håper på at Dagbladet fortsetter å satse på et folkelig, friskt og levende språk også i framtida!

Språknormering og normeringsprinsipp i norske aviser

Denne teksten baserer seg på hovedfagsavhandlinga mi fra 2007: «*Det er vi som bestemmer åssen folk snakker og skriver: en undersøkelse av norske avisers språknormative prinsipp og praksis*» (Ims 2007). Hovedformålet med arbeidet var å kartlegge aspekter ved normeringspraksisen i norske aviser. Grunnlagsmaterialet består av en breddestudie der 126 aviser har deltatt, samt sju dybdeintervju som går nærmere inn på hvilke vurderinger og prinsipp som ligger til grunn for sju avisers normeringspraksis. Intervjua har supplert breddestudien, men de har også vært utgangspunkt for en sjølstendig gjennomgang av prinsippgrunnlaget i den enkelte avisa. Gjennom de to delundersøkelsene, spørreskjemaundersøkelsen og de kvalitative dybdeintervjua har jeg kartlagt mange aspekter ved avisenes normeringspraksis.

Her gjengis deler av innledningskapitlene og analysene av dybdeintervjua i fem ulike avisredaksjoner – Aftenposten, Nationen, Suldalsposten, Arbeidets Rett og Valdres. Grunnlaget for å velge akkurat disse redaksjonene er gjort på bakgrunn av opplysninger som blei gitt i spørreundersøkelsen (der 126 norske aviser deltok).

Språkplanlegging

Det overordna temaet i denne sammenhengen er språkplanlegging. Begrepet språkplanlegging, på engelsk *language planning*, blei første gang brukt av norsk-amerikaneren og språkforskeren Einar Haugen da han i 1959 skreiv om striden rundt den norske skriftspråksnormeringa (Vikør 1994, 87). Begrepet blei altså i utgangspunktet brukt med den norske språksituasjonen som studieobjekt, men dette begrepet har seinere festa seg som en internasjonal term. Språkplanleggingsvitenskapen omfatter stort sett planlegging og normering av *skriftspråk*, ikke bare i Norge, men i alle deler av verden der problemstillinger rundt normering av skriftspråk er aktuelle.

Språkplanlegging er altså et stort felt, som en kan betrakte ut ifra flere perspektiv og gå inn i med ulike problemstillinger som utgangspunkt. Felles for de fleste studier av språkplanleggingas rolle og konsekvenser i samfunnet er gjerne at de benytter seg av typiske sosiolingvistiske innfallsvinkler; en ser på forholdet mellom språket og språkbrukerne og den konteksten de er en del av.

Et spørsmål som ofte blir stilt når det gjelder skriftspråkplanlegging i Norge, er hvorvidt et skriftspråk kan formes ved planmessige vedtak, og i forlengelsen av dette, hvem som i siste instans er kompetent til å fatte disse vedtaka. Dette er altså ikke bare et spørsmål som berører språket, men omfatter også politiske og samfunnsmessige forhold. Språkvitere generelt vil være enige om at det ikke finnes noen kvaliteter ved språket i seg sjøl som gjør at ett talespråk eller én skrifttradisjon får forrang foran andre når et språk skal standardiseres. Det vil alltid være samfunnsmessige forhold og sosiale aspekter som virker inn i en slik prosess. Lars Vikør (1994) understreker at språkplanleggingsvitenskapen har som oppgave å beskrive noen av de kreftene som påvirker og styrer språkbruken: «Hovudspørsmåla er: Kva slags instansar og organ er det som tar avgjerder som får følgjer for andres språkbruk? Og kva slags haldningar, prinsipp, teoriar og argument ligg til grunn for desse avgjerdene?» (Vikør 1994, 47).

Her er det språkplanlegginga av de norske skriftspråka som er i fokus, altså norsk skriftspråksnormering, og de sentrale spørsmåla er hvilke valg de norske avisene gjør med hensyn til skriftspråk, og åssen de velger å normere språket (eller språka) de bruker.

Den norske skriftspråksituasjonen er på mange måter spesiell, med to offisielle norske målformer, nynorsk og bokmål, som er unge språk, og ikke spesielt ulike. Normalene innafor begge målformene er forholdsviss vide, noe som gjør at skriftspråksbrukerne i prinsippet har stor frihet til å velge hvilke former og varianter de sjøl ønsker å bruke. Det er ikke usannsynlig at de norske skriftspråka blir mer stabile i framtida, men per i dag er valgfriheten fortsatt stor, og endringene har vært hyppige. Som skriftspråksinteressert undrer jeg meg derfor over hvorfor den variasjonen som både nynorsk- og bokmålnormalen tillater, i så liten grad er til stede i det daglige offentlige skriftbildet.

Min interesse for norsk språknormering kan føres tilbake til midten av 1980-tallet. Som elev i barneskolen møtte jeg for første gang skriftspråket på ferdighetsnivå. Jeg skulle lære å lese skrift, og samtidig tilegne meg det skriftspråket som skulle bli mi skriftlige uttrykksform. Det var gjennom denne tilegnelsesprosessen jeg oppdaga at det fantes en variasjon, både leksikalsk og morfologisk, som mine norsklærere gjennom hele grunnskolen verken informerte eller visste særlig mye om (norsklæreres tilnærming til valgfriheten i rettskrivinga blir drøfta av blant andre Jansson 1999). Gjennom denne innlæringsprosessen blei jeg også interessert i åssen ulike aktører i det norske samfunnet anvender skriftspråket, og hvilke forhold som gjør at enkelte varianter og former av skriftspråket er mer synlige i offentligheten enn andre.

Hva er ei avis?

På nettsidene til Institutt for journalistikk defineres *avis* slik:

Som *avis* er regnet alle publikasjoner som kommer ut minst en gang pr. uke, og som fyller de opprinnelige reglene for listeføring som avis, dvs. de skal «orientere allmennheten om begivenheter og aktuelle spørsmål», ta reell betaling for abonnement og løssalg og ha mindre enn 50 prosent annonser.

(Institutt for journalistikk – dokumentasjon, sitert 15.10.06).

Definisjonen over holder fram ulike kriterier som må være til stede for at publikasjonen skal kunne regnes som avis. Publikasjonen må gis ut ukentlig eller oftere, orientere allmennheten om aktuelle spørsmål, ta betaling for abonnement og løssalg og ha mindre enn 50 % annonser. Det er denne definisjonen som ligger til grunn for utvalget i denne undersøkelsen.

Hvorfor avisene?

Avispråket er veldig viktig i den forstand at det er veldig normdannende. Det er vi som bestemmer åssen folk snakker og skriver.

(Sissel Benneche Osvold i *Typisk norsk* på NRK1, 14.04.05).

Sitatet over er interessant på flere måter. For det første trur jeg Benneche Osvold har rett når hun sier at avispråket kan virke normdannende på avislesernes språk. Flere språkforskere har pekt på store tekstprodusenters autoritet som normaktør når det gjelder norsk skriftspråk, og det er også gjennomført norske studier der avisenes rolle som normaktør utgjør et større eller mindre aspekt ved undersøkelsen (blant annet Kringkastingsringen 1994, Roksvold 1999, Vinde 2000 og Wetås 2001a-d). Internasjonale studier underbygger også påstanden om at lesing påvirker skriveferdighetene. Blant annet gjelder dette Stephen Krashens forskning, som viser at «voluntary pleasure reading contributes to the development of writing ability» (Krashen 1984, 4). Som språkbrukere blir vi påvirket av det vi leser, og mye tyder på at det vi leser, også er med på å påvirke åssen vi skriver.

I dette perspektivet er det umulig å overse norske avisers rolle som normaktør når det gjelder norsk skriftspråk. Finn-Erik Vinje sier følgende (Vinje 1995, 9):

Tre av fire norske trykte ord står i aviser. Avispråket er således dét trykte norske språk. Praktisk talt hver eneste voksen nordmann leser noe avisstoff hver dag; for mange er dette deres eneste møte med skriftspråk i mer sammenhengende tekster.

Vinje hevder at avispråket er en maktfaktor i kraft av sin kvantitative tyngde, og at det derfor spiller ei større rolle for språk- og stilutvikling enn det skjønnlitteraturen gjør (ibid.).

Avisene er altså de tekstprodusentene som i størst grad formidler skriftlig informasjon til det norske folket, dette gjelder både via papir og internett. I tillegg veit en at det i Norge gis ut flere aviser i forhold til folketallet enn i noe annet land, samtidig som nordmenn også generelt leser mye aviser. Om avisenes leser- og opplagstall for 2006 blir disse opplysningene gitt: «83 % av befolkningen over 12 år leser minst én avis en gjennomsnittsdag, og i snitt leser vi to aviser daglig. Dette gjør at Norge fortsatt ligger på verdenstoppen i avislesing – etter Japan» (*Avisenes nettoopplag 2006*). Da er det heller ikke usannsynlig at nordmenn påvirkes av det skriftbildet som møter dem daglig gjennom disse mediene. Avisene får dermed en dobbel funksjon; de er betydelige *brukere* av skriftspråket, samtidig som de også har rolla som private *normaktører* i normeringsprosessen.

Avisenes mellomposisjon – både bruker og normaktør

Mellomposisjonen mellom det å være skriftspråksbruker og det å være normaktør gjør at avisene skiller seg fra andre store tekstprodusenter, som for eksempel forlag. Både aviser og forlag produserer store tekstmengder som hele tida går gjennom en eller annen form for normeringsfilter. Men der forlaga ofte vil ta hensyn til den enkelte forfatters språklige uttrykksform, dette gjelder i alle fall skjønnlitteraturen, vil avisenes språknormer i større grad være knytta til institusjonen som en enhet.¹ På den måten legger den enkelte avisredaksjons språknorm føringer på den enkelte journalisters skriftspråk. I ordskiftet som oppsto rundt Mållagets kampanje «Slepp nynorsken til»², forsvarte flere avisredaksjoner seg med at de har et overordna prinsipp om å framstå enhetlige og konsekvente. For flere aviser er det å være konsekvent det samme som å ha én norm, og ett skriftspråk.

1 Samlaget er eksempel på et forlag som hovedsakelig gir ut litteratur på nynorsk. Innafor nynorsknormalen vil det likevel være stor frihet, i alle fall for den skjønnlitterære forfatteren. Derfor følger heller ikke litteraturen fra Samlaget én norm.

2 Kampanjen «Slepp nynorsken til» blei starta av Mållaget i 2005. Målet var å få riksdekkende aviser til å slippe nynorsken til i spaltene.

Det er mitt inntrykk at de fleste aviser først og fremst ser på seg sjøl som brukere av skriftspråket. Deres primære rolle er ikke å være normaktører overfor samfunnet, men å presentere daglig nyhetsstoff på et godt og forståelig norsk. Samtidig er mange aviser også klar over den rolla de har som normaktør i samfunnet, både i forhold til offisielle normeringsmyndigheter og til folk flest. Frekvensmålinger av nettopp avis-språket har vært medvirkende til at ord og former både har blitt lagt til og forsvunnet ut av de offisielle normalene. Det disse frekvensmålingene imidlertid sier lite om, er hvilke språknormative prinsipp og praksis som danner et ideologisk bakteppe for avisenes normeringsarbeid. Dette arbeidet er et bidrag til økt kunnskap om dette forholdet.

Dybdeintervjua

I analysen av intervjua står motsetninga mellom valgfrihet og fasthet sentralt. Ønsket om en fast norm, eller valgfrihet for journalisten når det gjelder skriftspråk eller språknorm, virker også sammen med ei rekke andre prinsipp, og normdanningsprosessen i ei avis er derfor mangefasettert og kompleks. Det overordna eller grunnleggende prinsippet som kommer til uttrykk gjennom dybdeintervjua, er imidlertid hensynet til leserne. I overveiende grad begrunnes de normvalga avisene gjør, med hensynet til leseren, enten det dreier seg om tilnærming til talemålet, tospråkligheit, variasjon, stabilitet eller fasthet. Det er altså grunn til å tru at et kommersielt aspekt, med fokus på leseren som kjøper, har stor betydning i avisenes språknormeringsprosess.

Dybdeintervjua er motivert i ønsket om å få vite mer om hvilke prinsippgrunnlag avisene bygger på når de normerer skriftspråket. Hvilke holdninger og vurderinger ligger til grunn hos dem som velger å snevre inn den offisielle rettskrivinga for å få en stram intern normal? Og hvilke vurderinger ligger til grunn hos de avisene som ikke normerer stramt, eller hos dem som bruker både bokmål og nynorsk som redaksjonelle skriftspråk? I denne analysedelen fokuserer jeg altså på avisenes prinsippgrunnlag, og vurderer de ulike synspunkta som kommer til uttrykk opp mot hverandre.

Motsetninger i rettskrivingsdebatten

All språknormering har et dobbelt grunnlag, og verdier og språkholdninger har betydning for normaktørens målsettinger i normeringa (jf. Vikør 1994, 127). Vikør (1992) setter opp fire ulike motsetninger som i stor grad har prega den norske rettskrivingsdebatten. Disse er: 1) tradisjonalisme kontra tilnærmingspolitik, 2) nasjonalisme/purisme kontra aksept av språkelement utenifra, 3) fasthet kontra valgfrihet og 4) hensyn-

net til systematikk og konsekvens i skriftnormalene kontra hensynet til faktisk språkbruk.

Tradisjonisme kontra tilnæringspolitikk representerer den klassiske motsetninga i norsk språkstrid. Både for bokmål og nynorsk har det dreid seg om en skal normere skriftspråket med utgangspunkt i tilnærming til den andre målforma og/eller dialektene, eller om en skal normere med utgangspunkt i tradisjonelt riksmål (dansk-norsk) og landsmål. Denne motsetninga mellom tradisjonisme og tilnærming har ikke vært like aktuell etter at den offisielle tilnæringspolitikken blei lagt på is (jf. Vikør 1992, 175-76).

Nasjonalisme kontra internasjonisme, eller aksept av språkelement utenifra, dreier seg i dag mest om forholdet mellom norsk og engelsk-amerikanske språkelement. Nasjonalismen kommer blant annet til uttrykk i strevet etter å fornorske skrivemåten av engelske ord som har festa seg i norsk språk (ibid., 176-77). I dag er det dessuten økt fokus på å styrke norsk som nasjonalspråk innafor ulike domener i samfunnet der presset fra engelsk er sterkt (jf. *Norsk i hundre!* 2005).

Fasthet kontra valgfrihet er ei motsetning som fortsatt står sterkt i normeringsdebatten. Valgfriheten innafor rettskrivingsystema blei lenge sett på som et nødvendig onde. Gjennom tilnærminga mellom nynorsk og bokmål på vei mot ett norsk skriftspråk, var tanken at valgfrihet var noe en måtte leve med i en begrensa periode. Med dialektbølga på 1970-tallet endra imidlertid innstillinga til valgfriheten seg, og mange argumenterte for at valgfrihet innafor skriftnormalene er et gode, fordi valgfriheten gjør det mulig å legge skriftspråket tett opptil talemålet. Talemålsnærhet i skriftspråket er også blitt brukt som et pedagogisk argument, fordi mange av de rettskrivingsfeila barn gjør, kan relateres til fonologien og morfologien i talemålet deres (jf. Wiggen 1996, 149). At talemålsnærhet i skriftspråket er et gode ut ifra pedagogiske hensyn, er et syn som fremdeles står sterkt i dag. Samtidig er det flere som tar til orde for ei snevrere rettskriving, også med pedagogiske hensyn som argumentasjonsgrunnlag. Argumenta bak et slikt syn er at den store valgfriheten i normalene er vanskelig å få oversikt over for folk flest. Skriftspråket formes dessuten også av det skriftbildet en ser på trykk, og derfor er ikke talemålet det eneste en navigerer etter når en skriver. Vikør mener at motsetninga mellom fasthet og valgfrihet burde vært drøfta på en mer grunnleggende måte, der en ikke bare fokuserer på motsetningene mellom disse posisjonene, men også ser på ulike mellomsøsninger for akseptabel valgfrihet (Vikør 1992, 177): «Er det noe som er heilt sikkert, så er det at avskaffing av valfriheita i dagens norsk er umuleg – blant anna fordi mangfald av former er eit viktig innslag i norsk skriftradisjon og allmenn språkbruk.»

System kontra språkbruk har vært en ideologisk motsetning som i større grad har prega normeringa innafor nynorsk enn bokmål. Fordi bokmålet har et dobbelt språkhistorisk opphav, både dansk skriftspråk og seinere norsk talemål, har et konsekvent system vært vanskeligere å gjennomføre. Toleransen for inkonsekvens i rettskrivningssystemet har derfor vært større for bokmål enn for nynorsk. For nynorsk har motsetninga mellom system og språkbruk dreid seg om konflikten mellom en ideell, fast og sammenhengende struktur på den ene sida, som Aasens landsmål hovedsakelig er, og på den andre sida hensynet til det folkelige talemålet – som langt fra alltid er like systemrett. Dilemmaet innafor språknormeringa har derfor dreid seg om en skal lage generelle regler for hele ordgrupper og kategorier, eller om en skal normere etter ord for ord-prinsippet, etter som hva som er mest utbredt i praktisert språkbruk.

Fasthet versus valgfrihet

Jeg kommer hovedsakelig til å ta for meg motsetninga fasthet og valgfrihet når jeg fokuserer på avisenes prinsippgrunnlag i denne delen av undersøkelsen. Også Thore Roksvold diskuterer dilemmaet fast språknorm eller valgfrihet i avisredaksjonene (Roksvold 1999 og 2005), og han konkluderer med at en fast språknorm er viktig for journalistene. Samtidig er det også journalistene som i størst grad mener det er viktig at journalistene i en redaksjon har mulighet til å innpasse individuelle språkvarianter i den redaksjonelle normen (Roksvold 1999, 206). På bakgrunn av disse funna er det av interesse å få vite mer om hvilke prinsipp som ligger til grunn for avisenes normering.

Motsetningsparet fasthet kontra valgfrihet drar med seg flere av de prinsippa Vikør gjør rede for i sin gjennomgang av ulike språkplanleggingsprinsipp (jf. Vikør 1994, 143-85). Slike prinsipp kan deles inn i fire hovedgrupper.

Interne språklige prinsipp dreier seg om idealforestillinger om åssen en språknormal skal være. Prinsippa som hører hjemme i denne gruppa, har betydning for hvilke valg en gjør med hensyn til den indre systematikken i språket. Prinsippet om fasthet hører til innafor denne gruppa, og går ut på at språknormalen bør være mest mulig fast eller trang. Det bør ikke være alternative skrivemåter eller bøyingsformer av samme ord (Vikør 1994, 162).

Den andre gruppa av prinsipp dreier seg om de valga en gjør i forhold til påvirkning fra andre språk og språkvarieteter, og denne problematikken har vært knytta til tilnærminga mellom nynorsk og bokmål.

Den tredje prinsippgruppa berører forholdet mellom språket og språkbrukerne, og dermed individuelle og sosiale aspekt ved språknormalen. Prinsippet om valgfrihet hører til i denne hovedgruppa. Der prinsippet

om fasthet hovedsakelig dreier seg om språkssystemet, handler prinsippet om valgfrihet om hensynet til språket i bruk og språkbrukerne. Muligheten til individuell tilpasning har etter 1970-tallets dialektbølge blitt oppfatta som et gode i seg sjøl (jf. Vikør 1994, 169).

Den fjerde prinsippgruppa dreier seg om forholdet til generelle samfunnsideologier. Ideologier som nasjonalisme, liberalisme eller demokrati har stor innvirkning i en språkplanleggingsprosess. Dette er allmenne, ikke-språklige ideologier, men ofte har disse grunnholdningene avgjørende betydning i en normeringsprosess (jf. Vikør 1994, 82).

Fasthet eller valgfrihet i avisenes språknormal kan knytte til seg prinsipp som hører hjemme i flere av de fire hovedgruppene. Det er likevel ikke slik at fasthet kontra valgfrihet er ei entydig motsetning i alle avisredaksjoner. Det har med avisenes rolle som både språkbruker og normaktør å gjøre. Flere aviser mener det er viktig med valgfrihet i den offisielle rettskrivinga, fordi nettopp valgfriheten gir redaksjonene frihet til å normere stramt etter egne prinsipp – enten det nå dreier seg om at skriftspråket skal ta opp i seg elementer fra talemålet på stedet, eller at det er mer overordna ideologiske hensyn som spiller inn.

Flere av de avisene jeg har intervjuet, har fastsatt egne rettskrivingsregler til intern bruk i redaksjonen. Jeg har valgt å ikke gå inn på avisenes interne regler, fordi jeg i denne delen hovedsakelig ønsker å fokusere på det språklige prinsippgrunnlaget som kommer til uttrykk i samtalen med de redaktørene og journalistene jeg har intervjuet. Å vurdere slike holdninger opp mot internt fastsatte regler er sjølsagt interessant, men på grunn av omfanget av avhandlinga har jeg ikke mulighet til å gjøre det her. Her er det altså språknormererens syn på åssen språket ideelt sett bør være, som er i fokus, og hvilke(t) prinsipp som bør følges i en slik prosess. Dette forholdet er et viktig aspekt ved all språknormering (se også Vikør 1992, 173).

Utdraga fra intervjuet samla i et vedlegg bakerst i avhandlinga (Ims 2007, kapittel 9.4). Ingen av intervjuet er presentert i sin helhet, men jeg har plukka ut de sitata som best belyser problemstillinga, nemlig fokuset på avisenes språknormative prinsipp og den praksisen som følger av dette. Alle sitata som er brukt, og som dermed er presentert i vedlegget, er klargjort med den enkelte informant. Jeg har også fått lov til å bruke fullt navn på informantene.

Aftenposten

Om Aftenposten

Aftenposten blei etablert i 1860 av boktrykkeren Christian Schibsted og hadde opprinnelig navnet Christiania Adresseblad. Året etter blei navnet

endra til Aftenposten. Tradisjonelt har avisa vært knytta til partiet Høyre (fram til 1990). I dag er avisa politisk uavhengig, men den regnes fortsatt som verdikonservativ. Utgiversted er Oslo.

Aftenposten er medlem i MBL³, og der klassifiseres morgenutgaven av avisa som *storby-dagsaviser*. Morgenutgava av avisa er også riksdekkende, og i spørreskjemaet oppgir informanten at avisa regnes som riksavis framfor regionavis. Hovednedslagsfeltet for avisa må likevel sies å være Østlandet, og aftenutgava av avisa er lokalavis for Oslo-området. Morgenutgava kommer med sju utgaver per uke.

I 2006 hadde morgenutgava av avisa et godkjent opplag på 248 503 eksemplarer, mens aftenutgavas opplag var på 137 141 eksemplarer. Lesertallet for morgenutgava var på 758 000. Opplagstalla for morgenutgava aleine gjør Aftenposten til landets nest største avis etter VG.

Intervjuet med Aftenposten blei gjort 13. juni 2006 i Aftenpostens lokaler i Oslo. Informanten er Ole Nygaard, språkansvarlig i Aftenposten med god kjennskap til avisas språklige linje, og det var også han som svarte på spørreundersøkelsen.

Aftenpostens skriftspråk

Aftenposten har lang tradisjon som språkbevisst riksmålsavis, og riksmål er fortsatt normgrunnlaget for bokmålet i avisa. Språknormalen er også den samme for de ulike utgavene av avisa. I dag er den normen Aftenposten bruker, stort sett sammenfallende med et konservativt bokmål. Også innafor riksmålet er det en viss valgfrihet når det gjelder enkelte former, og Aftenposten bruker i dag de formene som faller sammen med bokmål. Slik har det ikke alltid vært, og om avisas språklige profil historisk sett, forteller Nygaard at Aftenposten brukte riksmålsformer som «efter» og «sprog» helt fram til 1992. Avisa gikk over til 1917-rettskrivinga først i 1928, og fra da av og fram til 1992 fulgte ikke Aftenposten offisiell rettskriving (jf. sitat A1). Den private normeringa som Riksmålsforbundet har drevet i opposisjon til offisiell normering, har altså hatt en sterk støttespiller i Aftenposten.

I spørreskjemaet oppgir Nygaard at Aftenposten kun har bokmål som redaksjonell målform, og på spørsmålet om hva som er tillatte varianter innafor bokmål, er det gjennomgående kryssa av for de konservative eller moderate formene. «Efter», «nu» og «have» er imidlertid ikke tillatt, men «mave» brukes istedenfor «mage». Sjøl om riksmål er normgrunnlaget, har avisa valgt de formene som faller sammen med bokmål. Aftenposten følger en språknormal som er fastsatt internt, og som jeg allerede har nevnt, er disse interne rettskrivingsreglene gitt ut som ordliste på Kunnskapsforlaget (Skre 2006). Det skjedde høsten 2006.

3 Mediebedriftenes Landsforening (MBL)

Det skriftspråket som slipper til redaksjonelt i Aftenposten, er altså et konservativt eller moderat bokmål. Nygaard setter likhetstegn mellom riksmål og et bokmål som er konservativt/moderat: «Det er riksmål eller konservativt bokmål, moderat bokmål. Nå ligger jo riksmålet innenfor der, så det blir nesten hipp som happ.» (sitat A4).

Sjøl om Nygaard oppgir i spørreskjemaet at Aftenposten kan regnes som riksavis, blir ikke nynorsk brukt redaksjonelt. Grunnen til det er ifølge Nygaard at det alltid har vært sånn, at leserkretsen foretrekker bokmål, at nynorsk ikke brukes i nedslagsfeltet der avisa hovedsakelig gis ut og at desken ikke er i stand til å håndtere det (jf. sitat A2). Det blir likevel presisert at dersom det hadde vært ønskelig fra avisledelsens side å bruke nynorsk, hadde det vært mulig å bygge opp en slik kompetanse. Fram til nå har det likevel ikke vært noen problematikk (ibid.).

Når det gjelder normering av innsendt stoff fra leserne, leserinnlegg og lignende, sier Nygaard at de er opptatt av å ha språklig kontroll med det som kommer på trykk. Når det gjelder nynorsk, sier Nygaard at de er i stand til å gjennomføre en slik kontroll (når det gjelder innsendt stoff), men når det gjelder radikalt bokmål er det vanskeligere (jf. sitat A8). Nygaard viser til Finn-Erik Vinje som har sagt at ikke engang hovedfagsstudenter i nordisk er i stand til å skrive radikalt bokmål. Om Vinje er den grunnleggende årsaken til at radikalt bokmål ikke slipper til som leserinnlegg i Aftenposten, kan sikkert diskuteres, men det er uansett slik at innlegg på nynorsk blir trykt, mens radikale bokmålsinnlegg blir normert etter avisas språknorm.

I utgangspunktet ser det altså ut som om radikale bokmålsformer er totalt fraværende i Aftenpostens spalter, trass i at den er ei bokmålsavis. Nygaard presiserer likevel at det er enkelte stoffområder i avisa, som sport og visse deler av kulturstoffet, der de radikale bokmålsformene kan, og kanskje også bør tas i bruk (jf. sitat A3). På den måten gjennomfører Aftenposten ei sjanger- eller stildifferensiering av bokmålsnormalen. Det skal jeg komme tilbake til.

Aftenpostens prinsippgrunnlag

Når det gjelder motsetninga mellom en fast norm eller valgfrihet i redaksjonen, er Aftenposten sterkt knytta til en tradisjon som har fasthet i språknormalen som et grunnleggende prinsipp. Prinsippet om en fast språknorm skal ideelt sett også gjelde ellers i samfunnet. Dette forholdet er diskutert av Ole Nygaard i en artikkel fra 2003, der han fokuserer på problemer i norsk språknormering med utgangspunkt i Aftenpostens språklige praksis. Et av spørsmåla han stiller, er om den offisielle normeringa bør være av en slik art at store språkbrukere sjøl må drive med språknormering (Nygaard 2003, 57). Dette synet kommer også fram i

dybdeintervjuet når Nygaard sier at «det er et problem for den offisielle språknormeringen at den opererer på siden av store språkbrukere» (sitat A7). Dette er på mange måter en variant av usus-prinsippet, der «de store språkbrukerne» blir representanter for en allmenn og gjengs språkbruk og som dermed bør ha større innvirkning på den offisielle normeringa. Flere har pekt på at det er et paradoks at tilhengere av riksmålet og ususprinsippet likevel ikke slipper til former som ikke faller sammen med deres språknorm (jf. Vikør 1994, 172).

En fast språknorm er viktig for Aftenposten, og derfor er det også et mål å unngå valgfrihet. «Vi har en stram norm hvor det nesten ikke er valgfrihet. Det er ikke noe valg mellom å skrive 'gata' og 'gaten', man må skrive 'gaten' [...]» (sitat A4). Valgfrihet når det gjelder ord- og bøyingsformer er altså ikke et gode, og for Aftenposten er det viktig at språket er enhetlig for å unngå *vakling* og for å få et *enhetlig* språk (jf. sitat A6 og A4). Prinsippet om fasthet opererer gjerne sammen med prinsippa stabilitet og tradisjonalisme, og Nygaard understreker at det er en sterk språktradisjon i avisa som den interne normeringa må ses i lys av (jf. sitat A10).

I Aftenposten står altså fasthet og tradisjon sterkt som normeringsprinsipp. Men for å kunne si noe mer om prinsippgrunnlaget i avisenes språknormering er det viktig å fokusere på når skriftspråket i avisa sist blei endra. Hva motiverte disse endringene, og hva blei resultatet?

Aftenpostens siste «store» rettskrivingsendring blei gjennomført i 1992, og det var et redaktørskifte på slutten av 1980-tallet som gjorde det mulig å modernisere skriftspråket (jf. sitat A10). Som resultata fra spørreundersøkelsen også har avdekket, kan redaktørene ha stor innvirkning på avisas språklige linje. Nygaard sier at de lenge var for sta, og at de holdt på utdaterte riksmålsformer som «etter» og «sprog» (jf. sitat A1 og A10). Han presiserer også at disse endringene ikke nødvendigvis var store, men at flere av riksmålets faneord da forsvant ut av Aftenpostens skriftnormal (jf. sitat A5). Før disse endringene blei gjort, var det reaksjoner både fra lesere og ansatte journalister på at flere former virka *avstikkende* og *gammeldags*. Flere journalister skreiv dessuten «etter» istedenfor «etter» i manuset på rein trass (ibid.). Sjøl om Aftenposten ønsker en stabil, enhetlig og fast normal, er avisa altså ikke immun mot endringer. Det er også interessant å legge merke til at negative leserreaksjoner har hatt betydning for avisas skriftspråkspraksis.

Det siste aspektet jeg vil trekke fram når det gjelder Aftenpostens normeringsprinsipp, er stil- og sjangerdifferensiering innafor bokmål. Da jeg snakka med Nygaard sommeren 2006, sto de foran en kodifiseringsprosess i forbindelse med innføring av retteprogrammet Tansa. I den forbindelse blei det vurdert om det skulle legges inn en større variasjon i rettesystemet, fordi det er stoffområder i avisa hvor det er tillatt og ønskelig

å bruke de mer radikale bokmålsformene (jf. sitat A3). Nygaard presiser i intervjuet at dette ikke er noe nytt. Sjøl om avisa har en stram normal, har sportsjournalistikken og visse deler av kulturstoffet behov for andre uttryksmåter enn det den interne språknormalen åpner for. Nygaard eksemplifiserer det slik: «Og sport, for eksempel, hvor det ikke er sikkert at en helt stram norm er det som fungerer. En fotballspiller – er han ‘god i luften’? De skriver ikke det på sporten, de skriver at han er ‘god i lufta.’ Og innenfor moderne musikk skriver de ‘låta.» (sitat A3). Tore Roksvold mener innføringa av Tansa kan føre til ei stram normering i de avisene som innfører dette systemet (Roksvold 1999, 207). I den forbindelse er det interessant å se at nettopp ei avis som Aftenposten, som har tradisjon for å normere stramt, diskuterer muligheten for en videre norm når et system som Tansa skal innføres. Det skal likevel nevnes at det ikke har blitt lagt inn noen større variasjon i Aftenpostens rettesystem. Jeg snakka med Nygaard på telefonen 3.5.2007, og han kunne fortelle at det ikke er lagt inn større variasjon i systemet. Han presiserer likevel at romsligheten innafor sportsjournalistikken og visse deler av kulturstoffet er større enn for nyhetsstoffet generelt, og at journalistene da har mulighet til å gå inn og overstyre de formene rettesystemet foreslår.

Det er et viktig aspekt at en slik variasjon innafor bokmål ikke representerer valgfrihet for den som skriver, og når de radikale formene tas i bruk, er det heller ikke med den begrunnelsen at skriftspråket skal legges opp mot talemålet til leseren. Nygaard presiserer at a-formene skal brukes der det er *naturlig*, og at språket skal tilpasses den virkeligheten en skriver om (jf. sitat A3). Et slikt aspekt ved språknormeringa kan betegnes som ønsket om stilistisk nyanserikdom (jf. Vikør 1994, 158). Dette er et syn som har prega deler av riksmålsbevegelsen, og det dreier seg om at stilistiske konnotasjoner knytter seg til ulike ord- og bøyingsformer. De østnorske formene representerer lavprosa, mens de tradisjonelle riksmålsformene representerer høy- og mellomprosa (ibid.) Vikør presiserer at dette fenomenet har få paralleller i andre språk, og at det kan ses i sammenheng med at bokmålet/riksmålet har et dobbelt opphav – dansk overklasespråk og sørøstnorsk talemål (ibid.).

Alt i alt må vi konkludere med at Aftenposten har en stram intern språknormal som ligger innafor den konservative delen av bokmålsrettskrivinga. Dette viser at prinsippet om fasthet står sterkt i avisa, og sammen med dette prinsippet virker også ønsket om stabilitet og konsekvens. Samtidig ser det ut som det er viktig å bevare avisas språktradisjon. Når variasjonen innafor den offisielle rettskrivinga blir benytta, er det ikke et uttrykk for valgfrihet eller generell språklig variasjon, men knytta til prinsippet om stilistisk nyanserikdom. Sjøl om Aftenposten regner seg som riksdekkende avis, brukes ikke nynorsk redaksjonelt.

Nationen

Om Nationen

Nationen kom ut som dagsavis første gang i 1918. Utgiversted er Oslo. Avisa har vært tilknyttet Senterpartiet, tidligere Bondepartiet, fram til midten av 1980-tallet, men i dag er den politisk uavhengig og eies av Tun Media, som igjen eies av Norges Bondelag, Gilde, Tine, Prior m.fl. (*Nationen*, sitert 06.03.07). Avisa kommer ut seks dager i uka (ikke søndag), og godkjent opplag for 2006 er 16 996 eksemplarer. Lesertallet er på 71 000.

Nationen er medlem i MBL, og der klassifiseres avisa som nisjeavis med fokus på områder som landbruk og distriktpolitikk. Avisa blir også kalt bygde-Norges riksavis. Intervjuet med Nationen blei gjort 13. juni 2006 i avisas lokaler i Oslo. Informanten er Tove Lie, redaktør i avisa, og det var også hun som svarte på spørreundersøkelsen.

Nationens skriftspråk

Nationen bruker mest bokmål, men de siste åra har nynorskprosenten økt, og journalistene i redaksjonen oppfordres til å bruke mer nynorsk (jf sitat N4). I spørreskjemaet har informanten valgt svaret «stort sett bokmål, unntaksvis nynorsk» på spørsmålet om redaksjonell målform, og både nynorsk og bokmål er oppgitt som målform hos MBL. Det er ingen målsetting om noen prosentvis fordeling mellom målformene, men redaktøren presiserer at journalistene blir oppfordra til å bruke nynorsk, og at prosentandelen for nynorsk har gått kraftig opp de siste åra. Redaktøren i Nationen fikk Nynorsk redaktørpris⁴ i 2005. Også tidligere har en journalist i Nationen fått Norsk språkpris⁵ i 1996 for god bokmålsbruk.

I spørreskjemaet oppgir redaktøren at normgrunnlaget for bokmål er NTBs språknormal, men når hun seinere skal gi en uformell beskrivelse av bokmålet sånn det blir praktisert i avisa, presiserer hun at: «NTB-malen er utgangspunktet, men radikalt bokmål er tillatt. Vi lar språkblomstene blomstre, vi skriver for folk som snakker dialekt.» (Sitatet er henta fra spørreskjemaet, se også sitat N2). Denne presiseringa viser at det bak et kryss i et spørreskjema kan være flere opplysninger å hente enn det umiddelbart ser ut som. Dette kommer jeg tilbake til. Når det gjelder bokmålet i Nationen, er det mye som tyder på at valgfriheten i prinsip-

4 Nynorsk redaktørpris deles ut av Mediemållaget, og formålet med prisen er å gi en ekstra oppmuntring til de redaktørene som gjør en ekstra innsats for nynorsk som mediespråk.

5 «Norsk språkpris ble utdelt 1992–2003 for fremragende bruk av norsk språk i sakprosa utgitt de siste fem år. Prisen ble gitt annethvert år for bokmål og annethvert for nynorsk» (http://www.sprakrad.no/Spraakraadet/Historikk/Norsk_spraakpris/, 21.03.07).

pet er stor. Den eneste varianten av bokmål redaktøren ikke ønsker, er et konservativt bokmål (jf. sitat N2). At valgfriheten er stor, kommer også tydelig fram i rapporteringa av tillatte former i spørreskjemaet. De eneste formene som ikke blir rapportert om som tillatt er: *jenten, frem, efter, nu, mave, have, uken, kjerka og fremtid*.

Som jeg nevnte, har andelen tekster på nynorsk økt i Nationen de siste åra, og Tove Lie opplyser om at det er ei positiv holdning til nynorsk i redaksjonen (jf. sitat N5). I spørreskjemaet kommer det fram at innafor nynorsk er det meste tillatt, men at det ikke er ønskelig med de mest konservative klammeformene. De formene som ikke blir rapportert om som tillatt innafor nynorsk, er: *tidi, hamar, bare og høve*. Flere av de konservative klammeformene er altså rapportert om som tillatt, men det er ikke dermed sagt at de er ønska.

Nationen har altså ingen fastsatt intern språknormal verken for nynorsk eller bokmål. Når det gjelder bokmål, blei det starta et språkprosjekt for noen år tilbake, der målet var å etablere «Nationen-malen». Dette prosjektet kokte imidlertid «bort i kålen», men prosjektet har ført til en språklig bevissthet som har prega redaksjonen siden (jf. sitat N11). Lie sier at sjøl om avisa ikke har noen fast normal for bokmål, ligger skriftspråket pluss minus rundt NTB-språket (jf. sitat N3).

Nationens prinsippgrunnlag

«Det er ikke så mye å si om Nationens redaksjonelle språknorm, da avisen bare har adoptert språknormen til NTB.» (Vinde 2000, 102). Dette utsagnet viser at redaksjonen ikke hadde noen egen nedskrevet språknormal i 2000, og det hadde de fremdeles ikke da jeg intervjuet Tove Lie i juni 2006. Det kommer fram både i spørreskjemaet og i intervjuet i denne undersøkelsen at NTBs språknormal fortsatt er det omtrentlige normgrunnlaget for bokmålet i avisa, men at dette er en sannhet med modifikasjoner, kommer tydelig fram når en går i dialog med redaktøren om prinsippgrunnlaget for den språklige praksisen. Per i dag er det altså mer å si om Nationens redaksjonelle språknorm, i det minste er det mer å si om de språknormative prinsippa som er grunnlaget for den språklige praksisen avisredaksjonen har lagt seg på. Sjøl om en redaksjon velger å følge en språknormal som allerede eksisterer, vil det uansett være vurderinger og verdier som ligger til grunn for et slikt valg. Vinde oppsummerer Nationens språkpraksis som «stort sett i samsvar med NTB-normen, men at den vakler litt på enkelte områder» (ibid., 106). Ei slik «vakling» i forhold til normgrunnlaget kan bety flere ting. Det kan tyde på at redaksjonen ikke er i stand til å gjennomføre den språklige linja de i utgangspunktet ønsker å følge. Sett fra et annet perspektiv kan det også tenkes at en slik variasjon ikke representerer vakling i det hele tatt, men heller

er et uttrykk for ønska og tillatt variasjon. Hvis en ikke går i dialog med redaksjonens egne prinsipp for de valga som er gjort, er det lett å la eget prinsippgrunnlag være bakgrunn for konklusjonene. Viktige aspekter ved prosessen kan lett forsvinne når en ikke kjenner beveggrunnen for de valga som er tatt, men kun fokuserer på det synlige resultatet. Lie understreker at sjøl om stor valgfrihet ikke fører til en stram og konsekvent normal, representerer også det å ikke være konsekvent et konsekvent og gjennomtenkt valg (jf. sitat N13).

Når det gjelder motsetninga mellom en fast språknorm eller valgfrihet i redaksjonen, skiller Nationen seg klart fra Aftenposten på flere områder. Lie opplyser om at journalistene står fritt til å velge mellom bokmål og nynorsk når de skriver, og valgfriheten er som sagt stor når det gjelder både bokmål og nynorsk. Avisledelsen oppfordrer imidlertid journalistene til å skrive mer nynorsk, og Nationens ønske om nynorsk i avis-spaltene er også tema i jobbintervju når nye journalister skal ansettes (jf. sitat N4). Trass i valgfriheten når det gjelder skriftspråk, sier Lie at det i de harde nyhetssakene likevel blir brukt mest bokmål, og at den varianten som brukes der, ikke er spesielt radikal (jf. sitat N12). Lie forklarer dette med at journalistene har lett for å bli påvirket av kildepråket når de skriver (jf. Roksvold 2005), og at de kanskje utøver en form for sjølsensur når det gjelder reine nyhetssaker. Den samme sjølsensuren mener hun også trer i kraft når det gjelder nynorsk (jf. sitat N12 og N7). Redaktøren mener likevel det er viktig at nynorsk også blir synlig innafor nyhetsjournalistikken. Sjøl om det radikale bokmålet heller ikke blir brukt i særlig grad i nyhetsstoffet, er det uansett ikke snakk om ei bevisst stildifferensiering fra avisledelsens side. Om ei slik differensiering likevel er et ideal som slår inn når journalistene skriver, er det vanskelig å si noe sikkert om her.

Når det gjelder Nationens språklige profil i dag i forhold til tidligere, er det ikke mye som tyder på at avisa er bundet av noen språktradisjon. For få år tilbake var det en annen redaktør i avisa, og sjøl om normgrunnlaget for bokmål fortsatt er NTB-normalen, er det tydelig at hun som er redaktør i dag tillater variasjon innafor alle stoffområder, og denne valgfriheten gjelder også på tvers av målformene. Sjøl om det ikke er fastsatt noen skriftlige regler for hva som er Nationens språklige profil, er det tydelig at redaktøren har stor innvirkning på det språkpolitiske klimaet i redaksjonen. Dette understreker hun sjøl når hun sier at redaksjonens holdning til nynorsk er veldig avhengig av hvem som er redaktør (jf. sitat N5).

Ønsket om valgfrihet i forhold til redaksjonelt skriftspråk kan begrunnes på flere måter, og det er interessant å se nærmere på hva som motiverer valgfrihet og variasjonsbredde når det gjelder skriftspråket i Nationen. Det er flere aspekt som kommer tydelig fram i intervjuet. Nationens

leserkrets er hovedsakelig å finne i Bygde-Norge, og fordi leserne snakker svært ulike dialekter, mener Lie at denne variasjonen også bør komme fram i avisas skriftspråk. Dessuten understreker hun at skriftspråket er med på å bygge identitet rundt avisa. (jf. sitat N8). Hun har også inntrykk av at leserne hovedsakelig foretrekker et radikalt bokmål framfor et konservativt bokmål. Når det gjelder nynorsk, sier redaktøren at hun ikke har noen formening om hvilke variant av nynorsk leserne foretrekker, men at hun får tilbakemeldinger på at det er bra at avisa bruker nynorsk i spaltene (jf. sitat N9). Lesernes tilbakemeldinger kan altså ha mye å si i avisenes normeringsprosess, og på den måten er det også et kommersielt aspekt ved avisenes språknormering. Det er viktig at avisene selger det leserne vil ha. Nationen gjennomfører leserundersøkelser hvor leserne også uttaler seg om skriftspråket. At 20 % av leserne ønsker seg mer nynorsk, mot 14 % som ønsker seg mindre (jf. sitat N1), har helt sikkert betydning for Nationens satsing på nynorsk i avisstoffet. Samtidig kommer det også tydelig fram at ønsket om variasjon, både på tvers av skriftspråka og innafor de to normalene, også er knytta til Nationens verdigrunnlag. Nasjonalitet, språklig identitet og tilknytning til bygde-Norge er viktig for Nationen, og dette understreker Lie gjennom intervjuet. Om det er det kommersielle eller språkpolitiske verdigrunnlaget som da veier tyngst, er det vanskelig å si noe sikkert om. En kommer ikke utenom at en også handler innafor kommersielle rammer når en selger skriftspråklige identitetsmarkører.

Et slikt kommersielt aspekt er det viktig å kartlegge, fordi språklig valgfrihet i avisredaksjonen både kan begrunnes med utgangspunkt i leserne og deres preferanser, og med hensynet til journalistene som skriver. I Nationen ser det imidlertid ut som om det er hensynet til leserne som står sterkest. Det at journalistene blir oppfordra sterkt til å skrive nynorsk, understreker dette. I Norges Mållags «Slepp nynorsken til»-kampanje har det vært fokusert på journalistenes rett til språkvalg. For Nationens del er det tydelig at det språklige demokratiet dreier seg om leserhensyn framfor journalisthensyn. I debatten om nynorsk i riksavisene kan det kanskje være legitimt å stille spørsmålet: Språklig demokrati for hvem? Slike spørsmål er av stor prinsipiell betydning. Journalistene i Nationen kan velge om de vil skrive bokmål eller nynorsk, men dette er mer et resultat av, snarere enn et utgangspunkt for, å velge begge målformer som redaksjonelt skriftspråk.

Skriftspråklig identitet handler heller ikke bare om leseren. Det kommer tydelig fram når Lie understreker at Nationen ønsker å være ei «møtstrømsavis, som virker mot flyttestrømmen – og alle strømmer». (jf. sitat N15). For Nationen handler det å skrive nynorsk også om å ta et politisk og verdimesig valg på egne vegne.

Alt i alt kan vi si at valgfriheten står sterkt som prinsipp når det gjelder skriftspråket i Nationen. Denne valgfriheten omfatter både bokmål og nynorsk, og samtidig er det rom for variasjon innafor normalene. Den språklige variasjonen Nationen tillater, er begrunna ut ifra et flertalls-hensyn – avisa skriver for folk som snakker dialekt. Det er altså ikke hensynet til journalistene som primært ligger til grunn for denne praksisen. Å velge nynorsk som redaksjonelt skriftspråk i tillegg til bokmål er blant annet motivert i ønsket om å være ei «motstrømsavis», som går på tvers av andre tendenser i samfunnet.

Suldalsposten

Om Suldalsposten

Suldalsposten blei etablert i 1975. Utgiversted er Suldal kommune i Rogaland. Avisa er politisk uavhengig, og har heller ikke vært knytta til noe politisk parti siden den blei etablert i 1975. Dekningsområdet er primært Suldal kommune, og avisa kommer ut to ganger i uka, onsdag og lørdag. Dekningsprosenten i primærområdet ligger på 90 %. Godkjent opplagstall for 2006 er på 2348.

Avisa er medlem i LLA⁶, og informanten definerer avisa som lokalavis i spørreskjemaet. Etter MBLs klassifisering vil Suldalsposten komme innafor kategorien *andre lokalaviser*. Intervjuet med Suldalsposten blei gjort 06.07.06 i redaksjonens lokaler i kommunesenteret Sand. Informanten er Trond Hjorteland, redaktør i avisa, og det var også han som svarte på spørreundersøkelsen.

Suldalspostens skriftspråk

Suldalsposten har nynorsk som redaksjonell målform, og det har den hatt siden avisa blei etablert i 1975. I spørreskjemaet har informanten kryssa av på svaralternativet «bare nynorsk» på spørsmålet om hva som er redaksjonell målform, og det stemmer også med opplysningene som blir gitt hos LLA. Bokmål blir bare brukt i innsendte innlegg og i enkelte annonser.

Når det gjelder hva som er normgrunnlag for nynorsk, opplyser Hjorteland om at redaksjonen har laga en egen intern norm, og at de ønsker å tilpasse nynorsken til den lokale dialekten (sitat S1). Han understreker samtidig at ei slik tilpassing til dialekten er ønskelig fordi flere av formene innafor den offisielle normalen er unaturlige for leserne av avisa.

Suldalsposten endra de interne rettskrivingsreglene i 2005, da de etablerte det Hjorteland kaller en «språkkanon». Denne interne normalen har begrensa valgfrihet for ei rekke former, og Hjorteland sier at målet

6 LLA, Landslaget for lokalaviser

er et konsekvent skriftspråk som samtidig speiler den nynorsken som blir brukt i Suldal (jf. sitat S6). Samtidig skal den også speile dialekten i området der avisa gis ut. Den begrensa valgfriheten avisa har lagt seg på, er også tydelig gjennom de egenrapporterte formene i spørreskjemaet. I egenrapporteringa fra spørreundersøkelsen kommer det fram at Suldalsposten bruker a-infinitiv, og ellers er det kryssa av for disse formene: *følgje, truleg, funne, tida, me, hammar, komme(a), gløyme, så, bygge(a), nå, berre, derfor, tar, nokon, då, skule, høyre(a), først, løn, gammal, lenke, vart og blei*. Av de formene jeg har bedt informantene respondere på i spørreskjemaet, er det altså bare variasjonen *vart/blei* som blir rapportert om som valgfri.

Suldalspostens prinsippgrunnlag

Suldal ligger innafor det området som i skriftspråklig sammenheng blir kalt det nynorske kjerneområdet. Valg av nynorsk som redaksjonell målform er knytta til geografi, noe også resultatata fra spørreundersøkelsen viser; andelen av nynorskaviser er prosentvis høyere for Vestlandet enn for de andre delene av landet. Men også andre hensyn enn geografi har betydning for hvorfor mange lokalaviser i denne landsdelen har nynorsk som redaksjonell målform. Suldalsposten er et eksempel på at både ideologiske og språklige hensyn har betydning i normeringsprosessen.

Når det gjelder motsetningsparet fasthet kontra valgfrihet, er det fasthet som står sterkest som prinsippgrunnlag i Suldalsposten. Avisa skriver etter en egen intern normal med begrensa valgfrihet, og journalistene har heller ikke mulighet til å skrive bokmål dersom de skulle ønske det. Hjorteland understreker at det er en verdi i seg sjøl at skriftspråket er konsekvent, og at liberale og konservative ord og uttrykk ikke blir blanda sammen (jf. sitat S8). Samtidig understreker han at total konsekvens er helt umulig, og at det også innafor den interne normalen er tillatt med noe variasjon. Det er for eksempel tillatt å bruke både «begynna» og «byrja» (jf. sitat S7). Når det gjelder fasthet versus valgfrihet i den offisielle nynorsknormalen, mener Hjorteland at det er viktig å ha en normal, men at det samtidig må være valgfrihet innafor den offisielle normalen. Han understreker at mulighet for lokal variasjonen er viktig, og nettopp språket i lokalsamfunnet har vært viktig for Suldalspostens normering av nynorsken (jf. sitat S11).

Sjøl om Suladalsposten skriver etter en snevrere normal enn den offisielle, er det rom for mer personlig variasjon innafor visse typer stoff. Der en personlig uttrykksform kan leses inn i teksten, er det også tillatt med en mer personlig valgt nynorsk (jf. sitat S9). Det er likevel viktig å understreke at dette ikke dreier seg om prinsippet om stilistisk nyanserikdom, som jeg var inne på i forbindelse med Aftenpostens stilni-

velling av bokmålsnormalen. I Suldalsposten ser det ut som en slik variasjon blir knytta til personen som skriver, ikke til konkrete former innafor rettskrivningssystemet (ibid.).

Suldalsposten er et eksempel på ei avis der lokal identitet spiller ei viktig rolle, og lokal identitet omfatter også språklige forhold. Hjorteland understreker at det er noe av årsaken til at avisredaksjonen kun har nynorsk som redaksjonell målform. Dette aspektet kommer tydelig fram både i spørreskemaet og i intervjuet. På spørsmål om det hadde vært mulig for en redaktør å innføre bokmål, i tillegg til nynorsk, i Suldalsposten, svarer Hjorteland at han trur leserne hadde reagert fordi mange knytter identiteten sin opp til det nynorske skriftspråket (jf. sitat S5). Samtidig peker han på at nynorsk er under press fra bokmål, og at det blir mer og mer bokmål i avisa i form av annonser (jf. sitat S3).

Sjøl om Suldalsposten følger en forholdsvis snever intern rett skrivingsnormal, understreker Hjorteland den demokratiske prosessen som ligger til grunn for den interne normalen. Den interne normalen har blitt til gjennom en prosess der både redaksjonelle medarbeidere og referansegrupper blant leserne (både yngre og eldre) har kryssa av for ulike ord og former (jf. sitat S6). At leserne blir tatt med på råd, viser at det er viktig for avisa å vite hva leserne mener. Hjorteland presiserer også at de ønsker å nå ut til yngre lesere, og at en traust skriftradisjon ikke bidrar til å nå de unge (sitat S8).

Suldalsposten har ingen stabil språktradisjon når det gjelder intern normering, og Hjorteland sier at nynorsken i avisa har variert etter som hvem som har vært redaktør. Han understreker også at det er viktig for avisa at den ikke henger etter språklig, men heller er litt i forkant. Det gjelder i forhold til leserne, men også i forhold til offisiell normering. Hjorteland understreker at avisa er normaktør overfor lokalsamfunnet fordi leserne har stor tillit til det som kommer på trykk, også det språklige. Samtidig fokuserer han på at avisene også er normaktører overfor offisielle normeringsorgan som Språkrådet (jf. sitat S10). Hjorteland er tydelig på at den offisielle nynorsknormalen også bør speile de endringene som skjer i praktisert språkbruk (jf. sitat S1 og S11). Derfor er også dialektnært skriftspråk et prinsipp å navigere etter for Suldalsposten. Hjorteland understreker at den konservative nynorsken er like fjern for leserne som det bokmålet er (jf. sitat S2).

Som ei oppsummering kan vi si at fasthet og konsekvens er prinsipp som står sterkt i Suldalsposten. Samtidig er det viktig å understreke at den interne nynorsknormalen i avisa ikke representerer noen langvarig og stabil tradisjon. Redaktøren understreker at skriftspråket først og fremst skal skape identitet til leseren, og at det skal skje ved å skjele til den nynorsken som blir brukt i lokalsamfunnet i tillegg til lokal dialekt.

Dermed står flertallsprinsippet sterkt i redaksjonen. Dersom språket i samfunnet ellers endrer seg, er det viktig at skriftspråket i avisa speiler den utviklinga.

Arbeidets Rett

Om Arbeidets Rett

Arbeidets Rett er lokalavis for kommunene Røros og Holtålen i Sør-Trøndelag og Os, Tolga, Tynset, Alvdal og Folldal i Hedmark. Utgiverstedet er Røros i Sør-Trøndelag. Avisa blei etablert i 1907, og hadde opprinnelig navnet Mauren. Avisa eies av A-pressen, og hadde tilknytning til Arbeiderpartiet fra 1907 til 1989. I dag er den partipolitisk uavhengig.

Informanten definerer avisa som lokalavis i spørreskjemaet. Avisa er medlem i MBL, og der blir den klassifisert innfor gruppa *andre lokalaviser*. Den kommer med tre utgaver i uka; mandag, onsdag og fredag. Godkjent opplagstall for 2006 er 8340, og lesertallet er på 19 000. Intervjuet med Arbeidets Rett blei gjort 23.08.06 i ankomsthallen på Gardermoen. Informanten er Nils Martin Tidemann, redaktør i avisa, og det var også han som svarte på spørreundersøkelsen.

Arbeidets Retts skriftspråk

Arbeidets Rett bruker bare bokmål redaksjonelt. I spørreskjemaet har informanten kryssa av på svaret «stort sett bokmål, unntaksvis nynorsk» på spørsmålet om redaksjonell målform. Unntaket er ikke spesifisert i skjemaet, men gjennom intervjuet kommer det fram at to faste spaltister skriver på nynorsk (jf. sitat AR1). Redaksjonelt stoff er altså hovedsakelig på bokmål, og de ansatte journalistene må skrive bokmål. I MBL er bare bokmål ført opp som målform.

Normgrunnlaget for bokmålet i Arbeidets Rett er en egen factsatt normal med lokale tilpasninger. Dette kommer også fram i dybdeintervjuet, der Tidemann sier at språklig profil ikke er det avisa fokuserer mest på, men at den bruker en del lokale ord og uttrykk, altså dialektord (jf. sitat AR2). De siste rettskrivingsendringene i avisa blei gjort på slutten av 1990-tallet, og det var Tidemann som gjennomførte endringene (jf. sitat AR3). Målet med endringene var blant annet å få *ei* språklig linje i avisa, med en konsekvent skrivemåte for flere ord (jf. sitat AR2). «Blåboka», som redaktøren kaller den interne rettskrivingsnormalen, inneholder opplysninger både om ord som er påbudt og ord som er forbudt (jf. sitat AR3). På spørsmålet om hva som er tillatte former innfor bokmål (spørsmål i spørreundersøkelsen), har Tidemann kryssa av for disse formene: *sjuk, ble, senere, gammel, glemme, tiden/tida, jenten/jenta, hoppet/hoppa, mjølk, frem/fram, etter, nå, mage, hage, alene, uken/uka, selv/*

sjøl og *kirken/kirka*. For ordpara *kastet/kasta* og *fremtid/framtid* er det ikke gitt noen opplysninger. For hunkjønnsstansativ i bestemt form entall (*jenten/jenta, tiden/tida, uken/uka*) og preteritums- og perfektumsformene av verb (*hoppet/hoppa*), er det rapportert om valgfrihet, men i dybdeintervjuet sier Tidemann at a-endingene ikke er så mye brukt i praktisert skriftspråk (jf. sitat AR5). For flere av de andre ordpara blir det rapportert om eneformer, og disse formene representerer både radikale og konservative varianter (for eksempel *sjuk* og *mjøl*, men *senere* og *alene*). Ei slik blanding av både konservative og radikale varianter kan ha med tilnærminga til talemålet å gjøre. I Sør-Trøndelag er diftonger ofte assimilert til monoftonger (jf. Papazian & Helleland 2005, 48). Arbeidets Rett bruker altså et par markert radikale former som eneformer i avisa – som *sjuk, mjøl* og *veg* (jf. sitat AR3). Tidemann betegner likevel det praktiserte bokmålet i avisa som konservativt/moderat.

Det er ikke uvanlig å knytte begrepet radikalt til de ordformene som oppleves som mest markerte når det gjelder bokmål (se Ims 2007 for nærmere diskusjon). Moderat er gjerne betegnelsen på det skriftspråket som ikke stikker seg ut på noen som helst måte. Når Tidemann på tross av de radikale eneformene betegner bokmålet som konservativt/moderat, kan det også tenkes at det er fordi former som *mjøl* og *sjuk* ikke oppleves som spesielt markerte i det området der Arbeidets Rett kommer ut. Når jeg konfronterer redaktøren med betegnelsen konservativt/moderat, knytter han den dessuten opp mot fornorsking av engelske ord, og understreker at de ofte bruker den engelske skrivemåten (jf. sitat AR5).

Spørsmål 6 i spørreskjemaet kartlegger hvilke deler av rettskrivinga innafor nynorsknormalen som er tillatt (svaralternativa er «hovedformer», «radikale klammeformer (i tillegg til hovedformer)» og «konservative klammeformer (i tillegg til hovedformer)»). Når det gjelder regler for nynorskrettskrivinga, har Tidemann kryssa av for at de bare tillater hovedformer. Nynorsk brukes ikke redaksjonelt i Arbeidets Rett, men er knytta til to spaltister som leverer stoff på nynorsk, og derfor har Tidemann heller ikke kryssa av for noen av ordpara i spørsmål 7 i spørreskjemaet. I dybdeintervjuet sier han også at avisa ikke har noen streng redaksjonell linje overfor de spaltistene som skriver nynorsk, men at han personlig foretrekker en moderne nynorskvariant som ligner bokmål (jf. sitat AR4 og AR6). Tidemann sier også at han som ung redaktør nekta å ta inn nynorsk i de avisene han var redaktør i, men at han etter hvert har sett at nynorsken har sin berettigelse (AR4).

Arbeidets Retts prinsippgrunnlag

I dybdeintervjuet understreker Tidemann at språklig profil ikke er det de tenker mest på i Arbeidets Rett, men at de har som mål å skrive kon-

sekvent etter den interne normalen de har nedfelt i «blåboka» (jf. sitat AR2). Sjøl om Arbeidets Rett går for en intern normal som er snevra inn i forhold til offisiell rettskriving, understreker Tidemann at valgfriheten innafor den offisielle normalen bør være der (jf. AR12). Dette gir mening blant annet fordi Tidemann opplyser om at det er viktig at skriftspråket også tar opp i seg elementer fra talespråket (jf. sitat AR2). Valgfrihet innafor den offisielle normalen gjør det mulig å innlemme talemålsvariasjon i skriftspråket uten at en må gå ut over de offisielle rammene. For Arbeidets Retts interne rettskriving er altså fasthet og konsekvens viktig, sjøl om det også er tillatt med noe variasjon. At konsekvens etter de fastsatte reglene blir sett på som et mål, kommer tydelig fram når redaktøren sier at de ikke har vært flinke nok til å røkte språket de siste åra, og at praksisen kanskje har «sklidd litt ut» (jf. sitat AR3). Et konsekvent skriftspråk er altså et ideal, sjøl om skriftspråklig profil ikke er det avisa knytter mest prestisje til.

Når det gjelder ønsket om at skriftspråket skal være talemålsnært, har det med ønsket om å knytte identitet til leseren å gjøre. Tidemann understreker at det er viktig at leserne identifiserer seg med lokalavisa si, og ved å velge en bokmålsvariant som ligger nærmere lokal dialekt enn det «streit» bokmål gjør, skal en slik identifikasjon mellom avis og leser styrkes (jf. sitat AR7). Den skriftspråklige identifikasjonen til leseren går altså via talemålet.

På spørsmål om avisa får tilbakemeldinger fra leserne når det gjelder skriftspråk, svarer Tidemann at den beste tilbakemeldinga avisledelsen kan få, er økt opplagstall (ibid.). Dette understreker at hensynet til leserne, også når det gjelder skriftspråk, har en kommersiell grunntone. At avisene i større grad enn tidligere har fokus på økt inntjening, blir understreka i *Statens Stortingsmelding nr. 26 (2003-2004)* (punkt 7.6.4). Avisene skal først og fremst selge, og utsagnet fra Tidemann viser at forestillinga om hva leserne foretrekker, ligger som et grunnpremiss, også når det gjelder språknormeringa internt i redaksjonen.

Hensynet til leserne er også grunnen til at Arbeidets Rett ikke bruker nynorsk redaksjonelt. Tidemann sier at verken eieren eller leserne ville ha godtatt å innføre mer nynorsk i avisa. Han trur mange lesere ville forlatt avisa bare for å markere at «dette liker vi ikke» (jf. sitat A8). Samtidig som Tidemann sier at redaktøren er suveren til å bestemme språklig profil, understreker disse utsagna at det finnes visse skriftspråklige rammer som sjøl en redaktør er nødt til å holde seg innafor – nemlig hensynet til leserne og eierne. Og sjøl om det ikke er mange tilbakemeldinger fra leserne når det gjelder skriftspråket, står forestillinga om hva leserne foretrekker som et premiss i språknormeringa (jf. sitat AR7).

Som ei oppsummering kan vi si at idealet om fasthet og konsekvens i den interne språknormalen står forholdsvis sterkt i Arbeidets Rett. Det er likevel ingen overordna idé at den offisielle rettskrivinga bør være fast og konsekvent. Normalen skal være stabil, samtidig som den tar opp i seg elementer fra talemålet til leserne. Skriftspråket i avisa skal normeres med tanke på å knytte identitet til leserne, og forestillinga om hva leserne foretrekker, står derfor sterkt. Dette understreker det kommersielle aspektet ved bokmålsnormeringa i Arbeidets Rett, og det er også av hensyn til leserne avisa ikke ønsker å bruke nynorsk redaksjonelt.

Valdres

Om Valdres

Lokalavisa Valdres blei etablert i 1903. Utgiversted er Fagernes i Valdres. I dag dekker avisa primært disse kommunene: Nord- og Sør-Aurdal, Vestre og Øystre Slidre, Vang og Etnedal. Avisa er partipolitisk uavhengig, og den har heller ikke vært knytta til noe politisk parti tidligere.

Informanten definerer avisa som lokalavis i spørreskjemaet. Avisa er medlem både i LLA og MBL, og i MBL klassifiseres den innafor gruppa *lokale dagsaviser*. Den har fire utgaver per uke: tirsdag, torsdag, fredag og lørdag. Godkjent opplagstall for 2006 var på 9501, og lesertallet er 25 000.

Intervjuet med Valdres blei gjort 31.08.06 i avisas lokaler på Fagernes i Valdres. Opptaket blei gjort i to omganger. Først snakka jeg med Trine Schmidt, journalist og korrekturleser i avisa, som har god kjennskap til avisas språklige profil. Deretter snakka jeg med redaktøren, Thorbjørn Moen.

Valdres' skriftspråk

Valdres har både bokmål og nynorsk som redaksjonell målform. I spørreskjemaet er det kryssa av på svaralternativet «omtrent like mye nynorsk og bokmål» på spørsmålet om redaksjonell målform. Også i LLA og MBL blir det opplyst om at begge målformer brukes redaksjonelt. Det er nedfelt i avisas vedtekter at det skal være språklig likevekt mellom målformene, og målet er ei prosentdeling på 50–50. Avisa gjennomfører målinger to ganger i året, og dersom målingene viser mindre enn 40 % for ei av målformene, må det settes i gang tiltak (jf. sitat V1 og V9).

Når det gjelder normgrunnlaget for bokmål, har avisa som mål å følge offisiell rettskriving, men journalistene oppfordres til å bruke Valdresnære former. I tillegg er det valgt ut enkelte signalord hvor det ikke er valgfrihet. Journalistene må skrive *mjolk*, *hog*, *veg* og *sjøl* (opplysningene er henta fra spørreskjemaet og er gitt som forklaring til spørsmål 3).

Innsnevringa av den offisielle normalen er nedfelt som en egen intern normal med begrensa valgfrihet. Både i spørreskjemaet og dybdeintervjuet blir bokmålet i avisa karakterisert som radikalt (jf. sitat V2), og på spørsmålet om tillatte ordformer i spørreskjemaet blir flere av de radikale formene i rettskrivinga rapportert om som eneformer. Egenrapporteringa om tillatte former i bokmål er slik: *sjuk, ble, senere/seinere, gammel, glemme/glømme, tida, jenta, kasta, hoppa, mjølk, fram, etter, nå, mage, hage, alene/aleine, uka, sjøl, hele/heile, kirka og framtid*. Av de formene jeg har bedt om tilbakemelding på gjennom stikkprøva i spørreskjemaet, blir det rapportert om at det hovedsakelig er den radikale delen av bokmålsrettskrivinga som er tillatt i Valdres.

Når det gjelder spørsmålet om hva som er normgrunlaget for nynorsk, blir det også her opplyst om at avisa har lagt seg på en egen intern normal. Schmidt opplyser om at nynorsken skal være tilpassa Valdresmålet, og at læreboknormalen med hovedformer er rettesnor. Journalistene blir oppfordra til å bruke kløyvd infinitiv og samsvarsbøying. I tillegg inneholder normalen en del former som ikke er valgfrie, blant annet: *no, då, mykje, berre, fyrst, difor, skule* og *Norge*. Dessuten skal det være blanda verbbøying for *bli – blir – vart – vorte*. På spørsmålet om hvilke varianter innafor rettskrivingsystemet i nynorsk som er tillatt, svarer Schmidt at hovedformene anbefales, men der det er samsvar mellom klammeformer og dialekt, er det klammeformene som bør velges. De variantene som er rapportert om som tillatt i spørreskjemaet når det gjelder nynorsk, er disse: *følgje, truleg, funne, tida, vi, hamar, kome, gløyme, så, byggje, nå, berre, difor, tek, nokon, då, skule, høyre, fyrst, løn/lønn, gammal/gamal* og *vart*. Det er ikke gitt opplysninger for ordparet *lenke/lenkje*. Dessuten er det kryssa av for at kløyvd infinitiv skal brukes. Rapporteringa om tillatte former på grunnlag av stikkprøva i spørreskjemaet forteller at det er hovedformene som hovedsakelig blir brukt. Det er bare klammeforma *gamal* som er tillatt ifølge egenrapporteringa. I dybdeintervjuet opplyser Schmidt om at de også opererer med forbudsformer: *me* og *Noreg* er ikke tillatt (jf. sitat V2).

Valdres bruker altså både bokmål og nynorsk redaksjonelt, og begge målformene er avgrensa i interne normaler som gjelder i avisredaksjonen. Det overordna målet for den interne normeringa er at skriftspråka skal speile talemålet i Valdres-regionen.

Valdres' prinsippgrunnlag

Når det gjelder motsetninga mellom en fast norm eller valgfrihet i avisredaksjonen, praktiserer Valdres valgfrihet for journalisten når det gjelder målform. Samtidig er både nynorsk- og bokmålsnormalen normert internt og har begrensa valgfrihet for journalistene. Journalistene har

altså ikke mulighet til å legge individuelle tilpasninger inn i normalene, men de skal legge skriftspråket nærmest mulig dialekten i Valdres.

Å legge skriftspråket nærmest mulig talemålet til leserne er altså et prinsipp som gjelder både for nynorsk og bokmål. Samtidig har leserens og intervjuobjektets skriftspråklige identitet betydning for hvilken målform journalistene velger å skrive på i de ulike sakene. Dette kommer til uttrykk når Schmidt sier at journalistene ofte bruker målforma til den som blir intervjuet. Dersom stoffet er relatert til en kommune hvor nynorsk står sterkt, er det også vanlig å skrive saken på nynorsk (jf. sitat V4).

Mye tyder på at leserens skriftspråklige identitet ikke er like viktig for avisa når det gjelder bokmål. Redaktør Torbjørn Moen har svart i spørreskjemaet at han tror leserne foretrekker et konservativt bokmål (svar på spørsmål 16 i spørreskjemaet). I dybdeintervjuet understreker han at han ikke mottar direkte henvendelser på skriftspråket fra leserne, men han begrunner oppfatninga si med at de fleste skriver et mer konservativt bokmål enn det Valdres gjør (jf. sitat V8). Han understreker videre at ei radikal bokmålsform først og fremst er valgt fordi den ligger nærmest nynorsk og dialekten på stedet (ibid.). Dette synet uttrykker et ønske om tilnærming, både til nynorsk og til talemålet. Schmidt sier også at skriftspråket i avisa kan betegnes som radikalt, og at avisspråket nærmer seg det som før blei kalt samnorsk (jf. sitat V2). Tidligere blei den radikale skriftspråkslinja også gjennomført på flere nivå i avisa. Schmidt forteller at også innsendte innlegg blei normert til en radikal norm under den forrige redaktøren (jf. sitat V5). I dag blir ikke innsendt stoff normert, men blir trykt i innsenderens språkdrakt.

Det er viktig for Valdres å bruke begge målformer redaksjonelt, og sjøl om redaktøren er pålagt å gjøre det ifølge vedtektene, understreker han at han syns det er et rettferdig prinsipp med ei slik fordeling mellom målformene (jf. sitat V9). Han mener ei slik fordeling er nærliggende for ei avis som gis ut i et distrikt som er språklig delt. Vedtektene om språklig likhet og aktive tiltak for å verne nynorsk viser at Valdres navigerer etter et demokratisk prinsipp. Og sjøl om målingene avisa foretar, viser at nynorsk er mer utsatt enn bokmål, er det en verdi i seg sjøl å verne nynorsken som avisspråk. Dette understreker Schmidt når hun sier at hun ikke tror det hadde vært mulig å endre på den tospråklige linja i redaksjonen. Hun mener at de journalistene som er tilknyttet avisa i dag, særlig ønsker å verne nynorsken (jf. sitat V3).

I Valdres er det demokratiske prinsippet også knyttet til tradisjon. Den tospråklige linja er nedfelt i vedtektene for avisa, og den som er redaktør i Valdres, er altså nødt til å følge opp denne linja. På den måten representerer Valdres' tospråklige linje også stabilitet og fasthet.

For å oppsummere kan vi si at både valgfrihet og fasthet står sterkt som prinsipp i Valdres. Det er valgfrihet for journalisten når det gjelder målform, men denne valgfriheten er først og fremst begrunna i tospråks-situasjonen i distriktet og i den språktradisjonen som preger avisa. Her spiller altså flertallsprinsippet ei rolle. Samtidig representerer denne tradisjonen stabilitet og fasthet. Når det gjelder de interne rettskrivingsreglene for bokmål og nynorsk, er det normert forholdsvis stramt etter ei radikal linje, og talemålet på stedet veier tungt som normgrunnlag.

De kvalitative intervju - oppsummering og konklusjon

I denne delen av undersøkelsen har jeg fokusert på de prinsippa som ligger til grunn for språknormeringa i ulike avisredaksjoner. Jeg har hovedsakelig sett på motsetninga mellom fasthet og valgfrihet, og diskutert dette motsetningsparet i lys av intern normering i redaksjonen, valg av redaksjonelt skriftspråk, forholdet til offisiell normering og skriftspråklige hensyn til leserne og journalistene.

Gjennom dybdeintervjua har det kommet fram at valgfrihet og fasthet ikke er entydige motsetninger i de avisredaksjonene jeg har sett nærmere på. Prinsippa om valgfrihet og fasthet virker også sammen med andre prinsipp som har betydning i normdanningsprosessen. Ønsket om stabilitet, tradisjon, tilnærming og språklig nyanserikdom blir også uttrykt i samtalen med redaktørene. Dessuten er det enkelte redaksjoner som navigerer etter prinsippet om ønska variasjon, motprestisjeprinsippet og/eller flertallsprinsippet.

I de avisene som bruker både bokmål og nynorsk redaksjonelt, er det tydelig at prinsippa demokrati og jamlikhet har stor betydning. I språkdeltede områder, der nynorsk er utsatt for press, viser enkelte aviser at de gjør konkrete tiltak for å verne nynorsk som avisspråk. Slike tiltak dreier seg heller ikke primært om *normering*, i betydninga *korpusplanlegging*, men viser at enkelte aviser også ser det som viktig å drive *statusplanlegging* (jf. Vikør 1994, 101). Statusplanlegging handler i større grad om å gjøre politiske og handlingsretta valg i forhold til det eller de skriftspråka som allerede er i bruk. Nettopp dette understreker Tove Lie i Nationen når hun sier at å bruke nynorsk i spaltene handler om å ta et politisk og verdimeessig valg (jf. sitat N15).

De prinsippa jeg har nevnt her, utgjør ulike kombinasjoner i de redaksjonene jeg har sett nærmere på. I de fleste redaksjonene ser det likevel ut som om disse prinsippa spiller sammen med et overordna prinsipp: hensynet til leserne. Avisenes normering må altså ses i lys av et kommersielt aspekt, der fokuset på hva som selger, har stor betydning – også språklig. Det kommersielle fokuset kan best sammenlignes med liberalisme i Vikørs framstilling (Vikør 1994, 178). Men sjøl om markedsoref-

tene slår inn i avisenes interne normering, er det ikke nødvendigvis noen overordna motstand mot offisiell normering hos de redaktørene og journalistene jeg har intervjuet. Flere av dem mener at de offisielle normalene bør inneholde en viss valgfrihet. Det gir mulighet for lokal og regional språkvariasjon i avisene.

Flere av avisredaksjonene jeg har gjort dybdeintervju i, har fastsatte rettskrivingsregler som gjelder innad i redaksjonen. Å fastsette interne regler uttrykker et ønske om stabilitet. Samtidig er en fast normal også motivert i andre prinsipplene enn ønsket om stabilitet. Jeg oppsummerer kort med noen eksempler:

Aftenposten er eksempel på ei avis som normerer skriftspråket internt, etter prinsippa fasthet, konsekvens, tradisjon og stabilitet. Valgfrihet er ikke et gode, og blir betegna som «vakling» (jf. sitat A6). Aftenposten fremmer også synet om at den offisielle normalen innafor bokmål burde vært strammere. Dette synet på den offisielle normalen kan ses i sammenheng med at Aftenposten ga ut de interne rettskrivingsreglene som ordliste høsten 2006. Aftenposten ønsker ikke bare å ha normkraft overfor journalistene som skriver i avisa, de ønsker også å representere ei normkraft overfor samfunnet ellers. På den måten kan vi si at Aftenposten er svært konsekvent i si normering – de normerer språket slik de mener offisielle normeringsmyndigheter burde normere.

Valdres og Nationen er eksempler på aviser som praktiserer valgfrihet for journalistene når det gjelder skriftspråk, men der Nationen også i stor grad praktiserer valgfrihet innafor normalene, har Valdres fastsatt interne rettskrivingsregler som gjelder for de ulike skriftnormalene. Det er viktig å presisere at verken Nationen eller Valdres har det som et grunnleggende prinsipp at journalisten sjøl skal få velge skriftspråk. Det er hensynet til leserne og tospråkssituasjonen i området der avisa gis ut, som motiverer disse valga. Valdres har språklig likevekt nedfelt i vedtektene, mens informanten i Nationen understreker at leserne ønsker å se nynorsk i spaltene.

For flere av avisene ser det også ut som om språklig variasjon er et gjennomgående prinsipp. Dette prinsippet er ikke det samme som valgfrihet, fordi det er knytta til ønsket om å kunne variere regionalt, sosialt eller stilistisk (jf. Vikør 1994, 158). Avisene ønsker ikke nødvendigvis en strammere offisiell normal, sjøl om de velger å normere internt. Individuell valgfrihet for journalisten ser heller ikke ut til å være noe tungtveiende prinsipp i avisenes normeringsprosess.

Et annet aspekt ved prinsippet om språklig variasjon kommer fram i Aftenpostens stildifferensiering av bokmålsnormalen. Det er interessant å merke seg at de avisene som eksplisitt uttrykker at de ønsker å bruke ulike deler av bokmålsrettskrivinga innafor ulike avissjangre, har

vært profilerte riksmålsaviser. Ønsket om ei slik differensiering innafor bokmålsnormalen er tradisjonelt knytta til riksmålsbevegelsen, og dette fenomenet har få paralleller i andre språk (jf. Vikør 1994, 158).

Det prinsippet som likevel ser ut til å ha sterkest innvirkning på normeringsprosessen, er hensynet til leserne. Det kommer tydelig fram i gjennomgangen av intervjua at ideen om hva leserne foretrekker, har stor betydning for åssen avisene normerer språket. Sjøl i aviser med en mangeårig språktradisjon endrer de språket hvis leserne er misfornøyde. Det er altså grunn til å stille spørsmålet om det er kommersielle hensyn som djupest sett styrer språknormeringa i avisredaksjonene. Ideen om hva leseren foretrekker, eller kanskje helst ideen om hva leseren ikke foretrekker, har stor betydning for om avisredaksjonen velger å slippe til nynorsk og for den normeringa som gjøres internt. Mange av informantene understreker dessuten at det er viktig å skape identitet til leseren, og det er tydelig at linken til leserens gjenkjenning og identitetstilknytning går via talemålet. Hva som da veier tyngst, tilnærming til talemålet eller kommersielle leserhensyn, er det vanskelig å si noe sikkert om. Det er også kommersielt å selge språklige identitetsmarkører.

Det er vanskelig å konkludere entydig og sikkert om avisenes prinsippgrunnlag med utgangspunkt i gjennomgangen her. Hva som motiverer skriftspråksnormering handler djupest sett om verdier og holdninger, og slike verdier trenger ikke en gang å være bevisste hos normaktøren sjøl (jf. Vikør 1994, 127). Når jeg nå har gått i dialog med ulike avisredaksjoners prinsippgrunnlag, kan jeg likevel konkludere med at svært mange aspekter ser ut til å spille inn i normdanningsprosessen i norske aviser. Når det gjelder motsetninga mellom fasthet og valgfrihet, har de fleste av avisene jeg har intervjua, behov for å normere internt. Hva som motiverer ei intern normering, blir likevel begrunna på ulike måter. Resultatet her viser at kombinasjoner av normeringsprinsipp er svært ulike fra avisredaksjon til avisredaksjon, og derfor er det viktig å gå i dialog med ulike normaktørers prinsippgrunnlag.

Oppsummering av undersøkelsene

De fem forskningsspørsmåla jeg stilte i innledninga (kapittel 1.2), er motivert ut ifra tendenser som tidlige undersøkelser har avdekket. De fire første spørsmåla knytter seg direkte til forhold jeg har kartlagt gjennom spørreundersøkelsen, mens det femte spørsmålet fokuserer på prinsippgrunnlag i avisredaksjonene og er knytta til analysen av dybdeintervjua.

Det første spørsmålet jeg stilte, er om det er utbredt å ha NTB-normalen som normgrunnlag i bokmålsavisene. Resultata i min breddestudie viser at NTB-normalen som normgrunnlag, ikke er veldig utbredt, men den står sterkere innafor enkelte domener enn andre. Regionaviser som

kun har bokmål som redaksjonelt skriftspråk og som i tillegg hører til på Østlandet, oppgir i større grad enn andre aviser at de har adoptert NTB-normalen som intern norm. På spørsmålet om den enkelte avisa benytter seg av NTB-stoff, er tendensen den samme. Det er over 70 % av riks- og regionaviser som opplyser om at de bruker NTB-stoff, mot bare 12,3 % av lokalavisene. Det kan likevel tenkes at NTB-normalen og den språkforma den representerer, slår inn som et ideal også i redaksjoner som ikke eksplisitt har innført den som norm.

Det andre spørsmålet jeg stilte, er om det er mer aksept for å bruke en større del av rettskrivingsvariasjonen i nynorsk enn det er for bokmål. For å kunne svare på dette spørsmålet har jeg bedt informantene krysse av på utvalgte ordpar innafor rettskrivingssystema. De blir bedt om å oppgi hvilke eller hvilken av ord- eller bøyingsformene det er tillatt å bruke i avisredaksjonen. Denne egenrapporteringa har jeg sammenligna med andre studier av praktisert språk både i aviser og skjønnlitteratur, og de egenrapporterte normene sammenfaller i stor grad med funn fra disse undersøkelsene.

Tendensen for bokmål er at de konservative eller moderate formene står sterkest i de avisene som rapporterer om eneformer, men i mange redaksjoner blir også begge formene rapportert om som tillatt. Når undersøkelser av praktisert bokmål likevel viser at radikale former ikke er utbredt, må vi regne med at de variasjonsmulighetene avisene i min undersøkelse rapporterer om, ikke blir utnytta i så stor grad som egenrapporteringa skulle tilsi.

Også for nynorsk viser egenrapporteringa fra avisene at begge former ofte er tillatt der offisiell rettskriving har valgfrihet. Det er likevel hovedformene som står sterkest som eneform i nynorskavisene.

Om det er mer aksept for å utnytte valgfriheten i det ene rettskrivings-systemet framfor det andre, er det vanskelig å si noe om på grunnlag av stikkprøva i min undersøkelse. Variasjonen innafor bokmål er ikke nødvendigvis sammenlignbar med variasjonen i nynorsk. Dessuten er det et poeng at nynorskrettskrivinga fremdeles skiller mellom klammeformer og hovedformer, mens dette skillet er oppheva i bokmål. Å sammenligne klammeformer med former som lenge har vært hovedformer, gir ikke noe reelt sammenligningsgrunnlag. Som ei oppsummering går det likevel an å si at hovedformene innafor nynorsk og de konservative formene innafor bokmål i større grad blir rapportert om som tillatt enn klammeformer og radikale bokmålsformer. Disse funna peker i retning av ei konsolidering innafor læreboknormalen når det gjelder nynorsk. Når det gjelder bokmål, viser det ei konsolidering rundt den konservative delen av rettskrivinga. Dette samsvarer i stor grad med undersøkelser av prak-

tisert skriftspråk i aviser og blant forfattere (Pettersen 1993, Vinde 2000, Wetås 2001b, Baardsgaard 2005 og Roksvold 2005).

Det tredje spørsmålet jeg stilte i innledninga, dreier seg om skriftspråklig tilnærming til den dialekten som blir snakka i det området der avisa gis ut. Flere tidligere studier har avdekket at avisredaksjonene har et ønske om at skriftspråket skal speile talemålet til leserne. Denne tendensen kommer også tydelig fram gjennom mi kartlegging. Det er de nynorske lokalavisene som i størst grad rapporterer om at de ønsker å legge skriftspråket i avisa opp mot lokal dialekt. Sjø om nynorskavisene i større grad enn bokmålsavisene rapporterer om et slikt ønske, oppgir også over 60 % av regions- og lokalavisene som bruker bokmål, at talemålsnært skriftspråk er et mål. Om det praktiserte skriftspråket er talemålsnært, er ikke sikkert, og tidligere undersøkelser tyder på at dette er et ønske og et mål snarere enn en realitet. Det er likevel interessant at forestillinga om at skriftspråklig identifikasjon går via talemålet til leserne, står så sterkt i avisredaksjonene. Samtidig er det mye som tyder på at slike talemålsmarkører ofte dreier seg om et par ord, som blir symboler på skriftspråklig identifikasjon knytta til stedet og dem som leser avisa.

Det fjerde spørsmålet jeg stilte i innledninga, dreier seg om bokmålsavisene gjennomfører ei differensiering, eller stilnivellering, innafør bokmålsnormalen. Jeg spør om ulike deler av bokmålsnormalen brukes til ulike typer saker og sjangre. Litt under halvparten av bokmålsavisene svarer bekreftende på dette spørsmålet. Dette er et aspekt som også blir tematisert i dybdeintervjua. Ei slik stilnivellering går ut på at den konservative delen av bokmålsrettskrivinga representerer høy- og mellomprosa, mens de radikale formene representerer lavprosa, og i større grad blir brukt innafør stoff og sjangre med et mer personlig eller uformelt preg. Det er svært interessant at om lag halvparten av bokmålsavisene svarer bekreftende på at de gjennomfører ei slik differensiering for bokmål. Jeg kommer tilbake til dette i gjennomgangen av Flyvbjergs verdirasjonelle spørsmål om litt.

Det siste spørsmålet jeg stilte i innledninga, fokuserer på prinsippgrunnlaget for normeringspraksisen i avisene. Svare på dette spørsmålet finner jeg i dybdeintervjua. Som vi har sett, er det flere prinsipper som har betydning for normeringspraksisen i de avisene jeg har valgt å se nærmere på. I analysen av intervjua fokuserte jeg hovedsakelig på motsetninga mellom valgfrihet og fasthet. Ønsket om en fast norm, eller valgfrihet for journalisten når det gjelder skriftspråk eller språknorm, virker også sammen med ei rekke andre prinsipper, og normdanningsprosessen i ei avis er derfor mangefasettert og kompleks. Det overordna eller grunnleggende prinsippet som kommer til uttrykk gjennom dybdeintervjua, er imidlertid hensynet til leserne. I overveiende grad begrunnes de norm-

valga avisene gjør, med hensynet til leseren, enten det dreier seg om tilnærming til talemålet, tospråklighet, variasjon, stabilitet eller fasthet. Det er altså grunn til å tru at et kommersielt aspekt, med fokus på leseren som kjøper, har stor betydning i avisenes språknormeringsprosess.

Referanser

- Avisenes nettoopplag 2006. [sisert 6/3-2007]. <<http://www.mediebedriftene.no/novus/upload/file/avis/marked/opplagstall/2006/opplagspresentasjonen%202006-rettet.pdf>>
- Ims, Ingunn Indrebø 2007. «*Det er vi som bestemmer åssen folk snakker og skriver*» – *En undersøkelse av norske avisers språknormative prinsipp og praksis*. Upublisert hovedoppgave i nordisk språk. Universitetet i Oslo
- Jansson, Benthe Kolberg 1999. *Fri til å velje?: ei undersøkning av hossen valgfridommen i skriftnormalane blir tematisert i den obligatoriske delen av norskfaget i allmennlærerutdanninga*. Oslo, Universitetet i Oslo, Institutt for lærerutdanning og skoleutvikling. 190 s.
- Krashen, Stephen D. 1984. *Writing: Research, Theory and Applications*. Oxford, Pergamon Institute of English. 49 s.
- Kringkastingsringen 1994. *Er det plass til nynorsk?: om språket i norske aviser*. Upublisert rapport frå Kringkastingsringen, i samarbeid med Noregs Mållag. Oslo, Kringkastingsringen. 13 s.
- Norsk i hundre!: norsk som nasjonalspråk i globaliseringens tidsalder. Et forslag til strategi*. 2005. Oslo, Språkrådet. 184 s.
- Nygaard, Ole 2003. «Problemer i norsk språknormering med utgangspunkt i Aftenpostens språklige praksis». Omdal, Helge & Rune Røsstad red.: *Krefter og motkrefter i språknormeringa: om språknormer i teori og praksis*. Kristiansand, Høgskoleforlaget, 57-67
- Papazian, Eric & Botolv Helleland 2005. *Norsk talemål*. Oslo, Høgskoleforlaget. 153 s.
- Roksvold, Thore 1999. «Fast språknorm eller valgfrihet i redaksjonen?» Omdal, Helge red.: *Språkbrukeren – fri til å velge?: artikler om homogen og heterogen språknorm*. Kristiansand, Høgskolen i Agder, 197-207
- Roksvold, Thore 2005. *Var avisspråket bedre før?: en metodetriangulert studie av normendringer i norsk avisspråk på 1900-tallet*. Doktorgradsavhandling. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo. 867 s.
- Skre, Arnhild 2006. «[Aftenpostens rettskrivning blir ordliste]». *Aftenposten* morgen 13/12
- Stortingsmelding nr. 26 (2003-2004). «Nærmere om infrastruktur

turkravets innhold». Pkt. 7.6.4. [sitert 27/3-2007]. <<http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/regpubl/stmeld/20032004/Stmeld-nr-26-2003-2004-.html?id=197986>>

- Vikør, Lars 1992. «Prinsipielle aspekt ved norsk språknormering». *Maal og Minne*, 173-82
- Vikør, Lars S. 1994. *Språkplanlegging : prinsipp og praksis*. 2 utg. Oslo, Novus forlag. 216 s.
- Vinde, Eva Cathrine Kolsrud 2000. *Syv eller sju? – og mye mer : språknormer og språkpraksis i norsk presse*. Upublisert hovedoppgave i nordisk språk. Universitetet i Oslo. 150 s.
- Vinje, Finn-Erik 1995. *Med alle skalker lukket : Aftenposten og Dagbladets språkbruk i kritisk belysning*. Fredrikstad, Institutt for journalistikk. 147 s.
- Wetås, Åse 2001a. *Korleis opplever brukarane normsituasjonen i nynorsk?* Upublisert. 12 s.
- Wetås, Åse 2001b. Undersøking av formbruken i ulike typar publisert materiale på nynorsk. Upublisert. 23 s.
- Wetås, Åse 2001c. Undersøking av formbruken i ulike typar upublisert materiale på nynorsk. Upublisert. 25 s.
- Wetås, Åse 2001d. Undersøking av rettepraksisen i skolen, i avisene og i forlaga. Upublisert. 8 s.
- Wiggen, Geirr 1996. «Norsk rettskriving: Hva er vanskelig for elevene, og hvilke regler bør kunne revurderes på grunnlag av praktisk-pedagogiske erfaringer?» Omdal, Helge red.: *Språknormering og språkbrukar*. Kristiansand, Høgskolen i Agder, 149-65

Internettlenker:

- Aviskatalogen på nett. [sitert 24/3-2007]. <<http://www.aviskatalogen.no/index.asp>>
- Institutt for journalistikk – dokumentasjon. [sitert 15/10-2006]. <www.ij.no/doksenteret/ressurser/aviser.htm>
- Landslaget for lokalaviser. «Medlemsaviser». <<http://www.lla.no>>
- Landslaget for lokalaviser. «Medlemsopplysninger om Suldalsposten». [sitert 24/3-2007]. <<http://www.lla.no/>>
- Mediebedriftenes landsforening. <<http://www.mediebedriftene.no/>>
- Mediebedriftenes landsforening. «Om MBL». [sitert 21/3-2007]. <<http://www.mediebedriftene.no/index.asp?id=44266>>
- Medienorge : fakta om norske massemedier. [sitert 21/10-2006]. <<http://www.medienorge.uib.no/index.cfm?cat=kilder&medium=Avis>>
- Nationen. «Om Nationen». [sitert 6/3-2007]. <http://www.nationen.no/om_nationen/>

Språkrådet. <<http://www.sprakradet.no>>

Språkrådet. «Om Norsk språkpris». [sitert 21/3-2007]. <http://www.sprakrad.no/Sprakradet/Historikk/Norsk_spraakpris/>

Typisk norsk 2005. Program: 14.04.05. <<http://www1.nrk.no/nett-tv/kategori/3324>>

Sannsynlige forklaringer og forklarende sannsynligheter

Vitenskapsteoretiske betraktninger over forklaringsidealer i språkvitenskap jamført med naturvitenskap

I flere disipliner innafor lingvistikken har naturvitenskapens metoder, beskrivelser og forklaringer blitt sett på som et ideal. Dette kommer nok blant annet av at naturvitenskapen lenge har hatt godt etablerte paradigmer, men kanskje også av at matematisk eleganse og ryddighet har virka appellerende også for språkvitere. Ikke minst har naturvitenskapens suksess som vitenskap, sett utafra, vært en avgjørende faktor.

Junggrammatikerne formulerte sine lydlover etter det fysiske prinsippet om lovmessige sammenhenger, og generative grammatikere bruker formelle symboler og logiske regelmessigheter som en stor del av sitt begrepsapparat. Men lingvister kan ha *sine* oppfatninger om åssen naturvitenskapen er og motsatt, så det er ikke alltid at en etterligning av et fagfelts idealer verken er riktig oppfatta eller fruktbart når det benyttes innafor andre fagfelt.

I denne artikkelen vil jeg jamføre åssen forklaringsbegrepet blir brukt innafor språkvitenskapen med det som faktisk er naturvitenskapelig forklaringspraksis. Hovedfokuset vil være på retningene generativ grammatikk (GG) og kognitiv grammatikk (KG), men jeg vil også drøfte åssen forklaring blir brukt innafor mer generell språkvitenskap.

Artikkelen består i hovedsak av to deler. I den første delen av artikkelen vil jeg drøfte hva som kan ligge i forklaringsbegrepet på et generelt grunnlag, for så å peke på noen likheter og forskjeller mellom naturvitenskapen og språkvitenskapen. Deretter vil jeg drøfte bruken av modeller og tilnærminger i naturvitenskap og språkvitenskap.

I artikkelens andre del vil jeg diskutere hvor vidt begreper som *tendens* og *sannsynlighet* er fruktbare som forklaringsgrunnlag i de to vitenskapene. Dette vil jeg prøve å belyse ved å stille spørsmål ved påstanden om at alle virkninger nødvendigvis har en årsak. Det er med andre ord kausalforklaringer som blir hovedfokuset for drøftinga, altså forklaringer som baserer seg på å sette sammenheng mellom en årsak og en virkning¹.

1 Dette er en vid definisjon av kausalforklaringer. En smalere definisjon av er at de er «lovmessige» forklaringer som setter strenge forbindelser mellom årsak og virkning som krav. Det vil si at en bestemt virkning alltid leder til en bestemt årsak. Den smale definisjonen er derimot lite fruktbart.

For å sette det hele i en større helhet vil betraktninger fra filosofi danne et grunnlag for denne diskusjonen.

Jeg vil kun bruke et utvalg eksempler, og sjølsagt er ikke disse ment å gi en utfyllende presentasjon av disse teoretiske utfordringene, men de vil forhåpentligvis gi et innblikk i forskjeller og likheter i idealer og praksis innafor de to fagdisiplinene. Kort oppsummert vil de to hovedpoenga mine bli å peke på forskjeller og likheter mellom naturvitenskapelige og språkvitenskapelige forklaringsgrunnlag (punkt 1 og 2), og å diskutere bruken av tendens som forklaring i språkvitenskapen jamført med naturvitenskapen (punkt 3).

I Beskrivelse og forklaring

Begrepene beskrivelse og forklaring er omdiskuterte begreper med til tider lite skarpe skiller. Det er ei flytende grense mellom de to begrepene, og det kan være vanskelig å ha helt klart for seg hva som menes med det ene eller det andre. Her vil jeg først kort gjøre rede for beskrivelse og verdien av beskrivelser, for deretter å drøfte forklaringsbegrepet, som jo er hovedfokuset for denne artikkelen, litt mer inngående.

I.1 Beskrivelser

Vitenskapsfilosofen Karl Popper hevder at «Vitenskapens oppgave er delvis teoretisk – *forklaring* – og delvis praktisk – *forutsigelse og teknisk anvendelse*» (Popper 1981: 72). Merkelig nok, etter mi mening, nevner han ikke beskrivelser av faktiske forhold der disse beskrivelsene ikke har praktisk anvendelse.

I naturvitenskapen kan beskrivelser ofte ha praktisk nytte, slik som når beskrivelse og forståelse av termodynamiske sammenhenger og kjemiske likevekstuttrykk kan brukes i syntese av nye, samfunnsnyttige materialer. Men det kan derimot være vanskelig å se den materielle, samfunnsmessige nytten av å formulere en beskrivelse av for eksempel lydlover som relaterer indoeuropeisk språk til hverandre gjennom lingvistisk slektskap. Begge kan sies å øke kunnskapen om hver si side ved virkeligheten, men ifølge Poppers snevre definisjon av vitenskap vil den sistnevnte beskrivelsen ikke være vitenskapelig.

Jeg mener at beskrivelser av faktiske forhold har en egenverdi i seg sjøl fordi det øker kunnskapen om oss sjøl og verden rundt oss. Det må da også være en av vitenskapens oppgave å klassifisere fenomener og beskrive åssen verden foreligger, uten at det nødvendigvis har teknisk og praktisk nytte. Hvis ikke, hadde nokså mye humanistisk forskning vært ubrukkelig som vitenskap.

Jeg mener altså at en av vitenskapens viktige oppgaver er å beskrive og systematisere verden også når disse beskrivelsene ikke leder til kunnskap

som har materiell nytteverdi. Kunnskap og bevissthet om verden er i seg sjøl en viktig del av det å være et menneske, og å øke denne kunnskapen er en viktig oppgave for både forskere og mennesker i sin alminnelighet.

1.2 Forklaringer

Ei forklaring kan ifølge Popper være det som fører til en gjenoppbygging av den forventningshorisonten som blei ødelagt under observasjon av noe som var uventa (Popper 1981: 66–67). Ei forklaring gjør altså at vi forventer noe nytt neste gang vi observerer det. Dette gjør oss imidlertid bare i stand til å forutsi neste hendelse på bakgrunn av *tendenser* – vi kan kanskje aldri være helt sikre på at nettopp det samme vil skje neste gang, men vi kan ha mer eller mindre tiltro til det. Siden bruken av tendens som forklaring er et omdiskutert tema, vil jeg vie hele punkt tre til dette temaet.

Språkprofessor Jan Terje Faarlund peker på at det finnes to typer forklaringer i dagligspråket, nemlig enten å føre observasjonene inn under ei generalisering, eller å relatere det til noe annet og utenforliggende. Han avviser likevel den første forklaringstypen som vitenskapelig og sier at «Forklaring må vera å relatera noko til noko anna» (Faarlund 1987: 18). Innafor for eksempel generativ grammatikk blir forklaringer ofte til ved å vise til universalgrammatikken (UG), altså den medfødte grammatikken som alle mennesker ifølge GG er utstyrt med. Innafor for eksempel sosiolingvistikkk vises det på ei annen side til lingvistiske variabelers korrelasjon med sosiale kategorier eller identitetskonstruksjoner.

De forklaringene som jeg skal se mest på, kausalforklaringer, er de vanligste forklaringene innafor de fleste vitenskaper. Andre forklaringer kan være formålsforklaringer (ønsker og oppfatninger forklarer bestemte handlinger) eller funksjonelle forklaringer (etterfølgende virkninger forklares med hensiktsmessighet/nytte), og grensene mellom alle disse er ikke helt klare.

Ei forklaring må uansett forklare *hvorfor* ting er som de er, og kausalforklaringer gjør dette ved å knytte sammen to eller flere fenomener som årsak(er) og virkning(er). En virkning følger altså av én eller flere årsaker, eller flere virkninger følger av samme årsak. Både årsak og virkning må kunne påvises med en viss sannsynlighet, men kanskje ikke med streng nødvendighet (jeg kaller det *streng kausalitet*). Vi skal seinere se at ikke engang i naturvitenskapen er streng kausalitet enerådende som forklaringsideal. Men først vil jeg se litt på to spesifikke teorier fra henholdsvis språkvitenskapen og naturvitenskapen, nemlig generativ grammatikk og strengteori.

I.3 Generativ grammatikk, strengteori og ringslutninger

Faarlund, som riktignok er generativist, hevder at universalgrammatikken ikke kan forklare alt, for eksempel ikke at forskjellige språk har gjort forskjellige utvalg fra universalgrammatikken, og han mener at disse forklaringene må finnes i den historiske språkvitenskapen. Universalgrammatikken er ikke godt nok beskrevet, sier han (Faarlund 1987: 22–23). Han peker på kommunikative, sosiale og mentale aspekter ved språket som en sentral del av forklaringer innafor språkvitenskapen (Faarlund 1987: 24–25).

Innafor formelle lingvistiske teorier, som generativ grammatikk, er derimot de formaliserte teoriene i seg sjøl ofte sett på som forklarende (Faarlund 1987: 18), sjøl om ikke alle generativister trenger å være enige i det. Forklaringene tar derfor utgangspunkt i teorien om at det finnes en medfødt universalgrammatikk. Et problem med dette er at det kan ha tendenser til å være en slags sirkelforklaring, altså kan det medføre at det teoretiske fundamentet blir brukt både til å beskrive og forklare fenomener på samme tid.

Utviklingspsykologen Michael Tomasello påpeker nemlig at det ikke finnes noen teoriuavhengige universalier (Tomasello 1995: 138). Med dette mener han at for eksempel visse språkstrukturer blir å finne dersom en bruker blant annet generative grammatiske kategorier, mens helt andre språkstrukturer kan oppdages ved bruk av andre teorier. Å attribuere en språklig struktur til UG kan dermed bli motivert av ønsket om å få så mange strukturer til å passe innafor UG som mulig (jf. Haspelmath 2004: 564). Teorien blir altså både forklaring og utgangspunkt.

Innafor GG blir altså apparatet som blir brukt til å beskrive språksystemet, brukt til å forklare sjølve forekomsten av språksystemet. Helge Dyvik påpeker også dette når han redegjør for forskjellen mellom naturvitenskapelig realisme og realisme innafor (Chomsky-basert) generativ grammatikk. Han mener at det innafor naturvitenskap er de størrelsene som fysikkens lover *refererer til*, som tilskrives eksistens, mens det hos Chomsky er formlene i seg sjøl som tilskrives eksistens: «En formalisme som ikke er fortolket, kan ikke inngå i en teori om annet enn seg selv», mener han (Dyvik 1995).

Generativ grammatikk har omtrent det samme problemet som en populær teori innafor fysikken, nemlig *strengteorien*. Strengteorien er en teori som har som mål å knytte sammen alle fysiske krefter og forene kvantemekanikken med den generelle relativitetsteorien. Den er enda ikke empirisk bevist, og den er således et likeså teoretisk utgangspunkt som universalgrammatikken.

Strengteorien bruker matematiske formuleringer som utgangspunkt for forklaringene sine, men det høres kanskje ikke så oppsiktsvekkende

ut, i og med at fysikk bruker matematikk som redskap til å beskrive og forklare fenomener. Forskjellen er imidlertid at annen fysikk tar utgangspunkt i direkte observerbare hendelser, for så å beskrive og forklare dette ved hjelp av matematikk. Strengteorien, på si side, tar *utgangspunkt* i matematikken, ikke i empiriske observasjoner, og søker heller å eventuelt bevise dette empirisk seinere. Det har de imidlertid ikke klart, i likhet med GG.

Det skal sies at strengteorien nettopp er kritisert for dette, og universalgrammatikken likeså. GG og strengteori er ikke empiriske i like stor grad som annen fysikk eller en del annen språkvitenskap er det. En kan stille seg et spørsmål om verdien til en teori kan sies å ligge i om de kan gi testbare prediksjoner utover det de er bygd for å forklare, altså om de kan forklare flere tilfeller enn de tilfellene teoriene er laga for å forklare. Både UG og strengteori har blitt kritisert for at de ikke kan det. Særlig har strengteorien fått gjennomgå i det naturvitenskapelige miljøet, der muligheten for prediksjon i mange tilfeller nærmest er en nødvendighet for i det hele tatt å kunne klassifisere det som (natur)vitenskap. Likevel synes mange fysikere at strengteorien har noe for seg, og mange er overbevist om at den en gang i framtida vil fungere som en «teori om alt», altså en teori som forklarer det mest grunnleggende i fysikken (Jones og Robbins 2010).

Sjøl om strengteorien baserer seg på at antakelsen om at materie består av konkrete enheter som vibrerende strenger og todimensjonale braner (membraner som strengene er festa på), er den i hovedsak begrunna med *matematisk eleganse*. For eksempel er det predikert at alle partikler har superpartnere, altså en kopi av seg sjøl med bare en liten modifikasjon. Ingen slike partikler er observert, men matematikken blir mer elegant og ikke så uoversiktlig dersom en antar at de finnes – så da gjør en det!

Strengteorien er derfor bare en teoretisk konstruksjon som kun eksisterer i seg sjøl som et system av ligninger (med for øvrig ufattelig mange løsninger!). En har gleda seg over, grått over, revet seg i håret over, modifisert og diskutert strengteorien i over 30 år, og når teorien har møtt motstand, har en endra de matematiske ligningene og prinsippene slik at teorien kunne beholde sin matematiske eleganse og sine spennende teoretiske resultater.

Få fysiske teorier har fått så stor oppmerksomhet i mediene som strengteorien, noe teoriens mulige implikasjoner helt klart har noe med å gjøre: teleportering, tidsreiser og parallelle universer kan få både naturvitere og andre til å sperre øynene opp. Generativ grammatikk har ikke fått den samme oppmerksomheten – den har vel ikke like mye å by på, kanskje? – men det er åpenbart at den har en del til felles med strengteorien. Det er trua på systemet og dets eleganse som står sentralt

i begge teoriene. Slike grunnantakelser kan virke som sirkelargument så lenge det ikke foreligger direkte empiriske bevis. Både strengteorien og generativistenes universalgrammatikk sliter altså med å kunne vise til observasjoner som kan støtte oppunder grunnantakelsene deres. Både strengteori og generativ grammatikk har en del gode måter å klassifisere og beskrive systemer på, men forklaringsverdien til de to teoriene kan sies å være ganske svak for øyeblikket.

Om universet består av bitte små vibrerende strenger, eller om alle mennesker er født med en innebygd grammatikk, er altså fortsatt uklart. Problemet er at det er vanskelig å empirisk observere det og at det derfor har vist seg vanskelig å underbygge eller *falsifisere* det. Hvis en teori ikke kan sies å kunne testes, og eventuelt forkastes, vil teorien være mindre fruktbar som forklaring, i hvert fall innen den dominerende naturvitenskapelige ideologien. Vi har sett at slike problemer finnes både i språkvitenskapen og naturvitenskapen, og at både generativ grammatikk og strengteori møter mye motstand til tross for sin tilsynelatende suksess.

Forskjellen på strengteori og UG er likevel at det finnes, i hvert fall i teorien, måter å teste strengteorien på. Gjennom bruk av partikkelakseleratorer (slik som The Large Hadron Collider i CERN) eller studier av kosmisk stråling kan teorien faktisk underbygges empirisk eller falsifiseres – det har bare, til nå, vist seg å være praktisk vanskelig.

Å teste UG empirisk er derimot langt mer problematisk; kanskje kommer dette av at fysikere ved hjelp av strengteorien prøver å studere de minste enhetene vi består av, mens språkvitere ved hjelp av UG prøver å beskrive et mye større og mer sammensatt system – mennesket og dets evne til å bruke språket.

Men før disse grunnleggende teoriene eventuelt kommer på plass, kan både språkvitere og naturvitere trøste seg med at de kan beskrive og forklare fenomener til både praktisk og teoretisk nytte – de må bare innse at de ikke kommer *helt* til bunns i det, i hvert fall ikke enda. Vi må med andre ord godta noen grunnbetingelser for i det hele tatt å komme videre med vitenskapen, men så lenge forklaringer og beskrivelser fungerer med slike grunnantakelser i bunnen, er det vel foreløpig greit?

Kort oppsummert har jeg under dette punktet vist likheter og forskjeller mellom to omstridte, men populære teorier innafor henholdsvis språkvitenskap og fysikk, GG og strengteori. Disse to teoriene kan sies å skille seg en del ut fra en del andre felter innafor de respektive vitenskapene, og jeg vil derfor gå videre til å drøfte likheter og forskjeller mellom språkvitenskapen og naturvitenskapen på et mer generelt grunnlag.

1.4 Natur og kultur

Den største forskjellen mellom naturvitenskapen og språkvitenskapen er at språkvitenskapen studerer kultur, mens naturvitenskapen studerer natur. Det er altså kanskje mest dekkende å sette naturvitenskap opp mot *kulturvitenskap*, som språkvitenskapen er en del av. Kultur er et menneskeskapt produkt og er ufattelig komplekst og avhengig av mange faktorer. Det er trulig også derfor at det er krav til strengere kausalitetsforklaringer i naturvitenskapen enn i språkvitenskapen. Kulturvitenskap kan altså oftere enn naturvitenskap nøye seg med tendenser som kausalforklaringer, mens naturvitenskapen stiller strengere krav til streng kausalitet i form av lover. Dette er imidlertid ikke hele sannheten, og vi kommer tilbake til dette under punkt 3 om årsak og virkning.

Siden språket er et menneskeverk, og derfor et fenomen som er avhengig av mange faktorer, får vi ofte ikke tatt med alle årsakene til en virkning innafor språkvitenskapen. I naturvitenskapen er det ofte «enklere», for årsaken til at for eksempel et eple faller i bakken på jorda, er tyngdekraften (årsaken til tyngdekraften er en annen sak!).

En kan jo også si at årsaken til at vi fikk en rettskrivingsreform i 1938, var at politikerne ønska seg et felles norsk skriftspråk, men dette er igjen en forklaring som krever ganske mange spørsmål: Hvorfor akkurat 1938? Hvem var disse politikerne, og hva gjorde at akkurat de ønska dette? Hvilke andre faktorer i samfunnet og i histora var årsakene til at dette skjedde? En får aldri svart helt utfyllende på alle disse spørsmåla, og det er fordi språket som et menneskeskapt kulturprodukt er ufattelig komplekst. Men i begge vitenskaper kan en ende opp med veldig grunnleggende spørsmål, og det er slike spørsmål som for eksempel generativ grammatikk og strengteori prøver, og sliter med, å forklare.

Det er også viktig å huske på at beskrivelser og forklaringer alltid vil være basert på forenklinger, både i naturvitenskapen og språkvitenskapen. Under neste punkt vil jeg drøfte åssen slike forenklinger blir brukt i språk- og naturvitenskap.

2 Matematisk eleganse, fysiske lover og modeller

Som tidligere nevnt er det i flere greiner innafor lingvistikken et ideal at beskrivelser skal formuleres med «matematisk» og logisk eleganse, og forklaringer som nødvendige sammenhenger i form av lover. Universalgrammatikk og lydlover er eksempler på systemer der dette idealet er viktig. Idealet står også sterkt i strengteorien, der fysiske fenomener tilskrives eksistens på grunnlag av at matematikken blir enklere, uten at det finnes noen empiriske bevis for disse fenomenene.

2.1 Tilnærminger

Det finnes altså et sterkt ideal om matematisk eleganse i naturvitenskapene, men ofte medfører det også at en må ta til takke med mer ufullstendige tilnærminger for å nærme seg virkeligheten. Ligninga for forholdet mellom trykk, volum, stoffmengde og temperatur ($PV = nRT$) for ideelle gasser gjelder strengt tatt for nettopp *ideelle* gasser, hvilket det i praksis er ingen som er.

Modifikasjoner av ligninga finnes, og disse kan brukes der det er formålstjenlig å bruke dem (se Atkins og de Paula 2009: 33–35). De har praktiske modifikasjoner fordi den idealiserte ligninga ikke alltid stemmer med alle systemer. Men de modifiserte versjonene er heller ikke alltid så nøyaktige, og de kan kun brukes under gitte betingelser og til å løse gitte problemer.

Et annet eksempel på tilnæringsmodeller innafor naturvitenskapen er molekylorbitalteorien i kvantekjemien. Molekylorbitaler er bare tilnærminger til eksakte matematiske modeller, for de matematiske formelene som egentlig beskriver elektronenes fordelinger i større molekyler, er svært komplekse (og derfor lite «elegante») vil kanskje noen si) og i stor grad ukjente for oss (Atkins og de Paula 2009: 330). Verden er muligens ikke så ryddig som vi kanskje skulle ønske!

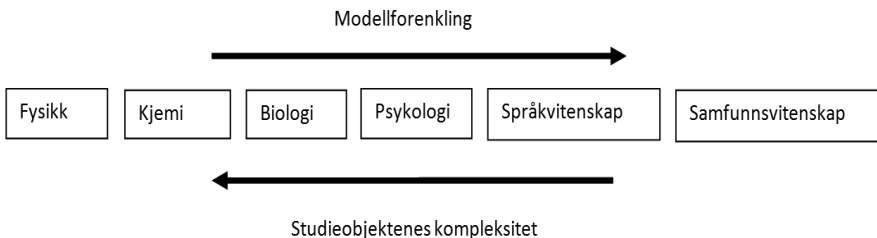
Mange generative grammatikere er svært opptatt av at alle språkstrukturer skal passe inn i universalgrammatikken, altså det settet med regler som er mulig å lære innafor et språk (Faarlund 2005: 50). Dette har gjerne vært basert på et naturvitenskapelig ideal, altså har en forsøkt å vise en nødvendig sammenheng mellom visse variabler. Men kanskje er språket så komplekst, dersom vi sier at det er et menneskelig produkt, at det er umulig å rydde opp i den slik matematikken har vært et middel for å rydde opp i virkeligheten i naturvitenskapen? Kanskje er det bare mulig å gjøre tilnærminger, slik som fysikerne og kjemikerne har gjort med den ideelle gassloven og molekylorbitalteorien? Og naturvitere gjør altså slike tilnærminger hele tida.

Helge Dyvik påpeker et viktig poeng her, nemlig at formelle teorier er av en fundamental annen art enn representasjonene sjøl (Dyvik 1995). Teoriene *er* ikke det de representerer, de hjelper oss bare å klassifisere og forklare representasjonene. En teori skaffer oss altså muligheten til å arbeide med spesifikke *modeller*, forenklinger av faktiske fenomener i virkeligheten som ville vært for kompliserte til å bli studert i full detalj. Virkeligheten er bare det den er i seg sjøl, mens beskrivelsene og forklaringene av den alltid er tilnærminger og forenklinger. Ved å bruke modeller ser vi på det vi mener er de *viktige* aspektene ved et fenomen og utelukker det vi mener er sekundært. Dette gjør vi sjøl om vi ofte

erkjenner fenomenets kompleksitet, og sjøl om vi veit hvilke forhold vi utelukker.

I naturvitenskapen blir ofte slike modeller til fordi vi i praktiske anvendelser ikke alltid har nytte av altfor komplekse beskrivelser, slik som når vi i fysikken ofte ser bort fra luftmotstand i for eksempel et kulestøt fordi luftmotstanden er så liten. Men i teoretiske sammenhenger må det være noe annet som gjør at vi benytter oss av slike modeller. Grunnen til at vi gjør slike tilnærminger, kommer av at virkeligheten er for kompleks til å bli beskrevet med stor nøyaktighet. For eksempel antas det i mekanikken at kontaktkrefter ofte er sentrert på et fåtall steder på et legeme, mens det i virkeligheten er hvert atom som bidrar med hver sin kraft – og det er ufattelig mange!

Slik må en vel innse at det er i språkvitenskapen også, og modellene her må antakelig være enda mer forenkla, siden systemet som studeres (mennesket) er svært komplekst. En måte å dele inn noen vitenskaper på etter studieobjektets kompleksitet og modellenes forenklinger, er slik:

Denne modellen har jeg lagd ut fra en forutsetning om at de minste systemene er de mest grunnleggende og derfor de minst komplekse. Dette betyr overhodet ikke at fysikk er lettere å forstå eller forske på enn samfunnsvitenskap, det betyr bare at jeg mener at fysikken er den mest grunnleggende av alle vitenskaper², i hvert fall på visse punkter³ Denne modellen betyr heller ikke at fysikk er mer verdt å studere og forske på i seg sjøl enn språkvitenskap, for jeg mener at alle disse vitenskapene bidrar med viktige ting, bare på forskjellige områder og på forskjellige måter.

2 En kontroversiell konklusjon av dette kan være at alle prosesser i verden i bunn og grunn kan beskrives med fysikk. Men hvis det skulle være tilfellet, ville i så fall for eksempel fysikkens beskrivelse av språkvitenskapen være enormt komplisert og totalt u håndterlige. Jeg vil ikke gå mer inn på dette her.

3 Filosofi kan nok i enkelte tilfeller sies å danne grunnlaget for fysikken igjen, men filosofi er jo av en ganske annen art enn de vitenskapene jeg har satt opp her, så jeg velger å utelate denne vitenskapen fra figuren min.

De forskjellige vitenskapene finner ofte forklaringer i en annen vitenskaps domene, ofte en vitenskap med et studieobjekt med mindre kompleksitet. Mye av samfunnsvitenskapen kan forklares ved kommunikativt samspill mellom mennesker, altså ved hjelp av språkvitenskapen. Språkvitenskapen kan enten gå tilbake til samfunnsvitenskapen (sosiolingvistik) eller til psykologien (kognitiv lingvistik) for å forklare språklige fenomener. Psykologien kan sies å bunne ut i nevrobiologien, mens biologien går til kjemien for å forklare en arts fenotyper (observerbare egenskaper) gjennom molekylene samspill på gen-nivå. Tilsvarende finner en i kjemien forklaring på atomer og molekylers virkning ved hjelp av kvantefysikken. Fysikken finner derimot som oftest forklaring i seg sjøl (og her ligger kanskje utfordringa med strengteorien). Her ser vi det fenomenet med at forklaringer kan ta utgangspunkt i noe vesentlig annet enn beskrivelsen, slik Faarlund har påpekt.

Når vi tar disse aspektene ved forklaringer og beskrivelser i betraktning, er det viktig å være klar over en av de mest vesentlige forskjellene mellom naturvitenskap og språkvitenskap. Det er nemlig, som nevnt tidligere, vanlig å dømme kvaliteten til en teori ved å undersøke teoriens evne til å *predikere* innafor naturvitenskapen. Språkvitenskapen forklarer i mye større grad fortida og sier som regel ingen ting om hva som skjer i framtida.

Hovedårsaken til dette er nok det vi har sett, nemlig at naturvitenskapens objekt er så grunnleggende at det er mulig å generalisere for framtida. Sjølsagt er mange naturfenomener også mer sammensatte, slik som været, hjernen og universet, men naturvitenskapen er generelt sett mer grunnleggende (spesielt fysikk, jf. modellen ovafor) og ikke så sammensatt som språkvitenskap.

Språkutvikling er såpass komplekst og er avhengig av så ufattelig mange faktorer at prediksjon med høy grad av sannsynlighet synes nesten umulig. Språkvitenskapen kan derfor ikke kvalitetsdømmes etter evne til prediksjon. Det er derimot heller ikke sikkert at naturvitenskapens generaliseringer for framtida gjelder i alle situasjoner, noe vi skal se på i neste kapittel.

2.2 Nøyaktighet

Forklaringer som ikke er nøyaktige, og som ikke gjelder for alle tilfeller, har blitt kritisert innafor språkvitenskapen, gjerne med begrunnelse om at naturvitenskapen er så nøyaktig, og at en må følge dette idealet. Mitt poeng her er at naturvitenskapen ikke alltid framstiller alt like nøyaktig eller unntaksløst, slik som vi så ovafor, så det burde ikke være et strengt nødvendig krav at alt skal kunne presenteres unntaksløst i lingvistikken, heller. Dette påpeker Helge Gundersen i en artikkel om objektivisme i

lingvistikken ved å opplyse antipositivister i humanvitenskapen om at den «harde» positivistiske tradisjonen fra Hempel og Popper også blir regna som positivistisk innafor naturvitenskapens filosofi. Nyere naturvitenskapsfilosofi har nettopp lagt vekt på å gjøre naturvitenskapen «mjukere» (Gundersen 1997: 164).

På starten av 1900-tallet fant en ut at Newtons mekanikk ikke fungerte på atomnivå, og en måtte derfor finne nye lover for slike tilfeller. Denne greina av naturvitenskapen fikk navnet *kvantemekanikk* og vil bli drøfta under neste punkt. Både lingvister og naturvitere bør være åpne for å justere de prinsippene og lovene de opererer med. Det kan være nødvendig å formulere de korrelasjonene en finner, ut fra hvilke betingelser som foreligger.

Om det er ytre eller indre faktorer som bør utgjøre slike betingelser, vil jeg ikke komme inn på her. Poenget er at unntak fra lover finnes, både i naturvitenskapen og i språkvitenskapen, dersom en ikke formulerer nøyaktige betingelser for hver lov eller beskrivelse. Dette bør vi ta høyde for når vi lager ei forklaring innafor både naturvitenskap og språkvitenskap.

3 Årsak og virkning

Forestillinga om årsakssammenhenger er avhengig av begrepet om erkjennelse i sin alminnelighet. Jeg vil derfor belyse synet på årsak og virkning ved å drøfte erkjennelsesbegrepet ut fra standpunktene til særlig to kjente filosofer på 1700-tallet: Immanuel Kant og David Hume. Hume var ihuga empirist, mens Kant i større grad prøvde å forene empirismen og rasjonalismen, og han har således også en del rasjonalistiske synspunkter som uten vansker kan stilles i motsetning til Humes teorier.

3.1 Kant og rasjonalismen

Som et eksempel på en rasjonalistisk teoretisk forutsetning mente Kant at det fantes allmenne tanker som ikke kommer direkte fra erfaringa. Dette kalte han erkjennelser *a priori*, det vil si erkjennelser som er forut for erfaringa. Riktignok mente likevel Kant at disse *a priori* erkjennelsene er allmenne regler som er henta fra erfaringa, men at ikke erfaringa aleine har gjort oss i stand til å erkjenne dem (Kant 2006: 163).

Jeg tolker dette dit hen at han mente at vi mennesker har en medfødt evne til å *bruke* fornuften til å kombinere erfaringer og trekke konklusjoner for å danne grunnleggende prinsipper (fornuftskategorier) på bakgrunn av dette. Følgelig er det *evnen* til å bruke fornuften som er medfødt, ikke de allmenngyldige slutningene en kan trekke.

Det er altså evnen til å bruke *fornuften* som er medfødt ifølge Kant. Dette kan tolkes slik at det er menneskets *kognitive evne* til å konstruere slike ting som en grammatikk, et grunnleggende prinsipp for språk, som

vil være medfødt. De grunnleggende prinsippene for språk, grammatikken, vil i seg sjøl ikke være medfødt. I Kants terminologi vil grammatikken altså kunne tolkes som en fornuftskategori som er konstruert ved hjelp av fornuften.

Det kan se ut som om kognitiv lingvistikk stemmer overens med erkjennelsesteorien til Kant, mens generativ grammatikk, der universalgrammatikken regnes som medfødt, ikke stemmer helt overens med dette. En vil altså innafor en kognitiv grammatikk kunne begrunne språklige strukturer som avleda av erfaring ut fra fornuften (en medfødt kognitiv evne til å sortere empiriske erfaringer, jf. for eksempel Tomasello 1995: 136).

Derimot baserer generativ grammatikk seg på et lignende argument der en regner med at ikke bare fornuften er medfødt, men også en egen språkevne (universalgrammatikken). Forskjellen mellom disse retningenes utgangspunkt er at generativistene mener at språkevnen er en medfødt egenskap uavhengig av øvrige kognitive strukturer, altså er grammatikken autonom, et system uavhengig av andre systemer. Kognitivister ser derimot på språkevnen som noe som henger sammen med menneskets øvrige kognitive evner.

Dette er altså en grunnleggende forskjell mellom to sentrale retninger innafor lingvistikken. Disse to retningene forklarer språklige fenomener på hver sin måte. Kognitiv lingvistikk viser til kognitive mentale strukturer, mens generativ grammatikk viser til universalgrammatikken for å forklare noe (Gundersen 1995).

Det som kanskje er hovedforskjellen mellom disse to vitenskapsteoretiske innfallsvinklene og naturvitenskapen, er at naturvitenskapen ofte har direkte empiriske grunnlag for å postulere en grunnleggende teori, mens en veit for lite om både hjernens nevronaktiviteter og universalgrammatikken for å kunne fastslå at kognitiv lingvistikk og generativ grammatikk med høy sannsynlighet er gode utgangspunkter. Innafor slike felter har vi for lite kunnskap enda til å kunne bevise språkbruk på et så grunnleggende nivå (Haspelmath 2004: 566), og kanskje er ikke dette lingvistikkens domene, heller. Dette påpeker også Dyvik, og han sier at lingvister bør akseptere at de utforsker et sosialt objekt, og ikke en naturvitenskapelig størrelse. (Dyvik 1995).

For Dyvik er da heller ikke menneskets mentale strukturer relevant for lingvistene: «Når vi sier at Per tror eller vet det samme som Kari, kan vi vanskelig mene noe mer enn at de forholder seg intensjonelt til den samme type saksforhold. Hvorvidt de dessuten ser like ut innvendig, er revnende likegyldig» (Dyvik 1995).

Men uansett hvilke grunnantakelser en forutsetter, vil en ofte måtte bruke kausalforklaringer for å forklare sammenhengen mellom gitte

fenomener. Og det er for å få klarhet i hva som kan menes med slike forklaringer at jeg belyser årsaksbegrepet med utgangspunkt i filosofiske betraktninger. Jeg starter altså med Kant fordi hans syn på kausalitet kanskje kan sies å være mest intuitivt appellerende.

Kant mener at årsaksbetinga virkninger er en nødvendighet. Vår fornuft kan ifølge Kant forstå sammenhenger uavhengig av at vi har opplevd *sjølve sammenhengen*: «For hvor skulle erfaringen hente sin visshet fra dersom alle regler som den går frem etter, var empiriske og følgelig tilfeldige?» (Kant 2006: 165). Han mener at naturvitenskapens og matematikkens grunnlag med nødvendighet må være a priori, siden de tar opp problemstillinger med utgangspunkt i allmenne regler, slik som årsaksbegrepet (Kant 2006: 172).

Kort fortalt viser Kant til at vi må forstå sanseintrykkene med fornuftens hjelp på samme måte som matematikken er et menneskelig verktøy som er brukt til å forstå (den naturvitenskapelige) virkeligheten. Dette må vi gjøre ved å bruke små, enkle begreper, for så å sette dem sammen for å kunne erkjenne de overordna prinsippene. Kant mener altså at årsaksbegrepet er noe som innebærer nødvendighet, og at det derfor vil gjelde i alle tilfeller: Alle virkninger har en årsak, og det er en *nødvendig forbindelse* mellom disse. «Nødvendighet og streng allmennhet er altså sikre kjennetegn på en erkjennelse a priori», sier Kant (2006: 164).

3.2 Hume og empirismen

Hume, på ei annen side, var ihuga empirist. Han mente at vi riktignok kan knytte sammen forestillinger av ulike slag, slik at vi kan skape helt nye forestillinger av dette. Men disse forestillingene, enten de er feilaktige eller ikke, er bare avleda av opprinnelige sanseintrykk som vi en gang har erfart (Hume 2006: 134). Og siden det bare er konkrete ting vi kan observere der og da, vil årsaksforholdet mellom enkelte ting kun være forestillinger. «Alle begivenheter later til å være fullstendig løsrevet fra hverandre», sier Hume (2006: 145).

Men Hume forkaster ikke årsaksbegrepet fullt og helt. Ut ifra at vi har sett en årsak og en virkning mange nok ganger, gjør vi oss opp en forestilling om at den ene hendelsen følger av den andre. Hume benekter ikke at det nettopp i følge med en spesiell handling i alle observerte tilfeller følger en forventa handling. Derimot trenger ikke dette ifølge Hume å gjelde for alle *tenkelige* hendelser, for den nødvendige forbindelsen er fortsatt ikke observerbar. Det vil med andre ord si at ingen påstander kan være helt sikre, men at de har *en viss sannsynlighet* for å inntreffe avhengig av situasjonen.

Hvis vi kaster en ball opp i lufta, antar vi med høy sannsynlighet at ballen kommer ned igjen i de nærmeste omgivelsene. Men dette er kun

fordi vi har observert lignende hendelser mange nok ganger før, mener Hume. At ballen plutselig kan dukke opp under foten vår, er altså ikke utelukka, det er bare høyst usannsynlig. Vi bruker altså erfaringa vår til å tillegge noen hendelser en høyere sannsynlighet enn andre.

Hume definerer på bakgrunn av denne erfaringa en årsak som «en ting som blir fulgt av en annen, slik at alle de ting som ligner den første, blir fulgt av ting som ligner den andre,» og som «en ting fulgt av en annen og hvis forekomst alltid bringer tanken hen på denne andre» (Hume, 2006, s. 147).

Innafor den generative grammatikken vil Humes årsaksbegrep stå svakt. Nå er ikke heller Chomsky og hans tilhengere empirister, noe som medfører en prinsipiell uenighet med Hume i utgangspunktet. Pinker mener at blant annet X-bar-strukturer og kasusmarkering er eksempler på strukturer som kan være en del av vår ubevisste kognitive evne og som med nødvendighet ikke kan være sansbare (Pinker 1994: 124).

Tomasello peker på at formaliseringer som er med på å gjøre UG «matematisk» mer elegant, heller ikke trenger empiriske grunnvinger for å implementeres i UG (Tomasello 1995: 134). Dersom dette stemmer, peker det i så fall mot at empirisme er et lite etterfulgt prinsipp innafor generativ grammatikk. Generativ grammatikk oppsto da også som en reaksjon på behaviorismen og dens strengt empiriske idealer. Dette er en vesentlig forskjell mellom generativ grammatikk og naturvitenskap (men kanskje ikke strengteori?).

Generativistenes forklaringsmodeller er istedenfor basert på streng, logisk nødvendighet, og kan således sies å være lite forenelig med en forklaringsmodell basert på sannsynlighet og tendens, slik som Humes årsaksbegrep impliserer. Den generative grammatikken kan derimot sies å være mer i tråd med Kant på akkurat dette punktet.

Funksjonelle lingvistiske teorier passer derimot bedre med Humes årsaksbegrep, og dermed forklaringsgrunnlag, for innafor disse disiplinene er det viktigere å forklare ved hjelp av (psykologisk) plausibilitet enn ved streng logisk nødvendighet (Tomasello 1995: 149). Funksjonelle retninger har derimot blitt kritisert for å forklare per *tendens*, og naturvitenskapens lovmessige sammenhenger mellom årsak og virkning har i den forbindelse ofte blitt brukt som argument mot slike forklaringer. Men er det så sikkert at naturvitenskapenes forklaringer alltid tar utgangspunkt i Kants postulat om at nødvendige virkninger alltid vil følge av en gitt årsak? Dette skal vi se mer på nå.

3.3 Kvantemekanikken og Heisenberg

Brit Mæhlum kritiserer den positivistiske vitenskapsfilosofien som har vært idealisert som mønster innafor språkvitenskapen. Hun peker på at dette kan føre til et sterkt deterministisk fokus innafor språkvitenskapen (Mæhlum 1995: 19–20). Men dette er igjen basert på et sterkt positivistisk syn på naturvitenskapen som vitenskap. Vi har allerede sett at både naturvitenskapen og språkvitenskapen må ta til takke med tilnærminger, og en kan derfor også lure på om *tendens* er et godt forklaringsprinsipp innafor språkvitenskapen.

Da Newtons lover viste seg å ikke fungere på atomnivå, blei det oppstyr blant naturvitere på slutten av 1800-tallet. Men kvanteteorien, som blei utvikla på starten av 1900-tallet, viste seg å være en lovende teori for slike systemer, og skepsisen blei etter hvert mer moderat. Den klassiske mekanikkens svekkelse betydde også mye for årsaksbegrepet. Den teoretiske fysikeren Werner Heisenberg har nemlig sagt at «man altså i egentlig forstand ikke lenger kan tale om at naturens prosesser er lovmessig bestemt» (Heisenberg 2006: 193).

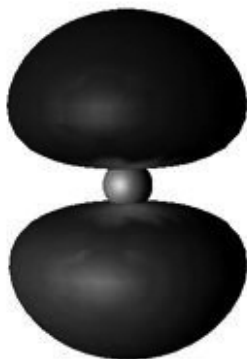
I kvantemekanikken, altså fysikken som i hovedsak omhandler de minste partiklene vi har oppdaga, synes det nemlig ikke å være et deterministisk kausalforhold når det gjelder disse partiklenes oppførsel. Det viser seg av eksperimenter at hendelser på kvantenivå er *statistiske*, altså opererer etter *statistisk sannsynlighet*.

Et eksempel på dette er elektroners bane rundt kjerna i et atom. En bølgefunksjon er en matematisk ligning som kan beskrive hvor elektronene kan befinne seg, men en kan aldri finne ut hvor elektronene har tenkt seg hen; det viser seg umulig å måle både hastighet og posisjon på et bestemt tidspunkt med stor sikkerhet (Heisenberg 2006: 196). Dette kalles Heisenbergs usikkerhetsprinsipp. Elektronet har bare en viss *sannsynlighet* for å være bestemte steder. Dette er påfallende forenelig med Humes årsaksbegrep, som baserer seg på sannsynlighet, men stikk i strid med Kants syn på årsak og virkning og på fornuften som et viktig element for å oppfatte kausalrelasjoner.

La oss se på et eksempel. Det området et elektron har en viss sannsynlighet for å være i rundt et atom, kalles en orbital. Bildet til høyre viser en p-orbital⁴. Dette bildet illustrerer noe som kan virke stikk i strid med fornuft og intuisjon, nemlig at elektronet har en viss sannsynlighet for å befinne seg i *både* det øverste og det nederste området på forskjellige tidspunkter, men det kan aldri være i midten (ved atomkjerna), altså kan det ikke passere det planet der den lille kula på bildet befinner seg

⁴ Bildet er henta fra <http://www.d.umn.edu/~pkiprof/ChemWebV2/AOs/images/p-orb.jpg>.

(McMurry 2008: 5). Åssen kan da elektronet for eksempel kunne bevege seg fra det øverste området til det nederste?

Innafor kvantemekanikken kan dette forklares ved at elektronet gjør et *kvantesprang*⁵, det vil si at det ikke beveger seg fra sted til sted med kontinuerlig bevegelse, men gjør isteden et sprang. Slik kan det jo plutselig dukke opp i begge deler av orbitalen (men likevel ikke samtidig). Det er ingen kausalforbindelse mellom hvor elektronet er og hvor det dukker opp igjen, slik som i klassisk mekanikk der partikler følger kontinuerlige baner. «[...] Kvanteteorien sågar tvinger oss til å formulere lovene som statistiske lover og dermed grunnleggende gå bort fra determinisme», sier Heisenberg (Heisenberg 2006: 196).

En kan forstå hvorfor dette vakte stor oppsikt. For å parafrasere sjølveste Albert Einstein, som var meget skeptisk til disse resultatene av kvantemekanikken: «God does not play dice with the universe!» Men kvantemekanikken var kommet for å bli. Med andre ord er også tendens eller sannsynlighet gyldige forklaringsgrunnlag også innafor flere deler av naturvitenskapen. De som altså kritiserer tendens som forklaring og bruker naturvitenskapen til å støtte argumentene sine, har ikke nødvendigvis en god sak!

Kvantemekanikken begynte som en beskrivelse av de minste partiklene vi veit om; både atomer, molekyler og deres bestanddeler, i tillegg til stråling og bølger, blei etter hvert beskrevet av kvantemekanikken. Men

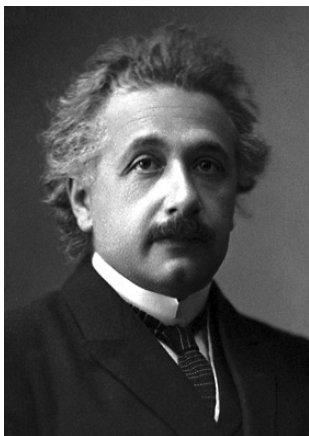
⁵ Ordet *kvante* i kvantefysikk viser til at blant annet energien til kvantefysiske partikler er kvantifisert, altså kan energien bare ha bestemte verdier, og ikke verdier som ligger mellom disse verdiene – en nødvendig, men merkelig forutsetning som ser ut til å være svært fruktbar for å beskrive og forklare materiens oppførsel.

seinere har det vist seg at kvantemekanikken også fungerer på større systemer, og alle fysikkens krefter kan i dag beskrives kvantemekanisk. Et unntak fra dette er gravitasjonskraften, og det er nettopp derfor strengteorien, og dens alternativer, finnes – for å prøve å forene alle fysiske krefter.

Den klassiske mekanikken er altså et særtilfelle av kvantemekanikken, og kvanteteorien har blitt empirisk bekrefta utallige ganger. Det vil si at alle systemer i prinsippet kan beskrives kvantemekanisk. For de fleste store systemer er derimot den klassiske mekanikken en mer enn god nok tilnærming, og den er både det enkleste og mest praktiske alternativet for å beskrive slike tilfeller.

Filosofen René Descartes og naturviteren Galileo Galilei så på klassisk mekanikk som nærmest altforklarende og universell. Universet var for dem som ei stor klokke med regelmessige årsaker og virkninger – ingen ting var overlatt til tilfeldighetene, og universet var deterministisk. Slik er det ikke med kvantefysikken – der er sammenheng mellom årsak og virkning en statistisk størrelse. Mens klassisk mekanikk kan hevde at «vi veit hvor den tingen der kommer til å ende opp», kan kvantefysikken svare «men det er en viss sjanse for at den ikke ender opp der likevel».

Ikke mist motet om du sitter og klør deg i hodet over det vesle utdraget av kvantemekanikken som jeg har skissert ovafor. Som den berømte danske fysikeren Niels Bohr en gang sa: «If you think you understand quantum mechanics, you don't understand quantum mechanics». Men kvantefysikken fungerer svært godt, til tross for en del uvitenhet eller mistro til den.

Albert Einstein beskrev flere viktige kvantefysiske prosesser, men kritiserte noen av kvantemekanikkens kontraintuitive resultater.

4 Konklusjon

Språkvitenskapen og naturvitenskapen viser seg å være likere enn en kanskje tror når det gjelder de prinsippene for beskrivelser og forklaringer som jeg har drøfta i denne artikkelen, sjøl om vitenskapene har hver sin egenart og forskjeller. Til tider har derimot en etterligning av naturvitenskapen på lingvistenes side ført til strengere krav til kausalitet enn naturvitenskapen sjøl er basert på – som illustrert med utgreiinga av kvantemekanikken ovafor.

Matematiske formler er ikke alltid nøyaktige og lovmessig relaterte for alle lignende hendelser, og derfor brukes det i naturvitenskapen modeller som er basert på mer eller mindre grove tilnærminger, men som likevel fører til gode resultater. Denne forenklinga er også nødvendig, for virkelighetens kompleksitet synes umulig å beskrive fullt ut. I språkvitenskapen har en gjort mye av det samme, og på bakgrunn av det jeg har drøfta i denne artikkelen, vil jeg påpeke at tilnærminger også kan fungere som gode forklaringer. Ja, jeg vil hevde at alle forklaringer er tilnærminger. Kanskje er det ikke så farlig at en finner moteksempler til for eksempel grammatikaliseringsteorien, så lenge teorien viser til en sterk *tendens* til visse endringer. Det en så må strebe etter, er å kunne forstå avvik fra de «ideelle situasjonene» og dermed etter hvert komme fram til enda mer nøyaktige modeller.

Gjennom artikkelen har vi blant annet sett likheter mellom strengteorien i fysikken og den generative grammatikken i språkvitenskapen, og vi har sett at kognitiv grammatikk skiller seg ut fra dette på flere punkter. Vi har også sett at all kulturvitenskap, språkvitenskapen medregna, skiller seg fra naturvitenskapen ved at forklaringsmodellene ligger på et høyere forenklingsnivå enn i naturvitenskapen. Det finnes riktignok flere systemer som er kompliserte og vanskelige å beskrive i naturvitenskapen også, men i kulturvitenskapen opererer en stort sett alltid med større enheter som avhenger av flere faktorer enn naturvitenskapen. Siden kulturvitenskap avhenger av så mange kompliserte faktorer, gjør det at prediksjon ikke kan brukes som et kvalitetskriterium for beskrivelser og forklaringer i like stor grad som i naturvitenskapen.

«Prinsippene for vitenskapens fremskritt er meget enkle. De krever at vi gir opp den gamle idéen at vi kan oppnå sikkerhet (eller til og med en høy grad av 'sannsynlighet' i sannsynlighetsregningens betydning) med vitenskapens utsagn og teorier», sier Popper (1981: 88). Han kan ha rett i at absolutt sikkerhet kanskje er umulig å oppnå, men en høy grad av sannsynlighet bør ikke utelates etter mi mening. Og sjøl om nøyaktig formulerte sannsynligheter er umulig å anslå innafør de fleste områder av lingvistikken, kan en argumentere for grader av sannsynlighet og plausibilitet.

Når det gjelder bruken av *tendens* som forklaring, viser det seg at naturvitenskap og (enkelte greiner av) språkvitenskapen ikke er så veldig forskjellige. Mange formalister vil kritisere eller forkaste forklaring per tendens, mens det til og med innafor naturvitenskapen (som jo kan sies å ha strengere krav til kausalitet enn språkvitenskapen) brukes som et (godt) forklaringsprinsipp. Forklaring per tendens har vist seg å være nyttig i naturvitenskapen, og lingvister bør heller ikke være redde for å benytte seg av slike forklaringsmodeller. Ifølge Hume er det jo ikke noe som er sikkert, bare noe som er mer sannsynlig enn noe annet.

Litteraturliste

- Atkins, P. og de Paula, J. 2009, *Elements of Physical Chemistry*, 5. utg., Oxford University Press, Oxford.
- Dyvik, H. 1995, [online], *Språk, språklig kompetanse og lingvistikken* objekt, tilgjengelig fra: <http://www.hf.uib.no/i/LiLi/SLF/Dyvik/spr-komp.html> [2.11.2011].
- Faarlund, J.T. 1987, «Om beskriving og forklaring i lingvistisk teori», i *Norsk lingvistisk tidsskrift*, nr. 1, s. 13–28.
- Faarlund, J. T. 2005, *Revolusjon i lingvistikken: Noam Chomskys språk-teori*, Det Norske Samlaget, Oslo.
- Gundersen, H. 1997, «Objektivisme i lingvistikken», i Leirfall, A. og Sandmel, T. (red.), *Festskrift til Johan Arnt Myrstad*, Tapir, Trondheim, s. 147–181.
- Haspelmath, M. 2004, «Does linguistic explanation presuppose linguistic description?», i *Studies of Language* 28:3, s. 554–579.
- Heisenberg, W. 2006, *Atomfysikk og kausallov*, i Ariansen, P., Bostad, I., Mathisen S. og Rabbås, Ø. (red.), *Exphil I: Tekster i filosofi- og vitenskapshistorie*, 3. utg., Universitetet i Oslo, Oslo, s. 193–201.
- Hume, D. 2006, *En undersøkelse av den menneskelige forstand: Utdrag*, i Ariansen, P., Bostad, I., Mathisen S. og Rabbås, Ø. (red.), *Exphil I: Tekster i filosofi- og vitenskapshistorie*, 3. utg., Universitetet i Oslo, Oslo, s. 133–148.
- Jones, A. Z. og Robbins, D. 2010, *String Theory for Dummies*, Wiley Publishing, Indiana.
- Kant, I. 2006, *Kritikk av den rene fornuft: Utdrag fra innledning*, i Ariansen, P., Bostad, I., Mathisen S. og Rabbås, Ø. (red.), *Exphil I: Tekster i filosofi- og vitenskapshistorie*, 3. utg., Universitetet i Oslo, Oslo, s. 163–174.
- McMurry, J. 2008, *Organic Chemistry*, 7. utg., Thomson Learning, London.
- Mæhlum, B. 1999, *Mellom Skylla og Kharybdis: Forklaringsbegrepet i*

historisk språkvitenskap, Novus forlag, Oslo.

Pinker, S. 1994, *The Language Instinct: The New Science of Language and Mind*, Penguin Books, London.

Popper, K. 1981, «Bøtten og søkelyset: To kunnskapsteorier», i *Fornuft og rimelighet som tenkemåte*, Dreyer, s. 61–88.

Tomasello 1995, «Language is Not an Instinct», i *Cognitive Development*, nr. 10, s. 131–156.

Vistnes, O. 2006, *Fysikk og virkelighetsoppfatning*, i Ariansen, P., Bostad, I., Mathisen S. og Rabbås, Ø. (red.), *Lærebok i filosofi- og vitenskaps-historie*, 3. utg., Universitetet i Oslo, Oslo, s. 137–160.

Asbjørnsen og Moe 200 år

Peter Christen Asbjørnsen blei født i 1812 og Jørgen Moe blei født i 1813. Siden denne årboka for 2012 kommer ut i starten av 2013, passer det fint for oss å hedre jubilentene her.

Eventyra til Asbjørnsen og Moe har kommet i mange forskjellige utgaver med forskjellige språkdrakter, og de fikk et mer og mer folkelig preg utover på 1900-tallet. 2000-utgava var den siste utgava på radikalt bokmål, for når eventyra skulle bli utgitt på ny i forbindelse med 200-årsjubileet i 2012, blei de oversatt til mer konservativt bokmål. Begrunnelsen var at samnorsken har utspilt sin rolle, og at det derfor var på tide med et mer «moderne» bokmål. Siden vi åpenbart ikke vil gravlegge samnorsken enda, flesker vil til med tre kjente og kjære eventyr i det *vi* karakteriserer som ei folkelig og moderne språkdrakt.

Vi gratulerer jubilentene!

Presten og klokkeren

Det var en gang en prest som var slik en børste at han skreik langt unna når han så noen som kom kjørende i møte med seg i allfarvegen: «Av vegen, av vegen, her kommer sjølve presten!»

En gang han fór slik og bar seg, møtte han kongen. «Av vegen, av vegen!» skreik han på lang veg. Men kongen kjørte som han kjørte, og reiste fram, han, så den gangen måtte presten vike hesten sin; og da kongen kom jamsides med han, sa han: «I morgen skal du møte på kongsgården, og kan du ikke løse tre spørsmål jeg vil gi deg, skal du miste både kappe og krage for ditt hovmods skyld.»

Det var annet slag enn presten var vant til. Hauke og skråle og bære seg verre enn ulikt, det kunne han, men spørsmål og svar var ikke hans fag. Så reiste han til klokkeren, som hadde ord for å være bedre i kapp enn presten var. Til han sa han at han ikke hadde hug til å reise, «for en gap kan spørre mer enn ti vise kan svare», sa han, og så fikk han klokkeren til å fare istedenfor seg.

Ja, klokkeren reiste, og kom til kongsgården med prestens kappe og krage på. Der tok kongen imot han ute i svalen både med krone og spir, og var så gild at det lyste og lava av han.

«Nå, er du der?» sa kongen.

Ja, han var da det, det var sikkert nok.

«Si meg nå først», sa kongen, «Hvor langt er det fra aust til vest?»

«Det er ei dagsreise det», sa klokkeren.

«Åssen det?» sa kongen.

«Jo-o, sola går opp i øst og ned i vest, og det gjør hun snilt på en dag», sa klokkeren.

«Ja, ja», sa kongen. «Men si meg nå», sa han, «Hva mener du vel jeg er verdt, sånn som du ser meg her?»

«Å, Kristus blei taksert til tretti sølvpenge, så jeg tør vel ikke sette deg høgere enn til tjueni», sa klokkeren.

«Nå nå!» sa kongen. «Siden du er så klok på alle slag, så si meg hva det er jeg tenker nå?»

«Å, du tenker vel det er presten som står foran deg, men skam få meg, tenker du ikke feil, for det er klokkeren», sa han.

«Nå, så reis – heim med deg, og vær du prest og la han bli klokker», sa kongen, og sånn blei det.

Reveenka

Det var engang en rev og ei revefrue som bodde langt inne i skogen i revehuset. De var venner og vel forlikt, og levde godt i hop, som parfolk kan gjøre. Men så var det en dag reven hadde vært i hønehuset til bonden, og der åt han rubb og stubb, og det var for mye for han. Så blei han sjuk og døde; og alt det revemor sørger og gråt, så hjalp det ikke, han var død og blei død.

Men da han var kommet godt i jorda, og gravølet vel var over, så tok det på å komme friere til enka. Om lørdagskvelden banka det tre slag i døra til revehuset. «Å, gå ut, du Korse, og se hva det er», sa reveenka; hun hadde ei kjette til tjenestejente, og hun hette Korse. Da jenta kom ut, så sto det en bjørn på tråkka.

«God kveld», hilste bjørnen.

«God kveld igjen», sa Korse.

«Er reveenka hjemme i kveld?» spurte han.

«Hun sitter inne», svarte jenta.

«Hva tar hun seg til i kveld, låter hun ille eller vel?» spurte bjørnen.

«Hun sørger over husbonds død og gråter nesa sår og rød – hun veit ikke sin arme råd, hun», sa kjetta.

«Be henne ut å gå, så skal hun få et godt råd!» sa bjørnen.

Da kjetta kom inn, spurte matmora:

«Hvem er det som tasser og banker på, så jeg ikke må kveldsro få?»

«Det er frierne dine», svarte kjetta; «jeg skulle be deg ut å gå, så skulle du få et godt råd.»

«Hva lett har kufta?» spurte revefruen.

«Ven vakker brun», svarte jenta; «svær kar og kvast syn», sa hun.

«La'n gå, la'n gå! Jeg trenger ikke hans råd.»

Korse gikk bort og gløtta på døra og sa:

«Hun ber deg heimatt gå, hun vil ikke ha noe råd.»

Ja, så var det ikke annet for, bamsen måtte snu og fare sin veg, dit han kom fra.

Neste lørdagskvelden banka det på igjen. Den gangen sto en ulv utafor.

«God kveld», sa ulven, «er reveenka hjemme?»

Jo, hun var da det.

«Hva gjør hun i kveld, låter hun ille eller vel?» spurte han.

«Å, hun veit ikke sin arme råd», svarte jenta; «hun gråter nesa sår og rød, hun sørger over husbonds død.»

«Be henne ut å gå, så skal hun få et godt råd», sa gråbeinen.

«Hvem er det som flyr og banker på, så jeg ikke må kveldsro få», spurte reveenka.

«Å, det er friere, veit jeg», sa kjetta. «Jeg skulle be deg ut å gå, så skulle du få et godt råd», sa hun.

Nei, først ville revefrua vite hva slags lett kufta hadde.

«Ven vakker grå; lang kropp og lite på», svarte Korse.

«La'n gå, la'n gå, jeg trenger ikke hans råd!» sa enka; og da gråtassen fikk det budet, måtte han gjøre vendereis, han med.

Tredje lørdagskvelden gikk det like ens. Det banka tre slag på døra, og kjetta reiste ut og skulle se etter. Så var det en hare.

«God kveld», sa han.

«God kveld igjen», svarte hun; «er det fremmedfolk ute og farer, så seint på kvelden?» sa hun.

Ja, det var da det, og så spurte han også om reveenka var hjemme og hva hun tok seg til.

«Hun gråter nesa sår og rød, hun sørger over husbonds død», svarte jenta.

«Å, be henne ut å gå, så skal hun få et godt råd», sa haren.

«Hvem er det som tripper og banker på, så jeg ikke må kveldsro få?» sa matmora til Korse.

«Det er nok friere det, mor!» svarte jenta.

Ja, så ville hun vite hva lett kufta hadde denne gangen.

«Ven vakker hvit, tett vadmél og uten slit», sa kjetta.

Men det ble ikke bedre, det: «La'n gå, la'n gå, jeg trenger ikke hans råd», svarte reveenka.

Så var det den fjerde lørdagskvelden. Best det var, kom det tre slag i døra til revehuset igjen. «Gå ut og se hva som er på ferde du,» sa enka til tjenestejenta. Da kjetta kom ut, sto det en rev på dørhella.

«God kveld og takk for sist», sa reven.

«Sjøl takk for sist», svarte jenta.

«Er revefrua hjemme?» spurte han.

«Ja, hun sørger over husbonds død, og gråter nesa sår og rød», sa jenta; «hun veit ikke sin arme råd, hun stakkar!»

«Bare be henne ut å gå, så skal hun få gode råd», sa reven.

Så gikk Korse inn.

«Hvem er det som svinser og banker på, så jeg ikke må kveldsro få?» spurte matmora.

«Å, du veit det», sa kjetta, «det er frierne dine, det. Jeg skulle be deg ut å gå, så skulle du få gode råd.»

«Hva lett har kufta?» spurte reveenka.

«Ven vakker rød, – just som han som er død», svarte kjetta.

«Kjære, be ham inn å sjå, han har gode råd!» sa enka.

«Send meg hit mine sokker små, jeg vil gjerne med ham gå; send meg hit mine sko å knappe, jeg vil gjerne med ham lakke.»

Han ville hun ha, og så blei det bedt lag og bryllup hos reveenka med det samme. Og dersom han ikke har vært i hønsegården, han også, så lever de i revehuset den dag i dag.

Tyrihans som fikk kongsdattera til å le

Det var en gang en konge som hadde ei datter, og hun var så vakker at hun var navngjeten både vidt og bredt; men hun var så alvorlig av seg at hun aldri kunne le, og så var hun så stor på det at hun sa nei til alle som kom og fridde til henne. Og ikke ville hun ha noen, om de var aldri så gilde, enten det var prinser eller herremenn. Kongen var lei av dette for lenge sia, og syntes at hun kunne gifte seg, hun som de andre, hun hadde ikke noe å vente etter, hun var gammel nok, og rikere blei hun ikke heller, for halve riket skulle hun ha, det var morsarva hennes.

Så lot han lyse opp på kirkebakken både fort og snart, at den som kunne få dattera hans til å le, han skulle ha henne og halve kongeriket. Men var det noen som prøvde seg og ikke kunne få henne til, skulle de skjære tre røde remmer av ryggen hans og strø salt i, og det er sikkert at det blei mange såre rygger i det kongeriket. Det kom friere farende både fra sør og fra nord og fra øst og fra vest, og de trudde det var ingen sak å få ei kongsdatter til å le. Og rare karer var det også som kom. Men alle de apefanter det var, og alle de apefanter de gjorde, så var kongsdattera like stø og alvorlig, hun.

Tett ved kongsgarden budde det en mann som hadde tre sønner. De fikk også spurt at kongen hadde lyst opp at den som kunne få kongsdattera til å le, skulle få henne og halve kongeriket.

Den eldste ville i vegen først; så strøyk han av gårde, og da han kom til kongsgarden, sa han til kongen at han ville nok friste å få kongsdattera til å le.

«Ja, det er vel nok», sa kongen, «men det kan visst lite nytte, min mann, for her har vært så mange som har prøvd seg; dattera mi er så sorgfull at det ikke nytter, og jeg ville nødig at flere skulle komme i ulykke.»

Men han mente det skulle nok nytte. Det kunne ikke være så farlig ei sak å få ei kongsdatter til å le for han, for de hadde ledd så mange ganger av han, både fornemme og simple, da han tjente soldat og ekserserte under Nils fløyemann. – Så la han ut på tråkka, utafor vinduet til kongsdattera, og tok på å eksertere etter Nils fløyemann. Men det hjalp ikke. Kongsdattera var like stø og alvorlig. Så tok de han og skar tre breie, røde remmer av ryggen hans og sendte han heim igjen.

Da han vel var kommet heim, ville den andre sønnen i vegen. Han var skolemester, og en underlig figur til kar var det. Han var låghalt, og det så

det forslo. Best han var liten som en guttunge, reiste han seg på det lange beinet sitt, og blei så stor som et troll. Og til å legge ut var han riktig svær.

Ja, han dro da til kongsgarden og sa han ville friste å få kongsdattera til å le; det var ikke så reint ulikt enda, meinte kongen; «men Gud trøste deg, får du henne ikke til», sa han; «remmene skjærer vi breiere for hver som prøver seg.»

Skolemesteren strøyk ut på tråkka; der stilte han seg opp utafor vinduet til kongsdattera, og han prekte og messa etter sju prester, og leste og sang etter sju klokkere som hadde vært i bygda der. Kongen lo så han måtte holde seg i svalstolpen, og kongsdattera ville til å dra på smilet, hun òg, men så var hun like stø og alvorlig igjen, og så gikk det ikke bedre med Pål skolemester enn det hadde gått med Per soldat – for Per og Pål het de, må vite. – De tok han og skar tre røde remmer av ryggen hans og strødde salt i, og så sendte de han heim igjen.

Så ville den yngste i vegen, og det var Tyrihans. Men brødrene lo og gjønte av han og tedde han de såre ryggene sine, og faren ville ikke gi han lov, for han sa det kunne ikke nytte for han som ikke hadde noe vett; ingenting kunne han og ingenting gjorde han, han satt bare i peisen som ei katte, og grov i oska og spikka tyristikker. Men Tyrihans ga seg ikke, han gnålte og gnog så lenge til de blei keie av gnålet hans, og til sist fikk han lov til å gå til kongsgarden og friste lykken.

Da han kom til kongsgarden, sa han ikke det at han ville få kongsdattera til å le, men han ba om han kunne få tjeneste der. Nei, de hadde ikke noen tjeneste til han, men Tyrihans ga seg ikke for det; de kunne visst ha bruk for én til å bære ved og vatn til kokkejenta på slik en storgard, sa han; ja, det syntes kongen ikke kunne være så ulikt, og han var vel kei av gnålet hans, han òg; så skulle Tyrihans få lov å være der og bære ved og vatn til kokkejenta til sist.

En dag han skulle hente vatn i bekken, fikk han se en stor fisk som sto under ei gammel fururot som vatnet hadde skåret jorda unna; han satte så bøtta si sakte under fisken. Men da han skulle gå heim til kongsgarden, møtte han ei gammel kjerring som leide ei gullgås.

«God dag, bestemor!» sa Tyrihans. «Det var en ven fugl du har; og så gilde fjør da! Det lyser av dem lang veg; – hadde en slike fjør, kunne en slippe å spikke tyristikker», sa han.

Kjerringa syntes vel så godt om fisken Tyrihans hadde i bøtta si, og sa at ville han gi henne fisken, skulle han få gullgåsa, og den var slik at når noen rørte ved den, blei han hengende fast bare en sa: «Vil du være med så heng på.»

Ja, det byttet ville Tyrihans gjerne gjøre. «Fugl er vel så bra som fisk», sa han med seg sjøl; «er den slik som du sier, kan jeg gjerne bruke den til fiskekrok», sa han til kjerringa, og var vel fornøyd med gåsa. Han hadde

ikke gått langt før han møtte ei gammel kjerring. Da hun så den fine gullgåsa, måtte hun bort og kramse på den. Hun gjorde seg så søt og lekker, og så ba hun Tyrihans om hun fikk lov til å klappe den pene gullgåsa hans.

«Kan så», sa Tyrihans; «men du får ikke nappe fjøra av henne!» I det samme hun klappa på fuglen, sa han: «Vil du være med så heng på!» Kjerringa sleit og reiv, men hun måtte henge med, enten hun ville eller ikke, og Tyrihans gikk framover, som om han var aleine med gullgåsa. Da han hadde gått et stykke til, traff han en mann som hadde noe utalt med kjerringa, for et spikk hun hadde gjort han. Da han så det at hun stridde så hardt for å bli fri, og skjønnte hun hang så vel fast, syntes han at han trygt kunne gi henne en dult til takk for sist, og så spente han til kjerringa med ene foten.

«Vil du være med så heng på!» sa Tyrihans, og mannen måtte følge med og hinke på ett ben, enten han ville eller ikke, og når han reiv og sleit og ville laus, var det enda verre.

Nå gikk de et godt stykke, til de kom bort imot kongsgarden. Der møtte de smeden til kongen; han skulle til smia og hadde ei stor smietang i handa. Denne smeden var en gap, som støtt var full av leven og fantestreker, og da han så dette følget komme hoppende og hinkende, lo han først så han sto tvikroka, men så sa han:

«Det er nok en ny gåseflokk prinsessa skal ha, det; skal tru hvem som er gasse og hvem som er gås av dem? Det må vel være gassen han som rigger i forvegen. Gåsa, gåsa, gåsa, gåsa, gåsa!» lokka han og kasta med handa, som om han strødde korn for gjessene.

Men flokken stansa ikke – kjerringa og mannen så bare arg på smeden fordi han gjorde narr av dem. – Så sa smeden: «Det skulle være artig å holde hele gåseflokken, så mange de er»; for han var en sterk mann, og så tok han tak med smietanga bak i enden på den gamle mannen, og mannen både skreik og vrei seg, men Tyrihans sa: «Vil du være med så heng på!»

Så måtte smeden også med. Han slo nok kryl på ryggen, tok spenntak i bakken og ville laus, men det hjalp ikke, han satt så fast som han var skrudd inn i det store skruesteet i smia, og enten han ville eller ikke, måtte han danse med.

Da de kom fram mot kongsgarden, fór gardshunden imot dem og gjødde som det var skrubb eller langfant, og da kongsdattera skulle se ut gjennom vinduet hva som var på ferde, og fikk se dette taterfølget, satte hun i å le. Men Tyrihans var ikke fornøyd med det. «Bi litt, skal hun nok få latterdøra bedre opp!» sa han og gjorde ei vending bakom kongsgarden med følget sitt.

Da de kom forbi kjøkkenet, sto døra oppe, og kokka holdt på å stampe grauten; men da hun fikk se Tyrihans og flokken, kom hun farende ut i døra med tvaren i den ene handa og kokkesleiva full med rykende graut i den andre, og lo så hun rista, og da hun fikk se at smeden var med, slo hun seg på låret og satte så i å storle. Men da hun hadde ledd riktig ut, syntes hun også at gullgåsa var så fin at hun måtte bort og klappe den.

«Tyrihans, Tyrihans!» skreik hun og kom løpende etter grautsleiva i neven, «får jeg lov å klappe den vene fuglen du har?» «La henne heller klappe meg!» sa smeden. «Kan så!» sa Tyrihans.

Men da kokka hørte det, blei hun sint. «Hva er det du sier!» skreik hun, og dreiv til smeden med grautsleiva. «Vil du være med så heng på!» sa Tyrihans; så satt hun fast, hun også, og alt hun skjente, og alt hun sleit og rev, og så vill hun var, så måtte hun hinke med. Men da de kom utafor vinduet til kongsdattera, sto hun og venta på dem, og da hun så de hadde fått med kokka, både med grautsleiv og tvare, slo hun opp hele latterdøra og lo så kongen måtte støe henne. Så fikk Tyrihans prinsessa og halve kongeriket, og bryllup holdt de så det både hørtes og spurtes.

Den stygge a-en!

Om radikalt eller konservativt bokmål i skrift og tale

Det som gjør det norske språket noe annerledes enn mange andre skriftspråk, er de mange valgfrie bøyingsformene. Det fører til at det stadig endrer seg, noe som også var hensikten med en åpen norm. Håpet var i sin tid at språket skulle stabilisere seg i en fast norm så å si av seg selv, ved at visse former ville vinne over andre. En fin og demokratisk tanke, men det ser ikke ut til at den har virket som planlagt, det er mye uro rundt formvalget og det kommer nye rettskrivningsnormer med jamne mellomrom fra Språkrådet.

I 1997 ga Språkrådet ut et spesialnummer av meldingsbladet Språk nytt (nr 1/97), som i sin helhet var viet bokmålet. Lars Vikør avslutter sin artikkel «Radikalt bokmål – ei tapt sak?» med følgende konklusjon: «Det ser ut til at talemålet vokser i retning av et østlandsprega folkemål som ligger nær det radikale bokmålet [...]. Men skriftspråket går i retning av ei konsolidering av et moderat-konservativt bokmål og et halvradikalt nynorsk som blir stadig mer bokmålisert i uttrykksmåten.» Vikør antar også at skillet mellom skriftspråk og talemål vil øke. I denne artikkelen skal jeg la nynorsken ligge, men ønsker å se nærmere på hvordan Vikørs spådommer om bokmålet ter seg femten år seinere ved å undersøke bruken av de valgfrie bøyingsformene i en del tekster

Det som karakteriserer det østlandsprega talemålet samt det radikale bokmålet, er først og fremst bruken av a-endinger. Disse a-endingene er forhatt av mange og bare elsket av noen få, i hvert fall om vi legger ytringer om pent og stygt, godt og dårlig språk i offentlige medier til grunn.

Valg av bøyingsformer i NRKs TV-teksting sammenliknet med bokmålet ellers

Mange mener ellers at NRK er i ferd med å ødelegge det norske språket, særlig siden det ble tillatt med mer talemålsnære former ifølge nye språkregler fra 2007. Det er vanlig å høre klager om at språket der er for uryddig, for vagt, for utydelig, for stygt, for smakløst, uten stil og har mange andre begredelige feil og mangler. Som språkkonsulent for NRK gjennom 12 år har jeg måttet forholde meg til mange slike klager og også måttet forsøke å finne ut om det står så dårlig til, samt forsøke å komme med forslag til forbedringer. Det som imidlertid er blitt ganske tydelig for meg i dette arbeidet, er at de fleste klagene i realiteten dreier seg om

én enkelt bokstav, nemlig den stygge a-en! Verken i bestemt form entall av substantiv (hunkjønnformer på substantiv), i flertall bestemt form av intetkjønnsst substantiv eller i preteritum eller partisipp av svake verb i kaste-klassen ble den tålt. Enda så systematisk og kortfattet og klart a-en utfører sine grammatiske oppgaver i språket, og til tross for at de alltid er innenfor den offisielle normen både for bokmål og nynorsk, er det mange som ser bruk av a-ender som sikre tegn på språklig forfall, forflating og/eller forvirring, og i verste fall, jålete og tilgjort radikaliserings.

Jeg skal her presentere en liten korpusstudie av bruk av a-ender i moderne bokmål. Samtidig vil artikkelen gi innblikk i bruken av a-ender i skriftspråk i NRK, nærmere bestemt teksting av utenlandsk tale og teksting for hørselshemmede.

Tallenes tale

Ved Universitetet i Oslo, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, bygger vi på Avdeling for bokmålsleksikografi opp et korpus for dokumentasjon av ordforrådet i bokmål (<http://www.hf.uio.no/iln/tjenester/kunnskap/sprak/korpus/skriftsprakskorpus/lbk/index.html>). Korpuset er balansert, det betyr at det settes sammen av forskjellige teksttyper slik at helheten relativt sett svarer omtrent til den blandingen av tekster en gjennomsnittsnordmann eller -kvinne leser i løpet av et normalt liv. Balanseringen bygger på informasjonen fra Statistisk sentralbyrå om folks lesevaner.

Korpuset er brukbart til mange slags språkforskning, ikke bare for å dokumentere hvilke ord som fins i bokmålet. Først og fremst kan man ut fra det dokumentere bruken av orda, hvor ofte forskjellige ord og uttrykk brukes, og av hvem, og hvilke bøyingsformer som velges. Det er det siste jeg vil se litt nærmere på i denne sammenhengen.

Korpuset inneholder en anelig mengde avis- og tidsskriftstekster, romaner og andre litterære tekster, sakprosa (inkludert offentlig informasjon), brev og e-poster, TV-teksting og en del upubliserte tekster, men ikke talemål. TV-tekstene er en skriftspraksvariant vi antar ligger tett opp til talemålet, og siden det fortsatt er i talemål det er mest bruk av a-ender, er TV-tekstene valgt som undersøkelsesmateriale, sammenliknet med hele korpuset, og med talemål.

Tekstene som er samlet, er skrevet i perioden 1985–2012. Det første målet er å få en tekstsamling på 100 millioner løpende ord. Da undersøkelsen som presenteres her, ble gjort, hadde den ca. 70 millioner ord. Av disse er vel 3 millioner ord hentet fra TV-teksting, som er det mest muntlige skriftspråket i korpuset, og også et skriftspråk der vi kan anta at tekstene har lagt seg nærmest mulig talernes valg.

Jeg skilte derfor ut alle TV-tekstfilene og laget et såkalt subkorpus, som jeg gjorde frekvenssøk i. Det består av ca. 4 millioner ord. Når man søker opp et ord i korpuset, får man oppgitt antall treff i tekstene. Man kan velge å gå inn i korpusets grensesnitt og be om f.eks. substantiv, hunkjønn i grunnform. Det gjør at treffene kan sorteres automatisk i realiseringer av denne grunnformen. Derved får man fram nøyaktig antall ganger de forskjellige formene er brukt i teksten, og dermed en oversikt over hvilke substantiv som er brukt med hunkjønnsbøying. Siden ordklassemerkinga er gjort automatisk, forekommer det noen feil, bl.a. er alle kvinnenavn blitt regnet med som hunkjønnssubstantiv. Men etter å ha rensset bort slike feil manuelt, fikk jeg en lang liste over alle hunkjønnordsa som er brukt i TV-tekstingene. Det ble en lang liste, der de fleste er brukt bare én gang. Fra denne lista valgte jeg ut ca. 25 av de mest frekvente hunkjønnssubstantiv og søkte opp ett for ett, da som grunnform og uten andre trekk. Det ga tilslag på alle bøyde former, som så ble systematisert for *en-* og *a-*endinger for hvert av dem. Jeg la så inn at ord med både stor og liten forbokstav skulle telles, og fikk formene i bestemt form entall pluss formene i ubestemt form entall, både med og uten genitiv. Disse tallene la jeg så sammen for hvert enkelt oppslag, og resultatet er antall ganger substantivene er bøydd som hunkjønn eller som felleskjønn/hankjønn.

For å se disse resultatene i sammenheng med skriftspråk generelt og med talespråk ble treffene for hvert ord sammenliknet med bruken av *en-* og *a-*endinger i hele korpuset, og bruken av de samme endingene i NoTa (NorskTalespråkskorpus), Oslo-delen (<http://www.hf.uio.no/iln/tjenester/kunnskap/sprak/korpus/talespraks-korpus/nota-oslo/index.html>), som består av ca. 1 million ord.

Hunkjønn

Undersøkelsene ga følgende resultat for de mest brukte substantivene som forekom som hunkjønn i TV-tekstene i LBK-korpuset (ordnet etter fallende frekvens).

<u>ordform</u>	TV-tekst	Hele korpuset	NoTa
tiden/tida	72/28	92/8	60/40
takken/takka	100/0	100/0	-
hjelpen/hjelpa	91/9	95/5	50/50
lysten/lysta	100/0	100/0	100/0

moren/mora	81/19	91/9	79/11
kvinnen/kvinna	100/0	99/1	100/0
uken/uka	42/58	63/37	21/79
jorden/jorda	33/67	62/38	60/40
boken/boka	26/74	39/61	39/61
kronen/krona	93/7	92/8	-
jenten/jenta	1/99	1/99	7/93
myndigheten/ myndigheta	-	-	100/0
klokken/klokka	74/26	64/36	28/72
siden/sida	89/11	94/6	77/23
historien/historia	99/1	98/2	94/6
teksten/teksta	100/0	100/0	100/0
konen/kona	2/98	18/82	0/100
solen/sola	20/80	62/38	20/80
jakten/jakta	84/16	88/12	-
roen/roa	100/0	100/0	100/0
gleden/gleda	96/4	96/4	27/63
saken/saka	99/1	99/1	96/4
kjærligheten/kjær- ligheta	100/0	99/1	100/0
døren/døra	32/68	60/40	22/78

Tabell 1: Prosentvis fordeling av en- og a-former av hunkjønnssord/felleskjønnssord i bestemt form entall

Resultatene i tabell 1 viser at i 11 av 24 tilfeller har TV-tekstene flere a-ender i bestemt form entall enn i det samlede LBK-korpuset, og man kan derfor ikke si at NRK-tekstene konsekvent velger mer radikale former enn skribenter flest, dersom vi regner hele korpuset som et uttrykk for det vanlige formvalget i det norske skriftspråket bokmål. Sammenlikningen med NoTa-korpuset viser at a-endingene er jamt over mer brukt her: 15 av de undersøkte orda har utstrakt bruk av a-ending, 7 av dem har stor overvekt av a-ending, nemlig *hjelpa, uka, boka, jenta, klokka, sola, gleda, døra*. I hele LBK viser det seg at 3 av orda har overvekt av a-ending, nemlig *boka, jenta, kona*. Vi ser også at 6 av de 24 undersøkte orda (nesten) ikke har a-ending i noen av korpusene, nemlig *takka, lysta, kvinna, myndigheta, teksta, kjærligheta*.

Hvordan velger vi å bøye intetkjønnsord?

Substantiv med intetkjønn kan alternere mellom *a-* og *ene-*ending i flertall bestemt form. Derfor ble de 24 mest brukte intetkjønnsord i TV-tekstene også undersøkt for bruk av endinger. Resultatet er presentert i tabell 2 nedenfor.

<u>ordform</u>	TV-tekst	Hele korpuset	NoTa
årene/åra	84/16	99/1	55/45
folkene/folka	94/6	60/40	85/15
barnene/barna	0/100	1/99	0/100
livene/liva	100/0	99/1	-
menneskene/menneska	100/0	100/1	100/0
landene/landa	100/0	99/1	67/33
vannene/vanna	100/0	100/0	100/0
forholdene/forholda	98/2	99/1	100/0
spørsmålene/spørsmåla	89/11	99/1	82/12
husene/husa	100/0	98/2	85/15

dyrene/dyra	<i>99/1</i>	<i>84/16</i>	<i>0/100</i>
parene/para	<i>100/0</i>	<i>100/0</i>	<i>100/0</i>
ordene/orda	<i>98/2</i>	<i>97/3</i>	<i>78/22</i>
bildene/bilda	<i>99/1</i>	<i>99/1</i>	<i>100/0</i>
problemene/problema	<i>100/0</i>	<i>98/2</i>	<i>100/0</i>
hodene/hoda	<i>100/0</i>	<i>100/0</i>	<i>100/0</i>
lysene/lysa	<i>100/0</i>	<i>95/5</i>	<i>50/50</i>
arbeidene/arbeida	<i>100/0</i>	<i>98/2</i>	-
havene/hava	<i>79/21</i>	<i>95/5</i>	<i>100/0</i>
språkene/språka	<i>100/0</i>	<i>95/5</i>	<i>80/20</i>
svarene/svara	<i>100/0</i>	<i>98/2</i>	-
løpene/løpa	<i>100/0</i>	<i>98/2</i>	-
takene/taka	<i>83/17</i>	<i>91/9</i>	-
målene/måla	<i>100/0</i>	<i>99/1</i>	<i>91/9</i>

Tabell 2: Prosentvis fordeling på en- og a-former av intetkjønnsst substantiv i bestemt form flertall

Undersøkelsen av formvalg av bestemt form flertall av intetkjønnsst substantiv viser at a-formene er mer frekvent i TV-teksting enn i hele korpuset for fire ord (*åra*, *spørsmåla*, *hava*, *taka*). Ellers viser resultatet at denne bøyningformen brukes svært lite i alt skriftspråk, men er relativt mye brukt i talemål i 7 av de 24 mest brukte substantivene. For alle tre korpusene sett under ett gjelder det at ett av de 24 undersøkte orda (nes-ten) aldri har en-ending, nemlig *barnene*, og 5 som aldri har a-ending, nemlig *livene*, *menneskene*, *vannene*, *problemene*, *hodene*. Det er bare *tak*, *år* og *spørsmål* som har en viss bruk av denne bøyningsendingen i skriftspråk. I talespråk er det ca. halvparten som har en viss bruk med

barna og dyra som eneform, mens livene, menneskene, vannene, parene, problemene og hodene har -ene som eneform.

Hvordan velger vi å bøye verb?

Også svake verb av kaste-klassen kan ha a-ending i fortidsformene, og jeg har derfor valgt ut de 30 mest brukte verbene i TV-tekstingen fra denne klassen og undersøkt i hvilken grad de blir brukt i de tre korpusene. Resultatene er vist i tabell 3 nedenfor.

<u>ordform</u>	TV-tekst	Hele korpuset	NoTa
laget+lagde/laga	99/1	98/2	90/10
handlet/handla	97/4	97/3	80/20
jobbet/jobba	93/7	94/6	65/35
snakket/snakka	96/4	96/4	42/58
husket/huska	98/2	98/2	65/35
håpet+håpte/håpa	99/2	99/1	57/43
ønsket+ønskte/ ønska	99/1	99/1	46/54
virket/virka	98/2	98/2	43/57
venta/ventet	96/4	96/4	31/69
mistet/mista	97/3	96/4	38/62
elsket/elska	98/2	98/2	80/20
kostet/kosta	95/5	96/4	13/87
flyttet/flytta	88/12	96/4	29/71
passet/passa	95/5	97/3	30/70
hentet/henta	95/5	96/4	21/79

ventet/venta	95/5	96/4	31/69
bekymret/bekymra	95/5	97/3	80/20
oppdaget/oppdaga	95/5	98/2	23/77
endret/endra	100/0	99/1	33/67
manglet/mangla	94/6	97/3	25/75
åpnet/åpna	95/5	96/4	42/58
kastet/kasta	89/11	96/4	19/81
sjekket/sjekka	96/4	96/4	36/64
stoppet/stoppa	98/2	93/7	32/68
forandret/forandra	98/2	96/4	42/58
fornærmet/fornærma	93/7	96/4	50/50
samlet/samla	95/5	88/12	35/65
virket/virka	93/7	97/3	43/57
havnet/havna	95/5	97/3	41/59
reddet/redda	99/1	98/2	18/82

Tabell 3: Prosentvis fordeling av et- og a-former av svake verb i preteritum/partisipp

Resultatene viser ikke noe klart mønster i forskjellen på bruk av a-former i TV-tekster og i hele korpuset, bortsett fra at *flytta*, *kasta* og *virka* skiller seg ut med mest a-ender i TV-tekster, og at hele korpuset viser en hyppigere bruk av formen *samla* enn TV-tekstene.

Ender og svaner i skjønn forening – men til hvert sitt bruk?

Optellingen viser at Vikørs spådom bare til en viss grad ser ut til å stemme, da det ikke er en så entydig forskjell på skrift- og talespråk som han antar. I hvert fall kan vi konkludere at i alt overveiende grad er det

fortsatt endingen *-en* som velges i bestemt form entall av hunkjønnord. Det mest frekvente, *tid*, har over dobbelt så mange treff på *tiden* som på *tida*. Men likevel kan vi ikke se bort fra at formen *tida* er mye brukt, den må regnes som en levende form i norske TV-tekster. Det er noen få av de undersøkte orda som har *-en* i bestemt form som eneform: *lyst, kvinne, myndighet, tekst, ro, kjærlighet, art, mulighet*. Det er vanlig å si at konkreter har mer a-ending og abstrakter mest en-endinger, for av disse er det to konkreter, *kvinne* og *tekst*, som er helt uten a-ending. Og substantivene *tid, uke, jakt* bør kunne regnes som abstrakter, men de har alle relativt mange a-endinger. Det samme gjelder intetkjønnsorda *år* og *spørsmål*. At formene *para* og *hava* er så frekvente i TV-teksting, er noe uventet, men det kan også komme av plassproblemer på tekstlinjene.

Opptellingen viser at det er en god del tilfeller der a-ending er vanligere enn en-ending i TV-tekstene, her listet opp etter fallende frekvens, slik at de som har fått flest a-endinger relativt sett, kommer først: *jenta, kona, sola, boka, døra*.

At *jenta* er den mest frekvente bøyingsformen, er naturlig, det er et typisk norsk ord, og det var jo i norsk man hadde tre kjønn, mens dansk hadde bare to, intetkjønn og felleskjønn. Men *kone* er like godt dansk som noe annet ord, og det har likevel høy frekvens av a-ending, så det er ikke bare ordets historie som er årsak til valg av ending. Alle de 15 substantivene med a-ending er konkreter (bortsett fra at man kan diskutere hvor konkret *uke* er), de er felles dansk-norske og de er helt vanlige ord for viktige forhold i ethvert samfunn.

Når det gjelder fortidsformer av verb i kaste-klassen, er det noe annerledes. Forskjellene er ikke så store at man kan hevde at TV-tekstene er åpenbart mer radikale enn tekster flest. Det som imidlertid er helt tydelig, er at talespråkskorpuset inneholder mye mer bruk av a-former, 23 av de 30 verbene har overvekt av a-endinger, og fordelingen ligger nærmere 75 % enn 50 %. På den annen side er det ingen av disse verbene som utmerker seg med bare den ene eller andre endingen for alle korpusene. Men formene *laga, handla, snakka, huska, håpa, virka, mista, elska, endra, stoppa, forandra, redda* er nærmest fraværende i skriftspråk.

Generelt sett er samsvaret mellom TV-tekstene og hele LBK svært stort, med avvik på 1–3 %, som må regnes som ubetydelig i en undersøkelse som denne. Dersom man regner hele korpuset som en slags skriftspråksstandard, dvs. som avspeiler fordelingen av formvalget for hele bokmålsbefolkningen, kan man se TV-tekstenes avvik fra fordelingen der som en svak dreining mot muntlig eller radikalt bokmål. I de fleste tilfellene ser det imidlertid ut til at TV-tekstene viser en fordeling på formene som overveiende samsvarer med den i hele korpuset. Noen få unntak er at TV-tekstene har noen flere belegg på de konservative formene

folkene og *dyrene*, samt de radikale formene *spørsmåla*, *para*, *hava*, *taka*. Formen *spørsmåla* har støtte i NoTa-korpuset, de andre ikke. Dette vitner om en svak tendens til å velge radikale former på intetkjønn flertall i TV-teksting, men for visse former er valget mer konservativt enn vanlig, som i *folkene* og *dyrene*.

Den radikale bøyningsformen *folka* kan imidlertid tilskrives en ny betydning av ordet *folk*, nemlig om enkeltpersoner, en såkalt semantisk splitt der formvalget er avgjort av betydning (jf. Fjeld 2008), som i valget mellom formene *feit* og *fet*, *drit* og *dritt*. En slik semantisk splitt gjør det naturlig å bruke formen *folka* i betydningen enkeltindivider. Det er sannsynligvis folkeslag det er snakk om i NRKs TV-tekster, og der er den radikale bøyningen ikke så aktuell som f.eks. i romaner.

Vi ser det er noe større spredning på valgene i LBK enn i TV-tekst, og det kan nok forklares med at LBK er mye større og at sannsynligheten for «avvikere» eller spredning derved også blir større. Interessant er det at formen *hoda* overhodet ikke forekommer i LBK, ordet *hode* står jo for noe som er både vanlig og konkret. En forklaring kan være at talemålet har variantformen *hue*, og dermed har man ingen talemålskvivalent til formen *hoda*. Det totale fraværet tyder på at den formen burde vært fjernet fra normen og dermed også fra ordbøkene.

En annen forklaring kan være at mange av de valgfrie formene ikke lenger fungerer som valgfrie, men at bøyningsformene har blitt leksikalisert til en del ord, slik som det tydeligvis er tilfelle med *jente*, folk flest har ingen oppfatning om at dette er et arveord, og det samme med ord som *takk* og *ro*, som har *-en* som eneform. Vel å merke i skrift.

Slik situasjonen er i språkbruken i dag, da forskjellen mellom tale og skrift nærmest er opphevet, med SMS og e-post som ofte er svært talemålsnære, vil det bli interessant å se om dette bildet endrer seg. Siden vi ikke tidligere har hatt muligheten for å gjøre slike opptellinger, blir det vanskelig å si noe om endringer. Men med gode korpus som dokumenterer forskjellig språkvalg, vil en slippe å spå om framtida; vi kan dokumentere vår korte fortid – og gi råd om språkbruk og språkvalg ut fra den.

Fra skodde til stæveleg

Presentasjon av bind 10 av Norsk Ordbok

Norsk Ordbok er den største ordboka over norsk talemål og nynorsk skriftspråk. Ordboka bygger blant anna på tilfang fra et eget seddelarkiv på 3,2 millioner sedler med ord fra skriftlige kilder og dialekter, og på et moderne elektronisk tekstkorpus med hovedvekt på nyere tekster, skjønnlitteratur og sakprosa. Norsk Ordbok skal bli på tolv bind og vil være ferdig i 2014. Til sammen vil ordboka omfatte 300 000 oppslagsord. Ordboka blir utarbeida av Norsk Ordbok 2014 ved Universitetet i Oslo. Dette er ikke ei rettskrivingsordbok, vi følger hovedformene i 1938-rettskrivinga. Den som vil ha fullt oversyn over mulige skrivemåter innenfor det nynorske rettskrivingssystemet, må altså gå til andre kilder, først og fremst Nynorskordboka.

Som dokumentasjonsordbok skal Norsk Ordbok dokumentere et samla ordforråd. De tolv binda av Norsk Ordbok skal gi ei uttømmende framstilling av ordtilfanget i det norske folkemålet og det nynorske skriftspråket. Vi har dermed ord som er heimfesta fra alle deler av landet. Ordartiklene dekker både ordbetydning, ordhistorie, målføreformer og eksempel på bruk i litteraturen og i talemålet. Også nyord og nye betydninger av gamle ord er med, men vi prøver å utelate det vi trur er døgnfluer. *Smørkrise* for eksempel, er et ord som var mye brukt vinteren 2011/2012 og som vi vurderte å ta med i bind 10, men vi falt ned på at det trulig vil forsvinne ut av språket etter ei tid.

Bind 10 tar for seg ord frå *skodde* til *stæveleg*, det siste viser til *stevleg* med betydninga 'stillferdig, velseda'. Med bind 10 er fem sjettedeler av Norsk Ordbok fullført. I bind 10 tar redaksjonen unna drygt halvparten av bokstaven s, som dekker den største alfabetbolken i prosent i norsk ordtilfang. Vi finner ord som er allment kjente og mye brukte over hele landet, side om side med ord fra de norske dialektene som aldri tidligere har stått i ei ordbok. Det er mange arveord og mye bra dialektstoff i dette bindet, for eksempel i artikkelen *snø* med massevis med sammensetninger for ulike typer snøvær, vi har *skog*, *slått*, *soll*, *sodd*, *staur*, *stakk* og *stopul* bare for å nevne noen. Her finner vi også forklart adjektivet *snodig*. I tillegg til den vanlige betydninga 'rar, merkelig, pussig', kan ordet også bety 'hyggelig og morsom', 'dyktig og hjelpsom', 'pen og yndig', i tillegg til 'utspekulert og slu'. Adjektivet *snål* er et lignende ord med mange ulike betydninger i dialektene. Vi har også med nyere ord som *SMS*, *stæs*, *sor-*

teringssamfunn, splatterfilm, adjektivet *speisa* og ordsambanda *snobba oppover, snobba nedover* og *sosiale medium*.

I bind 10 er det nesten bare innholdsord, men funksjonsorda i bindet er viktige og krever til dels store artikler. Konjunksjonen *som* er en av de ti største artiklene. Åtte av de ti største artiklene er verb: *slå, skyta, spela, stikka, spørja, sleppa, slita* og *skriva*. Det største verbet, *slå*, er lingvistisk interessant, med mange betydninger og kombinasjonsløsninger. I tillegg har verbet store formvariasjoner i dialektene, både i nåtid og fortid. Det er et omfattende og komplisert ord å dokumentere. Adjektivene *stor, sein* og *sterk* og substantivet *stein* med mange sammensetninger har også fått mye plass.

Svært mange av oppslagsorda, særlig substantiva, er sammensetninger. Norsk Ordbok har med et utvalg av de sammensetningene som er dokumenterte med fast betydning og bruk (dvs. at de er leksikaliserte). Sammensetningene utgjør 55,7 % av artikkelmengden i bind 10. Mange av sammensetningene har svært korte artikler, sammenligna med grunnorda. Noen av dem krever likevel plassen sin – *sliktslag* og *stavlaus* er gode eksempler på det. Fuglen *steinulv* er plasskrevende på grunn av formvariasjonen i målføra – at fuglen er en hubro, ser det ut til å være enighet om.

Grunnlagsmaterialet til Norsk Ordbok er digitalt tilgjengelig for alle som ønsker å bruke det. Søk i det nynorske tekstkorpuset og i material-samlingene våre på www.no2014.uio.no. Nettversjonen av ordboka ble lansert i mars 2012. De eldste delene av ordboka (A–H) er foreløpig ikke tilgjengelige i nettversjonen, men det vil komme etter hvert!

Eit pronomen i støypeskeia

Det personlege pronomenet i andre person fleirtal er vanskeleg i nynorsk. Det heiter som vi veit tradisjonelt *de* i subjektsform, *dykk* i objektsform, *dykkar* i eigeform. I den nye nynorskrettskrivinga, som gjeld frå 2012, gjeld dette for så vidt framleis, men det er innført eit nytt valfritt mønster i tillegg, der *dokker* no kan brukast både i subjektsform og objektsform, *dokkar* i eigeform (sjå innstillinga *Ny rettskriving for 2000-talet*, side 161–164). Dette er heilt nye former i skrift, men velkjende i tale mange stader i landet. Systemet er altså slik:

Subjektsform: *de* el *dokker*

Objektsform: *dykk* el *dokker*

Eigeform: *dykkar* el *dokkar*

Eg foreslo ei mindre vidtgående endring for nemnda som forma ut den nye normalen, Riise-nemnda, mens prosessen pågjekk og folk kunne melde synspunkt rett inn på nettsidene til Språkrådet. Eg ønskte å tillate *dykk* som subjektsform, og elles behalde systemet slik det var. Altså: Subjektsform *de* el *dykk*, objektsform *dykk*, eigeform *dykkar*. Dette landa nemnda også på i første omgang, så i det første utkastet til ny normal vart det slik.

Dette førte til sterk kritikk og mykje motstand blant målfolk. Det kom overraskande på meg, og truleg også på nemnda. Nemnda fann i alle fall å måtte ta omsyn til det og landa til sjuande og sist på *dokker* som alternativ i staden, som referert ovanfor. Eg forstår at dei gjorde det; det var truleg uunngåeleg. Men eg forstår ikkje denne kritikkestormen, og eg trur ikkje løysinga var heilt god. Men problemet er ikkje enkelt.

Eg venta at framlegget mitt skulle bli omstridd, men eg rekna med at motstanden ville komme frå språkkonservative som la strukturelle argument til grunn. Det er ei vanleg meining blant slike at skiljet mellom subjektsform og objektsform, ein rest av det gammalnorske kasus-systemet, er viktig på grunn av klarheita i språket. Dei misliker at *honom* er nesten borte i nynorsk (heilt borte i den nye normalen), og *ham* også truleg på veg ut i bokmål, i alle fall i tale, og på bokmålssida insisterer mange på at det «må» vere forskjell på *de* og *dem*. Med den haldninga er det rimeleg at mange vil vere skeptiske til å tillate *dykk* i subjektsform. Dei vil oppleve det slik at den endringa gjer språket mindre klart og eintydig.

Eg meiner denne argumentasjonen er feil, og kjem nedanfor tilbake til korfor eg meiner det. Men det var ei overrasking at det slett ikkje var dette som mange av kritikarane av *dykk* – *dykk*-framlegget la vekt på å vere imot. Det var sjølv forma *dykk* dei ville ha vekk, fordi dei oppfatta den som stiv og framandgjerande. Det var altså ikkje språkkonservative som kritiserte mest, men folk som la vekt på samsvar med talemålet. Å bli einig om kva ein skulle ha i staden for *dykk*, var vanskelegare, i og med at det er ein rik flora av former i talemålet, mens normalen og skrifttradisjonen ikkje gav høve til anna enn *de* og *dykk*.

Mitt eige syn var at dersom nemnda ikkje fekk igjennom *dykk* som tillaten subjektform (på grunn av konservativ motstand, som eg venta meg), var det best å behalde status quo og la saka ligge nokre tiår med *de* – *dykk* – *dykkar* som eineformer. Eg hadde ikkje tru på å føre inn ei heilt ny skriftform. Det var betre å vente på ei endring av den allmenne språkkjensla. Men som eg alt har nemnt, valde nemnda ein annan utveg, og gjorde dermed eit eksperiment som vi i løpet av dei kommande tiåra får sjå resultatet av.

Eg hadde to grunnar for framlegget om å tillate *dykk* som subjektform. Det første var å få vekk det obligatoriske skiljet mellom subjektform og objektsform, og gjere det valfritt. Utviklinga i talemålet går klart i retning av oppheve dette skiljet, og gjennomføre ei felles andre personfleirtal-form med *-k(k)*. Det er for lengst gjort mange stader, t.d. for *døkk* i Gudbrandsdalen og *dåkk(er)* i Trøndelag og Nord-Noreg, og prosessen ser ut til å skyte fart blant dei yngre i enda større område, som ein i og for seg også måtte vente. Formene med *-å-*, som *dåkker* og *dåke*, er også tydeleg ekspansive i mange sørnorske målføre, mest på Vestlandet. Form som *deko* i Hardanger og *dekkkan* eller *dikkan* i Telemark er òg på veg inn i subjektsposisjon. I dei bokmålsnære dialektområda har *dere* ein tilsvarande posisjon, liksom i standard bokmål, og kasusforskjellen er enten borte eller på veg ut nesten overalt i *dere*-området. Og da har eg berre nemnt spreidde døme. Eric Papazian har ei utførleg geografisk oversikt over dei ymse formene og statusen til kasusskiljet over heile landet i ein artikkel i tidsskriftet *Maal og Minne* hefte 1-2008 (s. 72–88). Eg meinte at det ville gjere nynorsken meir handterleg å tillate samanfall mellom subjektform og objektsform.

Den andre grunnen min var sjølv forma *de*, som er uklar og ikkje markerer kategorien andre person fleirtal. Den kan uttalast både /de/ og /di/, og kan flyte saman med andre sentrale pronomenformer, delvis *det* (med uttalen /de/), og delvis *de* (uttala /di/), tredje person fleirtal i bokmål, men òg i mange dialektar i «Nynorskland»; på Vestlandet er *di* mykje brukt som trykklett form av *dei*. Eg meiner dette er ein viktig grunn til at *de* i andre person fleirtal er så pressa i talemålet, og at *dokker-*

typen er slik på frammarsj. Det er ei forenkling av systemet som er både normal og naturleg. Ein kan ikkje kalle det «bokmålisering» heller, sidan formene på *-kk* er heilt framande på bokmål. Dei stammar frå gammalnorsk *þykk* og eldre *ykk*, og har som sine einaste ikkje-norske motsvar islandsk *ykkur* (eigeform *ykkar*) og færøysk *tykkum* (eigeform *tykkara*).

Grunnen til at eg ikkje ville gå inn for *dokker*, er at denne forma er heilt framand og utradisjonell i skrift. Eg meinte at skal ein foreslå endring, er det taktisk beste å la mest mogleg stå uendra frå den tradisjonelle forma. *Dykk* er altså ei tradisjonell form, vald ut av Aasen fordi den ligg nærast den gammalnorske grunnforma *þykk*, som dei andre formene har utvikla seg frå i ulike leier. Så vidt eg veit, finst ikkje *dykk* med rein *y* som dialektform i dag, men gudbrandsdalsforma *døkk* ligg nærast, og denne forma er altså i dag heilt vanleg også som subjektsform i denne dalen. At kort *y* i skriftmålet blir til *ø* i mange dialektar, er heilt vanleg; i dei fleste slike ord kan ein i dag også skrive *ø* (men ikkje i ein del ord som *sytt*, *sytti*, *kyrkje*, *lykt* og nokre få andre). Å skrive *dykk*, men eventuelt ha ein (valfri) normaluttale *døkk*, burde ikkje vere heilt umogleg. Og *dykk* er ein langt tydelegare markør av kategorien andre person fleirtal enn *de* og bør slik sett gjere språket klarare. Derfor meinte eg at ei reform som forenkla kasusstrukturen, men samtidig bevarte den tradisjonelle ordforma, burde vere akseptabel for dei fleste. Eg hadde òg sett dette systemet eg foreslo, i praktisk skriftleg bruk, rett nok i uformelle samanhengar.

Vi kan sjå dette i ein større samanheng. Spørsmålet er om kasusskiljet trengst for å gjere språket klarare. Norsk er ikkje eit kasusspråk, som norrønt var. I moderne norsk er det ordstillinga som avgjer kva setningssledd ordet har. Kasusskiljet i pronomensystemet er altså ein rest, som står svært fast i somme pronomer (første og andre person eintal, stort sett i første person fleirtal, som truleg er dei mest brukte pronomena i talemålet, dei som betteiknar deltakarane i kommunikasjonen). I andre pronomer finn vi at kasusskiljet er gradvis nedbrote, og at denne nedbrytinga held fram i dag, gjerne slik at skriftspråka og skriftnære («normaliserte») talemål held sterkare på det enn andre talemål. Dette gjeld *han*, der objektsforma *ham* i dag mest er ei skriftform på bokmål, og *honom* mest blir brukt av folk som vil skrive Aasen-nært nynorsk. Talemål flest har berre *han* (eller reduserte former som *an* og *n*, som er enda vanlegare i trykklett stilling). I hokjønn står objektsforma *henne* sterkare, den er obligatorisk i bokmål og valfri i nynorsk, men i talemålet er *ho*, *a* og liknande former vel så vanlege. I somme dialektar er elles *henne(r)* tatt i bruk også som subjektsform, da er kontrasten mellom *ho/hu* og *henne(r)* blitt eit spørsmål om trykk, ikkje om kasus. Pronomenet *det* (uttala *de*, *dæ* o.l.) har som kjent ikkje noko skilje mellom subjektsform og objektsform.

I parentes kan vi her peike på at mange dialektar som framleis held oppe dativ, eller til nyleg gjorde det, har særskilde dativformer av pronomena, t.d. *om* i hankjønn (av *honom*) og *n* i hokjønn (av *henne*), og det kjem av at desse formene (*honom*, *henni*) i gammalnorsk var dativformer, ikkje objektsformer. Objektsforma var *hann* i hankjønn, liksom subjeksforma, og sidan objektsforma var vanlegare i normale setningar enn dativforma, er den norrøne pronomenbruken like uklar på dette punktet som den moderne. I hokjønn var objektsforma *hana*, mens subjeksforma var *hon*; derfor har vi i målføra i dag både (*h*)*o* (av *hon*) og *a* (av *hana*), heilt på tvers av kasusskiljet. I gammal tid hadde dei òg ei dativform av *det*, som heitte *þat* i subjeks- og objektsform, *því* i dativ. Denne forma er enno i bruk i ein del dialektar med uttalen *di*, og har overlevd også i skriftmåla i former som *fordi*, *av di* o l.

Fleirtal er vel så interessant. 2. person har altså kasusskilje i nynorsk, men ikkje i bokmål, der dei berre har *dere*. I tredje person er det omvendt: Der har bokmål eit skilje mellom *de* og *dem*, mens nynorsk har berre *dei*. Her var Aasen striktare: Han ville ha skilje mellom subjeksforma *dei* og objektsforma *deim* – som også er ei gammalnorsk dativform opphavleg. På dette punktet fekk han ikkje medhald, alt i nynorskens tidlegaste fase gleid *deim* ut og *dei* overtok plassen. I talemåla har dette skiljet forsvunne nesten overalt, men da slik at Austlandet og Trøndelag har former med *-m* i begge kasus (*dem*, *dæm*, *døm*, *dom*), mens Sørlandet, Vestlandet, fjellbygdene og vel òg mykje av Nord-Noreg har former utan *-m*, delvis *dei*, delvis *di*. I bokmål skil dei altså mellom *de* i subjeksform (uttala *di*), og *dem* i objektsform. Men vi ser og høyrer tydeleg i dag at stadig fleire bokmålsbrukarar får problem med dette og gjennomfører *de* /*di*/ i begge kasus, slik at bokmålet for ein gongs skyld går i retning av nynorsk. Dette er da også ein stor torn i auget på normvaktarane i bokmålet, men lite tyder på at det lét seg stoppe.

Her har vi ein interessant parallell i svensk. Her har skriftspråket *de* som subjeksform, *dem* som objektsform, liksom i norsk bokmål (og i dansk). Men talemålet (unntatt lengst i sør, i Skåne) har for lengst gjennomført *dom* utan kasusskilnad; nettopp den forma dominerer også langs delar av svenskegrensa i Noreg (Hedmark fylke). I Sverige har dei ein strid gåande om dei skal tillate *dom* brukt slik også i skrift, eller om dei skal halde på *de* – *dem*. Det pikante er at *dom* i dag blir rekna som fullt akseptabelt i svensk standardtalemål, men altså ikkje i skriftspråket. Språkrøktaren Olle Josephson har foreslått at ein kunne innføre *de* som skriftform med uttaleforma /*dom*/ (i det populærvitskaplege tidsskriftet *Språktidningen*, nr. 3-2012, s. 86). Men han legg til at uansett uttale, vil den som tviler ha størst sjanse for å skrive rett om han/ho (eller *hen*, som mange svenskar no går inn for som kjønnsnøytral form) skriv *de* og

unngår *dem*. Det er fordi subjektsforma blir brukt ti gonger så mykje som objektsforma i vanleg avistekst. Det kan hende at vi har ein tilsvarende effekt i norsk bokmål.

Hovudsaka er til sjuande og sist denne: Kasusskilnaden i pronomena er på full fart til å brytast ned fordi han ikkje har nokon reell funksjon i språket. Det som er viktig, er å skilje mellom ulike pronomen, altså mellom 1., 2. og 3. person, eintal og fleirtal. Det er derfor *de* er slik ei uhøveleg form i nynorsk. Den tilslører dette skiljet, mens *dykk*, og forsåvidt også *dokker*, markerer det tydeleg.

I bokmål har dei eit samanfall mellom eigeformene *dykkar* og *deira*, nemleg i *deres*. Dette samanfallet finst ingen stad i dialektane, men *deres* kan i somme dialektar vere andre person, i andre dialektar tredje, men ingen stad begge på ein gong – unntatt i det normaliserte bokmålet. Grunnen er at det bokmålske *deres* i tredje person er ein import frå dansk (til *de – dem*), mens *deres* i andre person er austlandsk folkemål (til *dere*, som er nettopp ei austlandsk folkemålsform, altså ei reint norsk form). Dansk har *jeres* i andre person (av eit eldre *eders*), mens austlandsk har *dems* og liknande i tredje person – slik at skiljet mot *deres* blir halde oppe begge stader. Andre stader der målføra har *deira(n)s*, *deres* og liknande i tredje person, har dei i andre person *dekans*, *dikkans*, *døkkre* og liknande. Ein flora av former, men alle tydeleg plassert som *enten* andre *eller* tredje person, inga samanblanding som i bokmål. Og bokmålsbrukarane ser ikkje ut til å vere i stand til å greie opp i dette. Ikkje noko kasussamanfall skaper så uklart språk som dette formsamanfallet.

Andre person fleirtal er truleg det minst brukte pronomenet i skrift, det er som oftast i tale ein vender seg til fleire på den måten. Det er nok éin grunn til at *de – dykk*-mønsteret har festa seg så lite og kjennest så framandt for mange. I tillegg har vi komplekset høfleg tiltale. Bokmål bruker tredje person fleirtal som høflegheitspronomen (*De, Dem, Deres*), etter dansk og tysk mønster. Nynorsk bruker *De, Dykk, Dykkar*, altså andre person fleirtal. No blir desse formene stadig mindre brukt, vi nøyer oss stort sett med *du – deg*. Men dei eksisterer framleis i språket. Riisnemnda har ikkje nemnt noko om dei i framlegget sitt, som dermed blir litt uklart på dette punktet. (Eg forsømde sjølv å ta det opp i innspe- la mine til nemnda, og så vidt eg ser, har heller ingen andre gjort det.) Denne forma vil helst bli brukt i eit noko høgtidleg og stivt mål, og da er det vel rimeleg at det tradisjonelle mønsteret med *De – Dykk – Dykkar* blir ståande.

Korleis vil det så gå med desse formene?

Det er grunn til å vente at det tradisjonelle mønsteret framleis vil dominere i vanleg nynorsk normalprosa, i alle fall ei tid framover. Men *dåkker*

er ei svært ekspansiv form i tale, jamvel i ganske normalisert nynorsk tale, og ho har nok ein sterk identitetsfunksjon for mange. Det er ikkje urimeleg at ho med skrivemåten *dokker* etter kvart vil innarbeide seg i skrift òg, og da helst i uformelle samanhengar (sosiale medium o.l.) – altså i dei stiltypane der dette pronomenet uansett form også heretter må reknast å bli mest brukt. Det kan hende at denne forma etter kvart vil fortrenge *dykk* når sms-generasjonen veks til og blir dominerande; *dykk* kan da lett få stempelet «arkaisk». I så fall kan Riise-nemnda i framtida bli ståande som framsynt på dette området. Eg vil ikkje utelukke dette; ein kan jamvel tenke seg at *dokker* vil kunne fungere som barriere mot ei inntrenging av *dere* på nynorsk.

Sjølv bruker eg munnleg trønderforma *dåkk* i både subjekts- og objektsposisjon med eigeforma *dåkkers*, og skriftleg kjem eg nok til å halde på *de* – *dykk*, enda eg helst ville ha kunna skrive *dykk* – *dykk*. Eigeforma er ei sak for seg. I den tidlegare normalen hadde vi tilgang på sideformene *hennes* og *deires* ved sida av hovudformene *hennar* og *deira*. *Hennes* er ei vanleg form i skrift og tale, som fram til 1985 òg var jamstilt hovudform, mens *deires* aldri har hatt noko gjennomslag. Talemålet har her slike former som *dems*, *demses*, *dæmmers* o.l. ved sida av *deiras*, *deirans* o.l.. Endinga -s i eigeforma står ganske sterkt i talemålet (jf. òg ei form som *vår(r)es* for *vår*). No skal *hennar* og *deira* vere eineformer, og da passar også *dokkar* inn. Likevel trur eg det vanskelegaste å få gjennomslag for i bruken når det gjeld dette pronomenet, nettopp er dette skiljet mellom *dokker* og *dokkar*. Sidan denne -s-endinga i eigeformene står så sterkt i bruken, kan ho kanskje trenge inn også i skriftleg bruk. Kanskje det blir *dokker* – *dokker* – *dokkers* til slutt? For på eitt eller anna tidspunkt vil også denne rettskrivinga måtte evaluerast og justerast i samsvar med den bruken som utviklar seg, vonleg ikkje før om nokre tiår, av ein ny generasjon brukarar. For den generasjonen som har hatt dei sterkaste meiningane så langt, må vel snart etter kvart ha gjort jobben sin.

Landsnavnet *Hellas* – særnorsk og samnorsk

Bakgrunnen for denne artikkelen er et spørsmål jeg fikk på e-post fra en person i den norske ambassaden i Hellas i august 2010 om hvorfor det heter *Hellas* på norsk, mens alle andre europeiske språk har et navn på landet som harmonerer med adjektivet *gresk* og innbyggernavnet *greker*, som også vi nordmenn bruker. Samtidig har vi også innbyggernavnet *hellener* på norsk, men dette ordet brukes bare om grekerne i det antikke Hellas.

Jeg ble da interessert i å finne ut hvorfor vi nordmenn er så sære på dette punktet, og det jeg fant ut, syntes jeg var såpass interessant at jeg fikk lyst til å dele det med flere. Det viser seg nemlig at Hellas som norsk navn på en moderne europeisk stat har ei forhistorie som er nært knytta opp mot norsk nasjonsbygging. Jeg kaller det derfor *særnorsk*, ettersom det er bare vi som bruker dette navnet om den moderne staten, og samtidig kaller jeg det *samnorsk*, av en grunn som vil bli forklart på slutten av artikkelen.

Geografiske navn: Endonymer og eksonymer

Som kjent heter ikke land og folk det samme på alle språk. Navneforskere skiller mellom *endonymer* og *eksonymer*, og disse to begrepene er forklart slik i norsk Wikipedia:¹

Et **eksonym** er et stedsnavn eller et demonym [= innbyggernavn] på et annet språk enn det som blir brukt av innbyggerne på stedet eller folket selv. Det motsatte av eksonym er **endonym**, som er navnet innbyggerne selv bruker. Eksempel: *Allemagne*, *Germany* og *Tyskland* er eksonymer, mens *Deutschland* er endonym. Alle navnene betegner det samme landet.

På norsk, både bokmål og nynorsk, bruker vi eksonymer for en del navn i andre land, særlig navn på landene. *Tyskland* er allereide nevnt. *Storbritannia*, *Frankrike* og *Japan* er andre eksonymer. Samtidig bruker vi også mange endonymer, særlig på byer og

¹ Ei liste utgitt i 2002 av ei ekspertgruppe under FN for standardisering av geografiske navn i diverse språk ligger her: <http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/glossary.pdf>. Definisjonen av *endonym* og *eksonym* i denne lista stemmer for øvrig godt med den som er referert fra Wikipedia.

mindre steder. For eksempel bruker vi endonymet *München* på norsk, mens man på engelsk bruker eksonymet *Munich* for den samme byen.

Som vi ser, kan eksonymer historisk sett enten være språklig tilpassa endonymer (som norsk *Tyskland* < *Deutschland*) eller være et helt ubeslektet ord (som engelsk og fransk *Germany* og *Allemagne* for det samme landet). Den som måtte være interessert i bruk av endo- og eksonymer på ulike språk, kan enkelt slå opp et stedsnavn på f.eks. norsk Wikipedia og veksle mellom ulike språkversjoner av nettleksikonet. Engelskspråklig Wikipedia har dessuten en omfattende liste over endo- og eksonymer på denne adressen: <http://en.wikipedia.org/wiki/Exonym>. Det fins også en lang liste over navn på land fra hele verden (jf. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_country_names_in_various_languages).

Av den siste lista går det fram at de fleste land i Europa (bortsett fra Hellas, som vi skal komme tilbake til), bruker ymse modifiserte former av det latinske eksonymet *Graecia*, som for øvrig også har vært brukt på gresk i tidligere perioder og dermed altså historisk sett er et endonym; mer om dette seinere. Formene av dette navnet i ulike språk kan for øvrig være nokså sterkt omforma (f.eks. bulgarsk *Gartsiya* (med meta-tese (ombytting) av *ra* > *ar*), ungarsk *Görögország* (med det epeksegetiske (forklarende) tillegget *-ország*, som semantisk svarer til *-land* i germanske navn som *Grek(en)land*).²

Navneformen *Hellas* brukes for øvrig i bestemte sammenhenger også i andre europeiske språksamfunn der nasjonaliserte utgaver av *Graecia* ellers er det normale navnet på landet. Blant annet kan *Hellas* av og til brukes i litterære tekster, og dessuten er *Hellas* ikke sjelden brukt som navn på diverse produkter eller organisasjoner, det siste spesielt innen idrett; eksempelvis *Hellas* orienteringsklubb i Nacka utenfor Stockholm, og en fotballklubb i Verona i Italia, og ikke mindre enn fire sportsforeninger i Tyskland har ordet *Hellas* i navnet (opplysinger i dette avsnittet fra tyske Wikipedia).

Et helt annet eksonym for landet Hellas er varianter over temaet *Jonia*, det antikke navnet på en gresk provins sørvest i det nåværende Tyrkia. Særlig i den muslimske verden er dette den vanlige typen: Hellas heter *Yūnān* både på arabisk, persisk og urdu; på tyrkisk er formen *Yunani-*

2 Å kalle tillegget *-land* i *Grek(en)land* epeksegetisk, er for øvrig noe upresist, ettersom førsteleddet her ikke er en betegnelse for landet, men innbyggerne: På norsk burde det altså «egentlig» hett *Grekerland*, fordi innbyggernavnet er *greker*, og ikke **grek* eller **greken* (mer om dette seinere). Virkelig epeksegetiske tillegg er f.eks. *Bergen by*, *Tromøya* (historisk sett = *øya Trom*) – eller *grantre*: *Bergen* er en by, **Trom* er/var ei øy; ei *gran* er et tre).

stan, med det opprinnelig persiske epeksegetiske tillegget *-stan*, velkjent også fra mange andre områdenavn, og det har da samme funksjon som tillegga *-ország* og *-land* som vi har nevnt ovenfor. Så vidt jeg kan se, er dette de viktigste typene av eksonymer for Hellas.

Så langt generelt om endonymer og eksonymer. Vi skal nå se litt på hvordan navnebruken har vært her i landet i løpet av det siste hundreåret, og så skal vi etter hvert komme spesielt inn på hvordan navnet Hellas er kommet i allmenn bruk på norsk.

Arstal 1922: Lokal skrivemåte knesettes som hovedprinsipp for skrivemåte av fremmede stedsnavn i norsk

Her i landet har vi siden begynnelsen av 1900-tallet hatt en politikk som har gått ut på å erstatte en del tidligere eksonymer med endonymer. I mange tilfeller representerer de eldre eksonymene former som i siste instans stammer fra tysk, men som også har vært i vanlig bruk i skandinaviske språk; jf. *Asien* og *Belgien* og mange andre navn som i dag ender på *-ia* på norsk, men på *-ien* på dansk, svensk og tysk; tilsvarende gjelder f.eks. *Venedig*, *Prag*, og *Letland* mens moderne norske har endonymene *Venezia*, *Praha* og *Latvia*.

Det er vel ingen stor overraskelse at denne politikken må ses som en forlengelse av den språklige nasjonsbygginga her i landet, som vi kjenner godt fra revisjonen av norske stedsnavn, en prosess som begynte i 1880-åra med matrikkelen av 1886 og kulminerte med lov av 14. august 1918 som gjorde *amt* om til *fylke* og *stift* om til *bispedømme*, samtidig som storparten av de nye fylkene og stifta fikk nye navn (f. eks. *Smaalenenes amt* > *Østfold fylke*, *Kristiania stift* > *Oslo bispedømme*); jf. Vinje 1978:334–336). På 1920-tallet gikk en videre med omdøping av diverse norske byer, til det ebba ut med det mislykka forsøket i 1929 på å gjøre *Trondhjem* til *Nidaros*, som endte med kompromisset *Trondheim* i 1931 (Vinje 1978:336).

I 1922 var turen kommet til å ta fatt på den nasjonale dugnaden når det gjaldt skrivemåten av geografiske navn utenfor Norge. I dette året kom det ut et skrift på i alt 56 tettrykte sider med tittelen *Geografiske fremmednavn* (Arstal 1922). Forfatteren var *Aksel Arstal* (1855–1940), dosent i geografi ved Universitetet i Oslo og for øvrig forfatter av en rekke lærebøker i geografi. I forordet til skriftet understreker Arstal at det han legger fram, er «bare *mitt* forslag. Og det er bare et *forslag*.» Det er likevel utvilsomt et forslag som både han og andre hadde tenkt kunne tjene som et mønster for framtidig skrivemåte av geografiske fremmednavn. Heftet inneholdt for sikkerhets skyld også innledningsvis «Nogen bemerkninger av rettskrivningsutvalget (professorerne [Marius] Hægstad og [Hjalmar] Falk) om skrivemåten av fremmede geografiske navn

i våre lærebøker», der to av de mest innflytelsesrike autoritetene på det språklige området på denne tida argumenterer sterkt for en omfattende revisjon av gjeldende praksis, og da nokså klart med språklig nasjonsbygging som bærende prinsipp:

Med hensyn til skrivemåten av geografiske navn i det hele i vårt land er det en velkjent sak at vi endog en rum tid inn i forrige århundre brukte omtrent utelukkende dansk skriftmønster og rettet oss efter den smak som var rådende i Kjøbenhavn. [...] Gjaldt det stedsnavn utenfor Danmark og Norge, fulgte danskene Tysklands mønster, og det omtrent overalt. Og resultatet av dette blev at vi fikk en mengde fremmede navneformer i tysk sprogdrakt «importert» over Danmark, og det ikke bare navn på tyske land og byer, men også i stor monn fra alle verdens kanter, deriblant de mange navn på *-ien: Asien* [...]; undertiden blev navnene en smule forandret under «importen», om enn ikke forbedret, som *Normandiet* (tysk: *die Normandie*), Tyrkiet (t. *die Türkei*) o. m. a. På denne måte har vi fått en masse navneformer fra den vide verden, som hverken stemmer overens med det rette navn som brukes på vedkommende sted, og heller ikke er en naturlig nasjonalisering efter vårt eget sprogs analogier, men en tysk omformning, til dels endog bare en dansk nasjonalisering av den danske omformning. At dette i flere henseender er et uheldig forhold, er lett å påvise. Den del av utlandet som vi kommer i berørelse med og som legger merke til forholdet, må få et underlig inntrykk av vår selvstendige nasjonalitets styrke, som ytrer sig på den usedvanlige måte at vi hverken kan gjengi fremmede navn i deres virkelige form og heller ikke har evne til en naturlig omformning på basis av vårt eget sprog, men stadig må ty til Tyskland og Danmark og låne deres navn. Det er oss neppe til gagn eller ære. (Arstal 1922:III)

De to professorene konkluderer da slik:

Hr. Arstals forslag betegner et uomtvistelig fremskritt, og de mange tilveiebragte opplysninger vil kunne ha betydning også for en videre utvikling. Det hovedprinsipp som nevnden har fulgt, og som i det vesentlige har fått sitt uttrykk i det av Arstal utarbeidede forslag, er da, at man bruker de forskjellige nasjoners egen skrivemåte for deres stedsnavn, hvor der ikke foreligger vektige grunner til noget annet [...](Arstal 1922:IV)

Dermed var retningen skissert: Hovedprinsippet for skrivning av geografiske fremmednavn på norsk skal heretter være endonymi, altså det å skrive navnet som de gjør i vedkommende land, unntatt dersom det «foreligger vektige grunner til noget annet». Nå skal vi se hvordan dette har slått ut for den norske skrivemåten av navnet på det landet der grekerne bor.

Arstal 1922: Grekland eller Grekenland

Her heter det bl.a. følgende:

Grekland eller Grekenland, Greker [græk(en)lann, græker] st. [= stedege form, med våre bokstaver] Helläs [...] engelsk Greece, fransk Grèce, svensk Grekland [...] Landets navn efter grekerne, et gammelt navn på hellenerne (gresk hellenes). Egentlig navn på en stamme i Epeiros eller i Tessalia (her en by i Hellas), men av romerne brukt om folket hinsides Adriahavet i det hele, gresk graikoi, latin graeci.

Arstal 1932: Hellas blir offisiell norsk navneform

I 1930 oppnevnte Kirke- og undervisningsdepartementet en bredt sammensatt komité på i alt ti medlemmer og med førnevnte Aksel Arstal som formann. Blant komitemedlemmene kan en merke seg daværende dosent *Olav Midttun* (1883-1972), som var departementets representant i rettskrivningsnemnda for nynorsk. Innstillinga, som ble levert 15. desember 1931, har tittelen *Navn på stater og en del viktige landområder* og ble godkjent av Kirke- og undervisningsdepartementet i mai 1932. Den ble levert i både bokmåls- og nynorskversjon; nedenfor har jeg sitert fra bokmålsversjonen. I lista er det markert hvilke navneformer som representerer endringer i forhold til den dagjeldende autoriserte lista fra 1926, og for Europa inneholder innstillinga i alt 14 endringer, deriblant *Belgia*, *Latvia* og *Hellas* – mer om det siste navnet nedenfor. Under overskrifta «Prinsippene for skrivemåten av utenlandske geografiske navn i alminnelighet» sier komiteen bl.a. dette:

Komiteen følger så nøie som mulig det prinsipp at den stedege form av utenlandske geografiske navn bør brukes i norsk. [...] Undtagelse fra prinsippet er [også] gjort ved en del navn – særlig riksnavn – som i norsk har en helt annen form enn i landet selv, en form med gammel rot og bruk i norsk (eksempel Tyskland).

Ut fra det forbeholdet som er tatt i den siste setningen burde det i prinsippet kanskje ikke vært noen grunn til å erstatte eksonymet *Grekenland* med noe annet, for det kan knapt være tvil om at denne formen var like godt innarbeidd i norsk riksmål/bokmål på den tida som *Tyskland*. Når likevel *Grekenland* ble foreslått endra, men ikke f.eks. *Tyskland*, er dette begrunna slik i innstillinga:

Hellas (hell'as). Ikke: *Grekenland*, som har vært den hittil mest brukte form, men som er en mindre heldig overføring av tysk *Griechenland* (*Grekerland*)³. Nynorsk (også svensk) har skrevet *Grekland*. *Greker*, *gresk*, men også *hellen* (helle'n, nygresk uttale ell'in) *hellensk*, disse siste former dog i almindelighet bare i vitenskapelig sprogbruk eller i gjengivelse av den klassiske.

Det som er interessant å legge merke til her, er at punktet *st.* = *stedegen form* er utelatt i argumentasjonen for *Hellas*, trass i at Arstal 1922 som nevnt omtalte *Helläs* som «stedegen form», altså som gresk endonym.⁴ Det som kan ha skjedd etter 1922, er at komiteen er blitt klar over at *Hellas* faktisk ikke heter *Hellas* på moderne gresk talespråk: Det moderne normale greske navnet på *Hellas* er med gresk alfabet *Ελλάδα* (med latinsk alfabet *Elláda*) som er *dimothiki*, «folkespråket». På det arkaiserende *katharevousa*, «det reine språket», som av og til blir brukt i formelle sammenhenger, er formen *Ἑλλάς* (med latinsk alfabet *Hellás*).⁵ Om en skal sammenligne med norske forhold, kunne en kanskje noe provoserende si at formen *Hellas*, som ingen greker bruker i dagligtale, men som altså brukes en del offisielt, svarer til den offisielle nynorske skriftformen *Noreg*, som heller ikke fins i norsk folkemål, mens formen *Norge* er den normale både i muntlig og skriftlig, og det samme gjelder i *Hellas* den nygreske formen *Elláda*, som så vidt jeg kjenner til, bare brukes i *Hellas*, mens den klassiske gammelgreske formen *Hellas* også brukes av

3 For de mindre tyskkyndige kan det opplyses at *greker* heter *Grieche* på tysk, og som førsteledd i sammensetning blir da formen *Griechen-*.

4 Punktet «stedegen form» er derimot nevnt i forbindelse med navnet *Finmland*, som foreslås med denne skrivemåten, slik det var vanlig på denne tida, og altså ikke med den svenske skrivemåten *Finland*, som er den offisielle norske i dag; denne skrivemåten ble først offisielt innført i Norge i 1959 (jf. Helleland 2007). Her tok man altså på 1930-tallet mer hensyn til vanlige norske rettskrivingsprinsipper (jf. det norske navnet *Finnmark*) enn prinsippet om gjennomført endonym skrivemåte.

5 På frimerker brukes for eksempel aldri folkemålsformen *Elláda*; der finner en enten *Ἑλλάς*, eventuelt i tillegg også *Hellas* med latinske bokstaver, eller også *Ελληνική Δημοκρατία* (= *Ellīnikī Dīmokratía*, dvs. *Den hellenske republikk*; tilsvarende navn brukes også i strengt formelle sammenhenger på andre språk der det normale navnet er avledninger av det latinske *Graecia*).

og til på andre europeiske språk, men ikke som normal betegnelse på den moderne staten.

Det var altså først og fremst interne norske språkforhold som var bakgrunnen for forslaget om navneskifte i 1932, og i stedet for å beholde den «mindre heldige» overføringa av en tysk navneform i bokmålet, eller å innføre en ny form som *Grekerland* (som på nynorsk for øvrig måtte bli *Grekarland*⁶), så valgte komiteen et salomonisk kompromiss ved å utrope den klassiske formen *Hellas* til «samnorsk» navn på det landet som innbyggerne sjøl kaller *Ellada*.

Fra mai 1932 og til dags dato har altså *Hellas* vært offisielt norsk navneform. Stort sett har folk også forsonet seg med denne navneformen, sjøl om den gjør oss til et annerledesland på dette punktet. Men helt stille om saken har det ikke vært. I 1977 ble det nemlig gjort forsøk på å få omgjort det 45 år gamle vedtaket. Avslutningsvis skal vi nå se litt på dette framstøtet og hvorfor det ikke førte fram.⁷

Utenriksdepartementet vil ha Grekenland tilbake

9. september 1977 fikk Norsk språkråd oversendt ei liste datert august samme året fra det norske utenriksdepartementet med diverse fremmede staters offisielle navn på norsk, fransk og engelsk. Lista var stort sett svært lite kontroversiell, med ett viktig unntak, som departementet også kommenterte slik i følgebrevet til språkrådet:

Utenriksdepartementet vil foreslå til overveielse at man benytter formen Grekenland og ikke Hellas. Formen Grekenland er antagelig mest anvendt både muntlig og skriftlig i Norge og er i samsvar med nordisk og internasjonal bruk.

Til støtte for det siste punktet siteres så de danske, svenske, tyske, engelsk, franske og italienske navnene på Hellas, som alle bygger på det latinske *Graecia*.

Sekretariatet i språkrådet gikk i notat datert 25.10.77 inn for å beholde *Hellas* som eneform. Men da saken 4.11.77 kom opp til behandling i fagnemnda, foreslo medlemmet Sjur Brækhus å jamstille *Grekenland* med *Hellas* på bokmål, og dette ble så vedtatt mot to stemmer. Man tok derimot ikke stilling til den nynorske navneformen.

6 Den nynorske formen *Grekländ* forutsetter jo innbyggernavnet *grek*, men dette var det knapt dekning for i norsk folkemål; formen fins i alle fall verken hos Aasen eller i Nynorskordboka eller i noen av kjeldene for Norsk ordbok 2014. På svensk heter det derimot en *grek*, og derfor også som nevnt *Grekländ*.

7 Takk til Lars S. Vikør for å ha gjort meg oppmerksom på denne episoden og hjelp med å finne dokumentasjon.

Dermed måtte sekretariatet på banen igjen, og det skjedde gjennom et skriv datert 6.12.77, der det bl.a. stod slik:

Dersom ein skal halda fast på jamstilling mellom dei to namneformene, har ein vel tre alternativ å velja mellom på nynorsk: Grekland, Grekarland og Grekenland.

[...]

I 1932 skreiv komiteen at Grekenland til den tid har vore den mest brukte forma. I dag må ein seia at Hellas har slått heilt igjennom. Undersøkinga av avisspråk som Prosjekt for data-maskinell språkbehandling har gjort for åra 1968–1973, dekkjer til saman 1,1 mill. ord frå Aftenposten, Adresseavisen, Dagbladet, Drammens Tidende og Buskerud Blad, Morgenbladet og Stavanger Aftenblad. I dette materialet, som omfattar all tekst i dei avisnumra som er undersøkte (både annonsar og vanleg tekst), finn ein 98 belegg på Hellas, og 10 belegg på Hellas brukt i ymse samansetningar. Men det finst ikkje eit einaste belegg på Grekenland. Dette stemmer heilt med det inntrykket sekretariatet hadde då det laga notatet til førre møtet, men vi hadde ikkje den opplysninga då. Det verkar derfor noko merkeleg når UD skriv til oss i brevet 9.9.77: «Formen Grekenland er antagelig mest anvendt både muntlig og skriftlig i Norge...» og at det derfor «vil foreslå til overveieelse at man benytter formen Grekenland og ikke Hellas». UD går her imot eit vedtak som det no synest vera svært liten grunn til å gjera om att.

Dermed kom saken opp på nytt også i fagrådet, og på møtet 17.12.77 ble utfallet et helt annet, som det framgår av referatet:

Notatet [datert 6.12.77] frå sekretariatet inneheldt ein del nye opplysningar om bruksfrekvensen av desse formene som ikkje låg føre til møtet 4.11.77, da det vart vedteke å jamstille *Grekenland* med *Hellas*. [Reidar] Djupedal opplyste at nynorskdelen [av fagnemnda] hadde drøfta saka 16.12.77, og samrøystes hadde gått inn for at dette vedtaket vart gjort om att. Nynorskdelen hadde derfor ikkje drøfta noka nynorsk form på namnet *Grekenland*.

Fagnemnda meinte etter dette at det var grunnlag for å vurdere denne saka på nytt, og vedtok mot ei røyst (Brækhus) at *Hellas* framleis skal vere eineform.

Så vidt jeg kjenner til, har det seinere vært minimal, om i det hele tatt noen diskusjon om dette vedtaket. Så kanskje navneformen *Hellas* fra

1932 er det mest vellykka samnorskframstøtet som en norsk rettskrivingskomite noen gang har gjort?

Litteratur

Arstal, Aksel (1922): *Geografiske fremmednavn. Forslag til skrivemåte og uttale. Skrivemåten i andre sprog. Gjengs tyding og andre opplysninger*. Kristiania, Det Mallingske Bogtrykkeri.

Arstal, Aksel (1932): *Navn på stater og en del viktige landområder*. Oslo, J.W. Cappelens forlag.

Helleland, Botolv (2007): «Exonyms from a Norwegian point of view: a historical outlook.» Paper read at the 6th Meeting, Working Group on Exonyms, and Meeting of the EuroGeoNames Project, Prague 17-18 May 2007 (utrykt).

Koht, Halvdan (1899): «Framande folkenamn paa norsk.» *Syn og Segn* s. 7–22 .

Vinje, Finn-Erik (1978): *Et språk i utvikling*. Oslo, Aschehoug.

